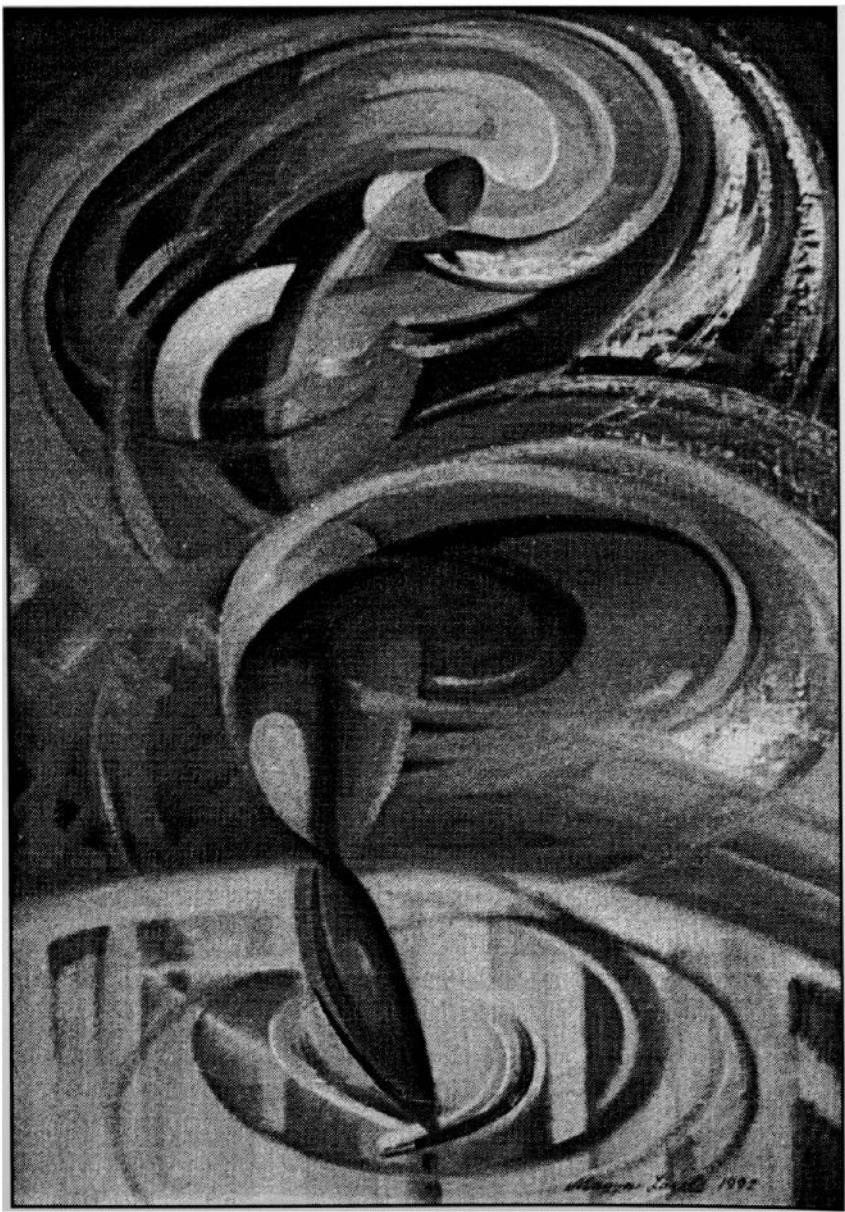

ДУКЛЯ

№ 2

2000

ДУКЛЯ

Рік видання 48 № 2 2000

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA – literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydaívá Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, Prešov.

Financované Ministerstvom kultúry SR

РЕДКОЛЕГІЯ:

ІВАН ЯЦКАНИН, головний редактор,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНИК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ГАННА КОЦУР,
СЕРГІЙ МАКАРА.

Графічне оформлення Ладислава Цупера

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
60 крон.

Адреса редакції:
080 01 Prešov, ul. Požarnická 17

Комп'ютерний набір
EXCO s.r.o., Prešov,
телефон, факс: 091/7725 061

Rozširuje PNS, objednávky na predplatné prijíma každá pošta, doručovateľ, predajňa PNS a stredisko PNS. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS a.s., ES-vývoz Iláč, Košická 1, 813 81 Bratislava.

ЗМІСТ

Ілля Галайда

Дивним цвітом розцвіли сади	2
Без надій біблійних слів горіння	2
Чи вже пора забути чорний смуток?	3
Сільський похорон	3

Ярослав Павуляк

Могили на конях	4
-----------------------	---

Михайло Шмайдя

Цап городником	6
----------------------	---

Ярослав Івашкевич

Татарське зілля	20
-----------------------	----

Михайло Ілленко

Остання вечера	32
----------------------	----

Іван Яцканин

Баранам роги заважають	34
------------------------------	----

Микола Неврлій

Зустріч у Братиславі	37
----------------------------	----

Ліна Костенко

Гуманітарка аура нації, або Дефект головного дзеркала (фрагмент)	39
---	----

Павло Загребельний

Думки нарохрист (уривок)	42
--------------------------------	----

Хай світ пізнає Україну	43
-------------------------------	----

Філак І.

Назви для калустянки, або вовчка в українських карпатських говорах	44
---	----

Зоряна Унук

До питання зв'язків між компонентом фразеологізму і словом-етимоном (на матеріалі укр. та слов. мов)	49
---	----

Микола Мупшинка

Книжку можна критикувати й не читаючи її	52
--	----

Юрій Бача

Краснавчий словник – книга препотрібна	59
--	----

Перша енциклопедія українців Словаччини (-мм-)	72
--	----

Українська література у словацькій енциклопедії (-ка-)	74
--	----

Г. Булах про І. Мацикського та інше	75
---	----

Людина енциклопедичних знань (-НВ-)	78
---	----

Слідами світової кінематографії (ін)	80
--	----

Тетяна Андрющенко

Національне в мистецькій спадщині Т. Г. Шевченка і сучасна образотворчість	82
---	----

Закарпатські художники на наших теренах	87
---	----

ПОЕЗІЯ

Ілля Галайда

* * *

Дивним світом розцвіли сади.
В білім інєї тремтить червоний схід зорі.
Від такого чуда-дива вмить горить,
вмить заледеніс серце, задзвенить розчулена
душа.

Що, яка метіль чуттів принесла мене сюди,
замітаючи сліди
від вчорашньої біди?

Холодно, як на відкритому пероні,
холодно, як у пустому домі,
із якого щойно винесли на цвинтар останнього жильця.

Тиша – аж дзвенить у вухах.
Жалібно-боляче зацінькала синиця,
ніби попросила теплого обійстя
неприкаяна чиясь душа і моя журба.

* * *

Без надій біблійних слів горіння
із душ неприкаяних не вирве зла коріння.

Горе нам, трударям,
і вам, володарям,
в золотих, фещенебельних палацах,
бо не буде перед ким покаятись
за довір'я наше, за лжу і підлість вашу
на цій, заздрістю й ненавистю розколотій землі.
Ми всі вип'ємо свою безпомічності чашу.
Де ж праведні? В імлі?

Праведник Господь давно покликав,
а ми тихо ремствуєм на вибрики обранців диких.

* * *

Чи вже пора забути чорний смуток?
Ой, не пора! Занадто круто
із всіх боків чига на нас рука злочинна
та й з когось пускає кров невинну...
Ой, не пора, не зцілюються свіжі й давні рани!

Чи не пора брудну, нечайну сорочину
з душі розколотої здерти
і в білім одязі любові
ї нести на добрім слові
до передоднія смерті?

Пора, пора! Та ми закуті у кайдани
суспільного розпутства...
Угомонися, серце, білий одяг душ у людства –
оце лише казковий світ фата-моргани!

СІЛЬСЬКИЙ ПОХОРОН

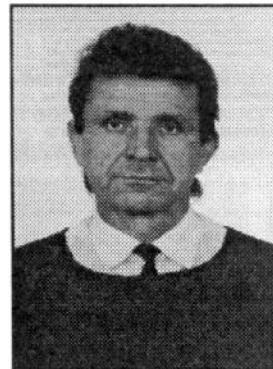
Не викровлю із себе біль –
він серце держить в чорної смузі.
Гірка печаль мене прорізує своїм промінням:
неподалеку сумно жде автомобіль...
На катафалку в смуток вдягнена труна,
і в небо в'стися ладану куріння.
Навколо, немов щити, стоять вінки,
розплакані жінки
ведуть нескладний панахидний спів –
на лицах слози ллють печаль,
тремтить свічок струнких горіння...
Пора везти. Хто ж відвезе тривкий мій жаль?
Везуть, бо вороття нема –
зі смертю не бува порозуміння.
Відходять, назавжди відходять друзі...
Застигнутий, я ніби сам у землю вріс
під кронами засмучених беріз –
по серцю стужею вмить промела зима:
чого ж з'явились птиці віші, дужі
на синім виднокрузі?

Ярослав Павуляк народився 30 квітня 1948 року в селі Настасів, нині Тернопільського району, Тернопільської області. Після закінчення середньої школи в рідному селі вступив у Львівське училище прикладного мистецтва ім. І. Труша на відділ кераміки, де вчився до 1967 року. Працював на різних роботах (Львівська картина галерея, Львівські науково-реставраційні майстерні).

У 1969 року 1 травня Я. Павуляк встановив у Настасіїві пам'ятник Тарасові Шевченку, за що був переслідуваний КДБ. Того ж року вступив на філологічний факультет Чернівецького державного університету, звідки у грудні 1971 року виключений за пропаганду українського націоналізму. У 1972 році вступив у Кам'янець-Подільський педінститут, звідки після піврічного навчання знову виключений з політичних міркувань. В 1973 році вступив у Літінstitут ім. Горького при Спілці письменників СРСР у Москві. Закінчивши його, 1978 року виїхав у Чехословаччину (м. Братислава), там працював у Словацькому літературному агентстві (1979-1991 рр.).

Нині завідувач історико-меморіального музею політичних в'язнів комуністичного режиму у Тернополі.

У 1993 році в Києві вийшла книжка поезій «Блудний лебідь», член Спілки письменників України, член Спілки українських письменників Словаччини.

Ярослав Павуляк

МОГИЛИ НА КОНЯХ

* * *

Я живу від весни – до весла,
Хоч надихався скону у герці,
Так живу, щоб до тебе прийшла
Піраміда з дитиною в серці.

Щоб додому верталися дні
Лікувати знамена на скронях,
Так живу, щоб колись навесні
Заспівали могили на конях.

Щоб, немов немовля, у печері,
Не заснуло життя без вечері.

СЛОВАКОВІ ПРО УКРАЇНУ

В нас на цвінтари річка тече собі файно,
Притулилась до нас і тече собі та й...
Я тебе привезу туди – нелегально,
Коли втомиться сонце за небокрай.

В нас дрімає біда на Прокrustовім ложі,
Солов'ї погубили своїх солов'ят.
Немовля у відерці гойдатися може,
І не годен на пальцях злічити всіх свят.

Ой, у нас під хатами коріння рум'яне,
І криниця росте кілька років за ніч,
На деревах донині співають погани,
На дорогах лілєї глибокі до пліч.

Я тебе привезу туди – нелегально,
Ми хильнули за всіх молодого вина...
В нас на цвінтари річка тече собі файно,
Отака, мій словачче, така дивина.

ПРОСТО ХОЧЕТЬСЯ

Підняти малий камінець,
розбігтись,
піднявши ногу,
(Є молитва така),
і жбурнути його в
літака,
і впасти сумним на дорогу.

Або рибою воду
набити
і трошки
зі злості пожити.

Подай мені свою провину,
її в колиску покладу,
І так щовечора дитинно
Буду гойдати, як біду.

Подай мені це любе диво,
Бо трохи я і трохи ти...
Довкола мене соромливо
Свої обійми заплети.

* * *

Весняний коню, вихоре зелений,
Понюхай квітку, поцілуй росу.
Сідло. Стріла. Спорожні вже стремена,
В землі знамена сплетені у сум.

Нема про нас ні помислу, ні слуху,
Вже від сьогодні – до прадавніх літ.
Блакитні бджоли по саменькі вуха
Занурені у яблуневий цвіт.

Нема нічого. Тільки знов пече,
Немов у серці поселився звір,
А під слова, що котяться з очей –
Постелений папір.

* * *

Ти смиренний, ти вже смиренний,
І смиренним буде твій скін,
Так ліниво і так буденно
Піднімаєшся з власних руїн.

Не вміщалось твое терпіння,
Не вміщаєш твої жалі,
Не вміщалось твое коріння
В найдорожчій на світі землі.

Ще теленъкає серце в грудях,
ще руками намацуєш пліт
І тихенъко отак при людях
Доживеш отих пару літ.

* * *

Флейти дощу
Застрягли у землю.

Блакитноокі
Коні
Побігли,
Побігли
Дивитись.

Білі флейти дощу
На конях.

* * *

Ще тоді, в давнину,
Як були поїзди кам'яними,
Коли дітлахами мамонти бігли за ними,
Ще тоді, як співали амеби пісню
Про палеоліт –
Непомітно і дивно я з'явився на світ.

І живу, усміхаюсь до себе
В круговерті бездомних птиць,
На пергаменті мого неба –
Ієрогліфи блискавиць.

Та й живу собі на осонні,
А життя то туди, то сюди,
Це, напевно, мені від безсоння
Попід очі цвітуть сади.

ПРОЗА

Михайло Шмайда

Цап городником

ВСТУП НА СЛУЖБУ

Легкова автомашина, поступово підсилюючи гуркіт мотора, поволі піднімалася угору одним з бережків чудових, тепер вже сітою зеленю увінчаних карпатських гір. Коли вона видряпалається наверх, гуркіт мотора притих, і машина легко сунулася асфальтовою дорогою вниз, залишаючи за собою придорожні дерева.

У автомашині сиділо троє членів народної безпеки: капітан Варга – метис угорця з циганом, багряний, чорноволосий, вуса в нього ніби смола. В його обличчі було більше циганського, що відбивалося передусім в очах. Великі, як вугіль, чорні очі ловили все, що бігло ім назустріч. Він сидів спереду, біля водія. Другий капітан Генрих Апельсон, предок якого ще колись, за Ракоціїв, прибув з Голландії. Сам він походить від Штосу з німецьких мандаків. Третій член екіпажу – водій, старшина Барилка, чистокровний русин. Його обличчя було звичайне, схоже на тисячу таких, як він, і його було нелегко запам'ятати.

Вони їхали кудись у службовому порядку.

Капітанові Варгові зразу вдарила в очі придорожня таблиця з назвою «Фіялка». Вона була двомовна, написана латиникою і азбукою.

– Фіялка! – вигукнув капітан. В його голосі відчувся акцент важливості, на що звернув увагу капітан Апельсон.

– Що за Фіялка?

– Назва села. Звідти походить... властиво, звідси зі мною служив з нашого наброду – сержант... ну, як його... той на К... Кра... Кру...

– Може, Крушина, – підказував водій.

– Так, так, Крушина, Крушина... О, та це був тип, ха-ха-ха! .. Ми разом служили на Окружному відділені національної безпеки у Свиднику... Ну, він там був сучасним Швейком... Такого, мабуть, не було в цілій республіці. Коли його після десяти років служби викинули із Корпусу національної безпеки, то потім завжди, коли дістався до конфлікту з нашими членами, залюбки казав: «Я теж був охоронцем порядку».

Водій Барилка хихикнув та додав:

– Та це був неабиякий охоронець!

– Ви його знаєте? – обізвався із заднього сидіння капітан Апельсон.

– Як поганий грайцар!

– Його потім звільнили. Не можна було з ним дати ради. Він не вмівався до жандармської форми – була для нього тісна. Кажу вам, це був тип, – говорив і сміявся капітан Варга. – Коли він прийшов до нас, я тоді вже рік

служив, і ми, старші, його вводили в курс справи. Від першої години він став «цапом-городником». Неймовірне, що він робив...

— Онуфрій мені казав, — ти знаєш того нашого члена, старшого сержанта, що недавно потерпів автоаварію...

— Знаю, — сказав капітан Апельсон. — Онуфрій був іншим типом члена безпеки. Був партійний, ревнівий, — фанатик нашої служби. Мав нюх, як звички казати, жандармського собаки та й був добрим психологом. Коли прийшов на село, залюблек говорив із селянами, не одного поплутав так, що він, як муха, потрапив в його павутиння. От яким був його метод: зупинить на селі діда чи бабусю і починає з ними розмову.

«Дід, та як живете? Трапитеся, трапитеся?»

«Та так, так, трапимося з божевом помічов», — відповідає дід.

«Маєте правду, — сувак нитку наш Онуфрій, — мали б людям дозволити більше свободи, головне релігійної свободи, щоб людей не виганяли в неділю на бригади, а потім у будній день люди ішли до церкви натомість неділі...»

«Правду мають, пан шандаръ.»

«Або, як і люди бідують, як зла сіль, — вдавав ласкаве обличчя старший сержант Онуфрій. — Хоч би дозволили вільно колоти поросята. І то би вже була велика полегота для селян. А так все давай на контингент державі... Не маю правду? А люди самі не мають що їсти...»

«Так, як кажуть, пане шандарь, — розлився з щирістю дідо. — Так, так, трапимося, бо біда, їсти нема що, і одягти нема що, і фалатка дровна нема, щоб за псом верчи, бо все тепер мають державні ліси, листок на дрова не дадуть, а украдеш — то зараз ви тут — пани товариші. Колись ми мали свої урбарські ліси».

«Маєте правду, — улесливо говорив старший сержант. — Тому, що дозволу нема, люди начорно колють поросята, а ти — жандарм, іди, глядай і штрафуй людей, бо начорно колють свиней, бо гонять самогон. То і мені самому не любиться, лем як правда. Якщо і колють свиней начорно, то селяни би мали мати rozум і не видавати один одного, бо лем собі шкоду роблять та й нам, членам безпеки, тільки завдають зайвої роботи: приходи-ти вас допитувати, все перевіряти. А ми теж люди, як і ви».

«Та я ще не зустрів такого жандарма, — сказав здивовано дідо, якому було присміно біля серця від слів говірного старшого сержанта Онуфрія. — Маєте правду, пане шандарь. Жрутися люди».

«Якщо і хтось, скажімо, гонить самогон або начорно коле свиню, ви скажіте мені, щоб я міг вас вчасно остерегти. Погляньте, і сьогодні нас вислали з моїм молодим колегою, — він глянув на Крушину, — щоби і він знав вас хоронити од напасті — що у вашому селі начорно закололи свиню, а, може, і дві. Що ви на це, діду?»

Дідо похилив до землі голову і мовчить. Онуфрій кліпнув оком до Крушини, а в того проблиснула, як то в нас кажуть, гунцутська усмішка.

«Я знаю, ви нас бойтесь. Але не треба. Ви нам можете все сказати, щоб ми вас могли вчасно поінформувати: увага, завтра з округу ідуть до вас наши. Давайте собі, люди добри, позір! Та ж ми свої — русини, як і ви. Нам треба собі взаємно допомогати».

«Та так, так», — потакнув дідо.

«Ну бачите, — вигадував Онуфрій нову і нову провокацію. — Розумісте, якщо хтось начорно коле свиню, то це не можна притайти, бо свиня квичить, коли її колють».

«Ані не мусить квичати», — сказав дідо, знову похиливши голову.

Онуфрій посміхнувся — бачив, що дідо вже в його сітях.

«Як знаєте, що не квічить?»

«Та знаю, — підвів голову дідо. — Третя хата від мене. Там кололи свиню тамтої ночі, але не скажіть на мене і не карайте іх. Прошу вас, молю вас... Той газда має хвору жінку і п'ятеро дітей...»

«Не бійтесь діду», — поплескав Онуфрій діда по плечу, дав панську цигарку закурити, ще поговорили, і знову поплескав діда по плечу, сказав якийсь жарт, і потім відійшли.

Оба ішли певний час мовчки. Потім старший сержант Онуфрій почав повчати Крушину: «Бачиш, так треба підходити. Треба вміти розмовляти з людьми, — і Онуфрій переможно випнувся і кивнув головкою: — Завтра туди пішлемо іншу групу наших, і заколота свиня буде у нас — на окрузі.»

«Але цього я, бути на твоєму місці, не робив би. Ти чув, що казав дідо: сусідова жінка хвора, і в них п'ятеро малих дітей... Залиши це».»

«За повідомлення я наберу більше очок, що віддзеркалиться і на моїй зарплаті, і кар'єрі. Що ж ти думаєш? ! ..»

«Але все-таки... будьмо трохи гуманними».

«Гуманними? !.. Що ти, здурів? Та чого ти ліз у жандармерію?»

Вранці на відділені окружний начальник покликав Крушину на рапорт. При рапорті, звичайно, були завжди й інші члени безпеки, щоб повчитися на хибах винуватців. Начальник залюбки вживав такий метод: зробив крейдою на підлозі круг, в який входив винуватий. У вас теж так було? — запитав Варга, повернувшись голову взад до капітана Апельсона.

— Такі дурацтва у нас не були.

— У нас так. Окружний начальник Лисиця, — вів далі розмову капітан Варга, — то була дійсна лисиця! Взяв до рапірту нашого Крушину — і давай його чистити! ..

— «... А щоб це було останній раз, щоб ви, товариш сержант Крушина, мали примітки щодо служби старшого сержанта Онуфрія. Він єдиний є взірцевим старшим сержантом. Він має справжній нюх! Винюхає і те, чого б не винюхав ані поліцейський пес, вибачте, пардон, собака безпеки, бо сьогодні не масмо поліцайтів. Вони є тільки в буржуазних країнах. У нас соціалістичний лад, і тому масмо соціалістичну безпеку. Соціалістичний член нашої народної безпеки мусить менше міркувати, за нього думас начальник, але більше нюхати і нюхати. Все вишуковувати, голосити, робити протоколи і карати, карати немилосердно!»

Майор Лисиця своїми дрібними очима, ніби осов'яними кульками, кожного просвердлював аж до мозку.

«Соціалістичний есенбак не сміє брехати, але — кусати, щоб його зам'ятив наш спільній ворог соціалізму, — гарячився майор. Він запалив губа-сивар, скоблив сивим димом перед носом і горланив: — Які ще мас мати властивості соціалістичний есенбак? ! Хто знає?»

Зголосився Онуфрій.

«Прошу!»

«Соціалістичний есенбак має бути, як пружина, яка би його викинула вгору, там, де він моментально найпотрібніший».

«Правильно! Пружиною. Це мені подобається! Розійдись!»

Це було перше хрещення сержанта Крушини.

ЖАНДАРМСЬКА СУМКА

Автомашина повільно залишала за собою карпатські села одне за одним. Капітан Варга пригадував собі наймовірні витівки сержанта Крушини.

— Хто з вас зізнав нашого члена Вашковича?

— Такого товстого? — спитав водій Барилка.

— Так.

— Він був факов, десь від Кузмиць, — пригадав капітан Варга. Хлопина — сто тридцять кілограмів. Пиячисько-добрачисько, ані мужу не скривдив би. Добрачя душа та й годі. Вже небіжчик. Він теж був старшим сержантом. Свого часу і він мені оповідав про Крушину.

«Уяви собі, — каже Вашкович, — на місяць приділили до мене цього Крушина. Нас було на окрузі сім членів, враховуючи начальника Лисицю. Кожного місяця приділяли Крушину на службу до іншого члена безпеки. Отже, приділили його й до мене. На початку п'ятдесятих років ще ми, члени безпеки, не мали службових мотоциклів. Тоді ми йшли і пішки через верх. От ми дістали маршрут до села Пстрини. Там ми добралися на якомусь возі, що повертався із Свидника, — розповідав Вашкович далі. — Ми зайшли до села. Десять посеред села, на одному з подвір'їв, ми побачили селянина, як той щось майстрував на дровитняку біля ковбіці. Здається що топорисько до сокири.

«Честь праці!» — привітався я.

«Слава во віки!» — відповів селянин.

Крушина, дивлячись на роботу селянина, зацікавлено спитав:

«Вуйку, що робите?»

«До ліса двері, а на гуски ярмо,» — зажартував селянин.

Ми порозуміли цій застережливій формулі, щоби не вректи селянинову працю, щоби її не сталося з очі, і ми всі дружно засміялися.

«Вуйку...» — почав Крушина, щоби показати, що він вже щось навчився, як треба випитувати.

— Вже навчився від старшого сержанта Онуфрія, — запримітив з усмішкою водій Барилка.

В автомашині зареготали.

— Крушина, як казав мені Вашкович, влучно випитував селянина, але під кінець усе обернув на жарт, — пояснював капітан Варга.

«Вуйку, — розглядався навколо Крушина, — але ви тут не маєте основне забезпечення проти пожежі: ні бочки, ні відра, ні клюки...»

«Все є, хлопці, все є, — казав вуйко, не відриваючи очей від стругання. — Дивіться — там накрита студня. Значить, вода є коли б горіло. От там під шіпкою є клюка і драбина. А біля груші стоять тичка з помелом на кінці.»

«На що це — тичка з помелом?»

«Коли б вітер кинув іскрами з сусідової хати, яка, не дай боже, почала би горіти, то щоб палаючі вогні на солом'яній стрісі гасити помелом, намочивши його у воді, ним кропити...»

«А, так, так, — потакнув Крушина. — А маєте ви, вуйку, застраховану хату?»

«Маю, а що?»

«Це помело добре, коли б ви хотіли на кількох місцях нараз підпалити хату.»

«Вуйко засміявся, і мені стало смішно з молодого Крушини,» — говорив тоді старший сержант Вашкович.

Апельсон теж всміхнувся, а Варга далі продовжував:

— Та цей жарт Крушина винюхав старший сержант Онуфрій. І знову Крушина в колі перед майором Лисицею, і на добавок — три дні домашнього ув'язнення за підбурювання людей.

Апельсон і Барилка щиро розсміялися.

— Вашкович небіжчик... — запримітив Варга.

- Що, він вже небіжчик? – здивовано запитав водій Барилка.

- Так, Вашкович небіжчик, – з сумом сказав Варга і продовжував: – Тоді у Петрині у якотось дядька оба з Крушиною так напилися дерев'янки, що світа божого не бачили. Ледве зайшли за село і давай у придорожню кукурудзу. Тут собі полігали і спали аж до ранку. Прокинулися, аж коли почули якихось людей, що проходили біля загону. Вони вже протверезились, вибігли з кукурудзи і давай на дорогу. Тут зупинили якусь вантажну автомашину, що везла дерево і підвезлися до Свидника. У Свиднику Крушина задивився на себе і раптом вигукнув: «Ой, бога, та моя сумка залишилась у кукурудзі! .. Я її поклав собі під голову... Що тепер? ...»

– Нічого. Підеш до мене, – сказав йому тоді Вашкович, – я тобі дам поношенні червоні скірні. Віднесеш їх на Нижній Свидник, там живе один швець, візьмеш і мою сумку і не підеш від нього, поки тобі цей майстер не пошиє жандармську сумку.»

Капітан Варга з водієм розрекотались, тільки капітан Апельсон пробур-мотів:

– Ну і поліцаі...

У ЛІСІ

– Крушина був незбагненною людиною, – знову заговорив капітан Варга. – Він вже тоді був на участку, не знаю точно, в котрому селі він жив, але приділили йому три села і дістав нову «Яву» – мотоцикл. Тоді участковим – а він вже служив п'ятий рік – приділили всім нові мотоцикли. За тих майже п'ять років він так зрісся з селянами, що його кликали за кума, був навіть кумом циганові. Щепив людям даром дички, або щепив у лісі, потім викопував і приносив людям. За той час він сплився з браконьєрами, ходив з ними на полювання. Як він мені оповідав, коли вже його викинули із корпусу народної безпеки, де він служив всього десять років, йому вдалося вбити понад сотню оленів, сімнадцять сарн і десятки кабанів. Коли циган його запросив за кума, він вночі, перед хрестинами, привіз йому сарну.

Капітан Апельсон муркотів, надував ніздрі, та не говорив нічого.

– Каaju вам, це був тип, що виняткове в народній безпеці! ... От, наприклад: натомість того, щоби слідкував за крадіжками, браконьєрами, щоб розслідував заколювання свиней начорно та гоніння самогону, він все робив навпаки: сам крав, був браконьєром, попереджав людей, щоб добре заховали заколоті свині або м'ясо, а там, де гонили самогон, ходив його коштувати, чи добрий має смак...

– Неймовірне, – крутив головою капітан Апельсон.

– Неймовірне, але так воно було, – серйозно твердив капітан Варга. – У нього не було ніяких заборон.

– Він мені казав, чому так робить, – втрутівся в розмову водій Барилка. – Він казав:

«Не можу я погодитись із дурним законом. Селяни під Дуклею найбільш потерпіли, а коли вони підуть в ліс чи вже привезти собі дрова, чи якусь грядку на стасину, то мої колеги зараз протокол списують і в окрут – на покарання». Він мені розповідав, як роздумував постійно, чим би то допомогти отим бідолашним. Допомагав так, що дозволяв їм те, що закон забороняв. Потім говорив: «Начальство вже довідалося про мої примхи і оточило мене своїм інформаторами. Я про це добре знат. Залишив я корчми і більше ходив ще у ліс, вишукував сліди диких свиней і оленів, щоб потім іти на полювання із моїми приятелями-селянами».

«Я краще тоді, як вже згадав, – говорив він, – слідкував за слідами

дичини, аби знати, куди іти на полювання. Одного разу, – розповідав він, – йду лісом. Тихо, знаєш, у лісі, в тому божому храмі, де я почиваюся так добре. Дерева і хаці, і потічок, що тут дзюркоче, всі такі милі, не такі, як люди, які один одного захерли б. – Думаю собі: говорить так поетично, може, з цього і поет міг би бути, а він далі розказує: – Краса! Вдихую чудовий аромат лісу і легке повітря – рай на землі! Аж гріх вдома сидіти. Іду лісом, правда, в уніформі, роздивляюся, часом зупиняюсь і наслуховую. Іду обережно. Тут пурхне сова, там заяць сполохано вискочив із кущів і тільки ногами блиснув. А понад верхів'ям ворона крякне, зашелестить хом'як і втече. Десять заскрипить розщеплений блискавкою старезний бук, а далі дятел довбас собі до іншого бука і звук луною летить лісом. Десять збоку докодить запах малин, лоскоче ніздрі, і, подумавши про їх смак, тягне тебе туди. Іду далі обережно, щоби не ступати на сухе галузиння і не сполохати мешканців цієї чудової домівки.

Зайду на лісову дорогу. У вогкій глині – сліди двох оленів. Ще зовсім свіжі. Скорі вранці підемо за ними, думаю собі.

Раптом зачуло якийсь шум. Зупиняюся. Десять чути пилу: шу-шу-шу... Іду далі і знов зупиняюся. Пила на мить замовкла, і чую якусь невиразну бесіду. Обережно крокую в тому напрямку. Знову чути різати. Чим більше підходжу, тим виразніше чути звук пили. Наближаюся до грубої ялиці, дивлюся зпоза стовбура крізь галузки молодих смерічок, що росли перед сосновою. Двоє літніх селян – чоловік і жінка підрізували стовбур, і ялиця скрутнулась верхів'ям, з тріскотінням вдарила собою об землю».

Селянин розглядається по ялицях, котру б ще зрізати, вибрав одну і пила знову зашурхотала... Я вийшов з-поза смерічок, гукнув:

«Честь праці!» – аж відгомін пішов лісом.

Селянам раптом випала пила із рук. Вони підвельись і дивилися на мене, як мертві. Я надів маску строгого жандарма, трохи нахмурив чоло:

«Дозвіл с?»

А вони заніміли. Похилили голови і мовчать.

«На чорно, правда? !...»

Натешті селянин змігся на слово:

«Пан шандаръ, пан есенбак, не карайте нас... Хочу докінчити хату, а війнової шкоди не вистачас... І стаснику б якось зладити, а грошей у мене нема... Та що нам робити... На окрузі нам не хочуть дати дозвіл на дерево, що вже вичерпана якась квота... ну, що робити? ...» – і губи тремтять в цього, а жінка дощем розплакалася.

«Майте змиливання над нами, не карайте нас... Досить того, що біда нас покарала...»

– Крушина вмів розповідати так квітчасто, мовби з книжки читав, – всунув свою примітку капітан Варга.

Водій Барилка усміхнувся і далі розповідав, що тоді йому говорив Крушина. – «Я пішов подивитися, що у них у сумирі. Поряд з хлібом і салом усміхалася до мене двоцетова пляшочка. Я відкупорив. Засмерділо дерев'янкою.»

Селяни, як зарізані, ані не дивляться на участкового, не відважаться ані писнити.

Крушина перехилив пляшечку. В роті забулькотіло кілька ковтків. Заткав пляшечку і поклав назад у сумку.

«Кажу, дерев'янка. То що тепер?»

Жінка склала руки, як на молитву, і знову обізвалася з плачем:

«Пан шандаръ, просю вас про всешишнього Бога, змилуйтесь над нами...»

Крушина хвилинку так стояв, напружував страх тієї нещасної селянської

пари, потім поволі зняв жандармську сумку, скинув блузу, все повісив на сухий шпень ялиці. Відсунув рукою жінку-селянку, поплював у долоні і сказав: «Почнем!»

Селянин з витріщеними очима і роззявленим ротом дивився на дивну ситуацію. Жінка його ані не дихала. Вона хотіла знову заплакати.

«Ну, беріть пилу, що стоїте, як винуватий», – гукнув сержант Крушина.

Пила знову зашуміла лісом. Свистіла, викидуаочи білі різанки, і за хвилину з гуркотом повалилася нова ялиця.

«Ще оцю... а потім оту», – дивився на вершки ялиць Крушина, роздумуючи, куди б іх краще пускати, аби не сперлися.

І так падали ялиця за ялицею.

Було вже полуднє.

Крушина повтирав руки до трави, одяг блузу і перекинув через плече сумку, без дозволу взяв пляшечку з дерев'янкою, відпив до половини і поклав назад.

«Пообчищайте ялиці. Надвечір вам їх привеземо».

Крушина лініво, із звички, підніс два пальці до козирка, і пішов лісом.

Вже вечеріло, коли сержант Крушина йшов на мотоциклеті, а за ним вантажна автомашина «Татра», верхом наложенна ялицями. В автомашині сиділо п'ять Крушинових товаришів-браконьєрів. В кабіні, тремтячи, сиділи винуватці. Жінка шептала молитву, аби тільки щастливо дійhatи.

У селяніна вечір – гостина. Була випівка, і спів аж до півночі не втихав.

«Отак то було,» – закінчив мені свою розповідь Крушина, – додав водій Барилка.

Капітан Варга трохи замислився:

– Коли так по-людському міркувати, у цього Крушини була певна доза гуманності... Що скажеш на це ти? – і капітан повернув голову до Апельсонна.

– Ну і дивак ти! – розсердився той. – То що у тебе за мораль? ! «По-людському міркувати», «певна доза гуманності». Яке тут може бути міркування, гуманність? Та ж це злодійство! Де ж тут закон? Та ж це насміх з органів, з параграфів! ... Ну, не розумію, як могли зробити з такого хворого індивідуума члена народної безпеки! Це на сміх, на жалісний сміх! А це ніхто не бачив, ніхто не повідомив вищі органи? ...

– Махнув рукою капітан Варга. – За свої витівки він два рази був у Пряшеві за гратаами. По місяцеві. Та уяви собі: як відсидів друге покарання, через брак членів безпеки повірили його сторожем політичних в'язнів. Вже на другий день сконтакутувався з в'язнем-стоматологом, щоб той пішов зробити шпигунові зуби. Та ти знаєш про цей випадок – «Біла легія...»

– Знаю, – буркнув Апельсон. – Це неймовірне...

Всі мовчали. Автомашина тихо, монотонно гуділа. Апельсон знову повернувся до незакінченого епізоду:

– Ну, а в селі не було нікого, хто б про це знав і повідомив?

– Був. Але сядеш на задницю, як тобі про це розкажу.

ПІСТОЛЕТ

– Кажеш, чи не повідомив хтось? Повідомив. Місцевий склепар. За браконьєрство Крушина потрапив знову на два місяці в тюрму. Він знов, що на причині тому – Антін Грушка, той скlepар. Коли Крушина повернувся із тюрми, він спрямував свою увагу на цього Грушку. Крушина мав дома приховані всякі пістолети, карабіни і, може, бочку різних куль. І що він не

видумав: домовився із одним зі своїх кумпанів-браконьєрів і вночі підійшов з ним близько до Грушкової хати. Крушина три рази вистрілив з пістолетом.

«Будеш мені свідком, що ти чув стрілянину біля Грушки. Тепер можеш іти додому».

Крушина залишився один. Він вже з дому приніс із собою чисту ганчірку, повтирав пістолет і обережно загорнув його до ганчірки, потім тихенько підсунув за дошку під стріжу, залишивши стирчати малесенський клаптик ганчірки.

Крушина на другий день гнався мотоциклом на окружне відділення безпеки. Доповів майорові Лисиці, що вночі чув стрілянину біля магазину Антона Грушки і що має на це свідка. Майор ще до обіду прибув з кількома членами безпеки на місце вчинку. Слідство тривало не довго, бо сам майор якось підвів зір під стріжу, і ганчірка вдарила йому у очі. Пістолет опинився в руках самого окружного начальника.

Дарма Грушка відмовляється, що пістолет не його, що він його там не поклав – допомоги не було. Нашого склепаря Грушку засудили на пів року тюрми, а Крушина одержав два тижні позачергової відпустки та ще й триста крон нагороди. Ну, що скажеш на це? ..

– Це дійсно якийсь людський виродок! – крутив головою капітан Алельсон.

– Я мало сам через нього не попав у халепу, що у халепу – прямо в тюрму, – сказав капітан Варга.

– Як у тюрму?

– Та послухай...

СИБІЛІЯ

Ввечері у товаристві браконьєрів у старого Філіпчака обговорюють полювання на диких кабанів, бо, мовляв, вони дуже розмножилися. Коли вже Крушина відходив додому, старий браконьєр Філіпчак каже:

«Слухай, Симку, вчора тут у мене були двоє з тайної поліції, взяли від мене Сибіллю.»

«То що це? Біблія?»

«Ні, Сибілля. Це така книжка, в якій передбачається будучність.»

«Ей-га! То би і мені було добре прочитати, що там про мене... Чи мені ще довго з вами веселитись, бо всякі витівки вже у мене на рубці...» – і він вишкірив кінські здорові зуби з одним позолоченим.

«Ну, кажіть, як виглядала ця книжка?»

«Ось така, – показував Філіпчак руками приблизний розмір великої книги. – А не має задньої обгортки.»

«А вона така цінна, щоб рискувати? . . .»

«Дуже цінна. Її не можна купити. А де ті нюхачі знайдуть її, зараз же забирають. А книжка собі нічого – давня історія. Стара єгипетська віщунка одного разу прийшла до ізраїльського царя Соломона і принесла йому дев'ять книжок, щоб продати. В них були написані віщування. Та за ці книжки віщунка запросила дуже багато грошей. Соломон не погодився. Віщунка повернулася додому, спалила з тих дев'яти книжок три, а через рік знову прийшла до Соломона. І запросила тепер вже тільки за шість книжок таку ж суму, як перед тим за дев'ять книжок. Та Соломон і тепер не погодився. Через рік віщунка знову прийшла, але тільки з трьома книжками, бо дальші три також спалила. Та цар Соломон і на цей раз не хотів купити. Віщунка спалила дальші книжки, а через рік повернулася тільки з

одною книжкою. Тепер цар Соломон вже її купив. Заплатив таку суму, яку Сибілія вимагала за всіх дев'ять книжок. Ця книжка несе її ім'я».

«А що в ній таке цікаве?»

«Симку, там пишеться, у тій Сибілії, що син повстане проти батька, дівка проти матері; не можна буде розізнати, хто парубок, а хто дівка, бо всі однакові будуть мати зачіски і всі однаково будуть одягатися. І що писала Сибілія, сьогодні вже тут».

Філіпчак сумно похитував головою.

«Ну, і чого вони таке роблять... – гнівався Філіпчак на тайну поліцію. – Чому ті там горі дусять нас? У неділю, коли треба іти до церкви, виганяють на бригади, а потім, у будній день, ідемо до церкви замість неділі. Кому це добре? ...»

«А ми підем в неділю, коли у церкві має бути служба, на диких кабанів, – розрекотався Крушина. – Ну, добре, добре. Завтра там подивлюся...»

– І от я стою на сторожі, – розповідає капітан Варга. – День гарний, тепло, а в горлі сухо, так би щось хотілося випити, аж би бог прияв. Зразу чую гуркіт мотоцикла. Дивлюся, а це він – Крушина.

«Честь!»

«Честь!»

«Слухай, ходи на пиво, заплачу. Добре пиво мають у «Баслара».

«Не можу, – кажу я, – у мене служба».

«Я поваратую за тебе, іди сам. Потім я піду».

І я, дурень, погодився і пішов на пиво. А він за той час взяв ключі, що висіли на стіні, і пішов до пивниці».

Апельсон замислився.

– А що, тайна безпека не шукала Сибілію?

– В тому і справа, що шукала. Начальник скликав нас усіх, хто в тому часі виконував службу. Та ніхто не міг сказати, куди поділася Сибілія. Тільки я догадувався, що її міг взяти Крушина тоді, коли замінив мене і я пішов на пиво. До сьогодні це палить мене на душі.

– А що, ти не сказав про це начальникові?

– Та що ти? Щеб пак! Але одного дня, після служби, зайшов я до Баслара, а він сидить там і кричить:

«Гей, як Сибілія?»

«Не підскакуй, бо ще підеш за грата».

«Але ти першим. Маю свідків, що ти мені сам віддав її».

«Браконьєрів?»

«Якраз тих. Краще випий зі мною. Ти знаєш, як нас начальник Лисиця вчив: «Треба мати собачий нюх». І я від нього навчився, як треба винюхувати, – і сміявся, ніби розуму позбувся. Що з таким...

– Та це дійсно вже ненормальна людина.

– Він нормальний і хитрий. До того, ще й великий артист! ..

РЕКВІЗИЦІЯ

– Я теж з ним мав пригоду, – розговорився водій Барилка. – Одного разу начальник Лисиця скликав нас на окружне відділення. Говорилося, що ідемо на реквізіцію зброї, що залишилася ще з війни. До села Н... кілометрів тридцять від Свидника, вийшла вантажна автомашині з двадцятьма членами безпеки, начальник Лисиця і я, як його персональний шофер. Тоді ми мали Волгу.

Крушина вже до того, як його мали звільнити із корпусу безпеки, зустрівся зі мною в корчмі.

«Гей, як реквізіція? – гукнув до мене і кивнув на офіціантку, щоб принесла два пива. – Сідай, брате. На тебе маю добрий спогад, – і почав вишикювати свої кінські ауби. – Чи пам'ятаєш, як ми були на реквізіції зброї, а ти мене, «хворого», віз у «Волзі» разом з майором Лисицею?»

«Ну і що? ..»

«Ти мені допомагав всунути ногу у автомашину».

«Пам'ятаю».

– Згадую, – вів далі водій Барилка. – Тільки – но ми приїхали до села (в нас були наперед визначені будинки, в яких треба шукати зброю), по двоє членів розбіглося по хатах і поперекидувало все догори ногами. Ми тоді зревірювали багато зброї, що залишилася з другої світової війни: по горищах, стодолах, під стріхами, в пелевнях, під сипанцями ми познаходили всякий мотлох: автомати, карабіни, пістолети і майже кілька опалок амуніції. Та що він, ота шельма, не видумав. Знайшов один німецький карабін. Десять у стодолі нащвидкуруч відмонтував приклад і дуло із затвором всунув у штані і почав, кульгаючи, наблизятися до моєї автомашини і просить, щоби я його взяв в автомашину, бо дуже розболіли його ноги. І я, дурень, без дозволу майора, ще допоміг йому у Волгу.

Капітан Варга усміхнувся правим куточком уст, а капітан Апельсон мельсів, ніби це сталося під його керуванням.

«Ну, і як ти той карабін, властиво, дуло, переніс, коли я тебе привіз аж на подвір'я? – спітав я. – Пам'ятаю, що ти постійно кульгав...»

«Кульгав, поки не зайдов за купу саговини. Тут я швидко вибрал ствол і поклав між шайти», – розретався Крушина.

– Мене охопила злість, що я, дурень, дав себе обманути. Та ще і майор злився, коли на задньому сидінні помітив Крушину. Він витрішив на мене очі, питав, що він тут робить. Я пояснював, що нога його так розболіла.

«Так зразу?» – захмурився майор на Крушину.

«Ішіас, товариш майор, ішіас», – виправдовувався Крушина.

– Ну і шельма він був! .. Я його питав: «Ну, як же ти це дуло відніс з подвір'я окружного відділення, добре стороженого?»

«Голубе, а нашо в людини фантазія? – і він, насадивши маску строгого австрійського жандарма, ані бровами не воружнув та й каже: «Я нарізав різного пруття, облуки... Хоть із наших питав мене: «Навіщо тобі це?» Кажу: жінці треба опалку виплести. Я пішов за купу стяговини, всунув ствол, чи як ти кажеш дуло, між пруття і облуки, спокійно пішов до свого мотоцикла і помчав додому».

– Така то була шельма! .. – докінчив свою розповідь водій Барилка. Автомашина минала село за селом і тихо сунулася вперед.

– Ще хочу додати, – здогадався Барилка, – що Крушина на своєму участку реквірював зброю, та ніколи її не віддавав на окружне відділення, але давав своїм компаньйонам – браконьєрам. У нього вдома знайшли бочку амуніції. Тому він знову попав за гратегі.

ДЕНАТАРУМ

Апельсон витяг коробку з сигаретами, запропонував й Варгові (Барилка не курив), штрайхнув запальничкою і оба курці випустили струмки гіркувального диму. Капітан Варга спустив на дверях вікно до половини, потім стукнув собі пальцем по чолі:

— Гей, а ще мені пригадався один делікт Крушини, — обернувся до Апельсона. — Уяві собі, як він розправився з членом бюро комуністичної партії. Той жив у селі Гунківці, де був його участок. Це було у п'ятдесяти третьому році. «Крігсміністер» — так прозивали Раджинського, бо постійно кричав на людей, а деколи і бив їх — був сам із жінкою, без дітей. Одного разу завідуючий поштою в сусідньому селі Крайня Поляна повідомив сержанта Крушину, що на пошту прийшло з десять пакунків, щось рідке, що це правдоподібно денатур — дерев'янка. Крушина на мотоциклі скоро прибув на пошту. А тут саме «крігсміністер» підписував переказний бланкет і перев'язував пакет.

«Що там маєте?»

«А тобі що до того?»

«В імені закону конфіскую!»

«А що ти мені будеш... Я член бюро...»

«Чи член, чи не член — конфіскую,» — і силою взяв пакет та перед свідком, завідуючим поштою, розпакував пакунок, а в пакунку — бляшаний бідон.

Крушина відчинив бандаску, з неї ринув сморід денатуру.

«Та це так?»

«Так. А щоб ти знат, я завтра іду на партію. Я член бюро! Не будеш ти довго «раменом справедливості!»..

У це дополуднє прийшло на пошту ще з десять селян за пакунками з подібним змістом. Крушина і ці пакунки конфіскував.

«Завтра всі бідони відвезу на окружне відділення, а ви підете зі мною. Шоб ви знали, в мосму районі не буде ніхто виписувати дерев'янку з Чехії і напливатися... А потім п'янім розкрадати соціалістичне майно! Я вас навчу, що це порядок!»

Другого дня Крушина з возом, в якому були повні бандаски та десять винуватців, прибув на подвір'я окружного відділу народної безпеки. Сержант Крушина зіскочив з воза і побіг за начальником. Та він раптом зупинився в коридорі. Майор Лисиця гучно розмовляв по телефону: «...мене не обходить, чи Раджинський є членом бюро! ...»

* * *

«Якщо маєте право звільнити мене з функції, прошу. Але я теж піду скаржитися на вас, товаришу перший секретар, до вищої інстанції. Та поки я є начальником Народної безпеки, я відповідальний за всі синства, які тут чиняться!»

* * *

«Честь!»

Сержант Крушина хвилюну почекав у коридорі, потім на його стукіт обізвався голос майора: — «Можна».

Сержант Крушина, кланчиувши каблуками, доповідав:

«Товаришу майор! Привіз однадцять бідонів денатуру і привіз десять провинників. Одинадцятий — Раджинський — відмовився приїхати». Майор, ще не у своїй шкурі, вийшов на подвір'я. Сержант Крушина взяв першу бандаску з воза, відкупорив. Рознісся такий сморід, що майорові закрутіло в носі, і він відступився від воза.

«Що з денатуром?» — глянув Крушина на майора.

«Все вилити в канал!»

«Банда одна!» – grimнув сержант на селян. – «Все повиливати! А щоб це було останній раз. Бо вас не міне баса! ...»

Селяни один за одним виливали рідину з двадцятилітрових бідонів.

Майор запалив цигарку, запропонував і сержантові.

«Це мені подобається – молодець!» – і майор поплескав Крушину по плечах. – «Одержаніте двотижневу відпустку і нагороду триста крон.»

Капітан Апельсон шморгнув носом.

– Це мені любиться, що майор Лисиця заступився за себе, – сказав Апельсон. – Тим партапаратчикам деколи виростають роги. Деколи і на них треба твердої руки. А от той Крушина чи як його звати, хоч раз повівся, як справжній есенбак!

Капітан Варга щиро розсміявся. Він сміявся, аж засльозилися йому очі.

– Шо тобі так смішно? – здивовано кинув очима Апельсон.

– Та тепер держися, капітане, – сказав Варга, знову розреготавшись. – Уяви собі, що ці селяни там, на подвір'ї, виливали не денатур-дерев'янку, а чисту воду. Тільки в першій бандасці від Раджинського був справжній денатур! ..

Апельсон, не знаходячи слів, довго мовчав. Помовчали і Варга з Барилкою.

Автомашина в'їхала у Свидник. Зупинилася перед готелем «Дукля».

– Це дебіл, – сказав Апельсон, якому все ще вертів у голові дивак Крушина.

Всі зайдшли у ресторани.

Апельсон замовив два пива, для себе і капітана Варги, а для водія лимонад. Апельсон, підперши голову руками, роздумував. Він не міг погодитися з думкою, що такий собі звичайний сержант насміхався з цілої безпеки. Щоб дозволив собі обдурити майора. Це ж неймовірне!

– Якби я сам ці штуки з ним не пережив, то я би сам цьому не повірив, – сказав Варга, ніби читав його думки, съорбаючи піну золотистого пива, ніби сметану. – Кажу: це – сучасний Швейк у чехословацькій формі народної безпеки.

– Або французький жандарм із Сан-Тропе, – усміхнувся старшина Барилка.

– Ага, – сказав підвідомо Варга, все ще думаючи на витівки цього дивака з жандармській формі. Тепер він вже не сміявся, ніби співчуваючи Апельсонові.

– На здоров'я! – цокнув стаканом і смачними ковтками пускав пиво горлянкою.

КОБИЛА

– Якщо доаволите, – обізвався старшина Барилка, – ще вам розкажу один епізод, який мені вдалося прожити із Крушинкою.

– Прошу, – сказав Апельсон. Його обличчя було постійно захмуреним.

Неслухняно рукою лініво підгорнув кілька пасем рідкого білявого волосся.

– Тоді ще кордони охороняли члени народної безпеки, – заговорив Барилка. – У той час на польському кордоні поширювався контрабанд. Поляки часто знаходили сліди людських ніг на поораній зоні вадовж кордону. Тоді поляки орали на своєму боці. Не знаю, чи тепер ще оруть...

– Вже не оруть, – буркнув Апельсон.

– На радянськім кордоні мають все краще забезпечене. Там все подрото-

ване, і ракетні сигнали є, – і Варга посміхнувся одним куточком вуст. Апельсон недоволено поглянув на Варгу.

– Ну, розкажуйте далі, – звернувся Апельсон до Барилки.

Барилка спокватився:

– Якось мене і Крушину покликали на кордон на допомогу. Сидимо в казармах, і зразу телефон з польської сторони. Крушина підняв трубку.

– Джень добри. Ту з польської строни през граніце до Чехословачії ускла коб'ста...

– А як виглядала?

– Така дужа.

– Добже, – сказав Крушина і поклав трубку.

– Поляки телефонували, що на наш бік втекла якась кобила, – сказав для всіх і пішов доповісти начальникові.

Начальник зараз же розіслав телефонограми на інші прикордонні фінансові станції та участки НБ. Ми з Крушиною також сіли на мотоцикли і подалися в сусідні артилі випитуватись, чи до них не приближала якась чужа кобила. Ходили і на пасовиська, де паслась артильна худоба. Але кобили ніде. Так ми шукали три дні. На четвертий день в мене з Крушиною вийшла служба на кордоні. Крушина побачив польського прикордонника-вояка – тоді польський кордон охороняли вояки – і гукнув:

– Гей, пане жовнірж! Ходж тутай!

Польський вояк перейшов на наш бік.

– Проше пана.

– Ваші три дні тому телефонували, що від вас втекла кобила.

– То я сзадем телефонував.

– То яку мала гриву?

– Цо пан муві, про яку гриву?

– Ну, кобила...

– Проше пана, та то бува не кобива, а коб'ста, до холєри! Учеква з дому корик. Блем, блем, – і поляк закрутів рукою перед своїм обличчям. – Жона. Розум'є пан, чи, по вашему, товаржиш.

– Ах, так, – ахнув Крушина, аж рвонув голову. – Тепер розумію.

Ми всі троє сердечно розсміялися.

– Проше панство, може би випилі польські вудке, – і вояк витяг пляшечку, відкрутив вершок, ковтнув кілька разів і подав пляшечку Крушині, а Крушина мені.

– Може би пан, – звернувся вояк до Крушини, – купив би мнє скарpetки, по вашому напочхи для моєй коб'сті.

Крушина розреготався.

– Розум'є пана. Пан мишил, же то для кобуви. – І поляк розсміявся. – Не, не! То для моєй коб'сті. Розум'є пан? ! Але я пану може принесць цото інного.

Крушина моргнув оком на поліка, думав, що я не бачу. Він вже з перших днів на кордонному пункті добровільно голосився, крім своєї служби, заступати інших, які мали відпустки або тих, що неаджали. По-моєму, став контрабандистом. Переносив контрабандою полякам все, що тільки хотіли. У цього зразу вже появилися фотоапарати, годинники, а головне – польська водка.

– А ви про це, товаришу старшина, не повідомили?

— Не повідомив, бо я його не зловив. А конкретних доказів я не мав, і мене невдовзі відкликали, бо захворів водій.

Всі мовчали. Тепер Варга замовив пиво і лимонад. Дзен'кіт стаканів потонув у гучній розмові гостей і всякої гамору.

— Якби Захід дізнався, що у нас така народна безпека, то він би зняв фільм і показав, які ми душевно бідні! — порушив мовчанку капітан Варга.

Капітан Апельсон сердито на нього поглянув і сказав:

— Хай згинний капіталізм дбас про своїх гангстерів і їх фільмус! Нам треба захищати соціалізм і його святиню — партію. Руки геть від нашого комуністичного ідеалу! — ораторські заявив Апельсон і на хвилину замовкі.

— Так довго міг він бешкетувати по окрузі, а ви не зловили його при всіх нахабствах! Не розумію... Як довго ви тут служили?

— Вісім років, — сказав Варга. — Тепер присміно згадувати про ці часи у Свидникі?

— А ти?

— Я одинацьцять, — сказав Барилка. — Але хотів би я вам ще сказати, як Крушина розвінчався з корпусом народної безпеки. Начальство у Пряшеві не дуже глибокодумне, коли з Крушиною не могли дати собі раду, — констатував Барилка.

Крушина перед поверненням до цивільного життя стругнув таку штуку, що ще довго буде побутувати між членами безпеки — між тими, що його знали, але й не знали. Уявіть собі, що ця шельма зробила: він останні два тижні перед звільненням тільки пиячив, бив жінку, яка потім відійшла з дітьми до сестри, тому він залишився сам. Одного разу він сидів у канцелярії п'янім, — а тоді канцелярії мали у приватних селянських хатах, де і мешкали. Було в нього й порося, вже понад сто кілограмів ваги. Три дні він вже його не годував. Порося розбилось кучу і давай через відчинені двері до канцелярії, в якій саме Крушина телефонував з кадровим відділенням безпеки в Пряшеві, яке вимагало все підготувати для здачі якомусь референтові. Говорив він тоном, подібним до тону, яким говорять окружні секретері партії, коли засідало їхнє бюро.

— Ано, просим. Суглас, біро. Ано, суглас, біро. Почкайте. Прийшла туєдна судружка а хде са з вами порозправать, — і Крушина підніс телефонну трубку до голодного свинячого рила. А свиня тільки: рьох, рьох дьох, дьох, крум, крум...

Апельсон вибухнув громогласним сміхом, за ним і Варга. Барилка сміявся тихо очима. Їхній сміх заглушив гамір гостей, які в цю хвилину глянули туди, де сиділи члени безпеки.

— Що на них такий сміх... — запримітив хтось із присутніх.

— Вони не звикли так прилюдно сміятися, — докинув інший гість. — Глянець на них — то як сфінкси з камінним обличчям. Щось ім дуже весело...

— Мабуть, сміються із себе, — сказав перший. — Тьфу! Мене давить на блювання, коли їх бачу. Не було тут такого жандарма, як був наш «Бджілка».

— Який Бджілка?

— Ну, Крушина! Його так прозивали.

Оба гості щиро засміялися, та гамір корчми поглинув їх сміх.

Апельсон заплатив по рахунку і першим подався до дверей.

Барилка увімкнув стартер, і автомашина набрала курс на Пряшів.

1973-1985 р.

Ярослав Івашкевич

Татарське зілля

У татарського зілля є два запахи. Якщо потерти між пальцями його зелену стрічку, трохи приморщену, відчуєте запах, лагідний запах «вербами затіненої води», як каже Словачкий, тільки трохи тхне східним нардом. Але якщо отаке пасмо татарського зілля розтерти, якщо покласти ніс у борозну, обкладену ніби ватою, можна відчути крім паданного запаху сморід болотистого мулу, гниючої риб'ячої пуски, просто, болота.

На початку моого життя оцей запах асоціювався з картиною насильної смерті. У дитинстві татарським зіллям стелили підлогу сіней і балкону, панувало воно неподільно у дні веселі і у справжні зелені свята. І водночас пригадує мені завжди смерть мого першого приятеля, який мав дивне ім'я Граціян і втопився на тринадцятому році життя.

Це було на світанку моого життя, під час раннього дитинства. Але і сьогодні викликає оцей подвійний запах невеселі думки. У кінця якісь таємні зв'язки з початком. Тон, звук, запах як відлуння відповідають від краю до краю життя. Запах дитинства знаходить відповідник в запаху старості, юність відбивається у зеленому дзеркалі зрілого віку. Отакою в моєму житті є історія з татарським зіллям.

Загалом люди дивуються, що я аби втекти від гамору міст і мандрівок, щоб відрватися від втомлюючих і безплідних занять, проводжу частину літа (скоріш пізно весни) у невеликому містечку З., яке розташоване над великою рікою. Крім ріки та лугів, крім набережних лозин, крім легкої конструкції мосту, який з'єднує два береги – в містечку нема буквально нічого. Запилений ринок, кілька будинків і доміків, правда, тут багато городів і садів, які є єдиною окрасою поселення. Найбільшою атракцією для мене, що можу там мешкати (у притулку для стариців!), не передаючи нікому моєї адреси, не втомлюючись телефонами і телеграмами, отримуючи щоденно листи від жінки.

Є у мене ще одна атракція, якій люди, що мене мало знають, надають більше значення, ніж насправді має: це приязнь з дружиною лікаря М. Це справжня приязнь, підкріплена великим аргументом, що зустрічаємося два або три тижні в році, не пишемо один одному і ми зовсім не зацікавлені у тому, як хто живе. Це допомагає ширості нашого визнання, але також певній взаємній екзальтованості наших характерів. Ми завжди для себе є чимось особливі.

Дружина лікаря М – пані Марта – втратила під час окупації двох синів і зараз вона зовсім самітня. Чоловік страшно зайнятий. Крім лікарні у нього ще величезна практика навколо містечка. Раніше я його бачив на селянських підводах, як добирався 15, 20 кілометрів до хворих. Зараз у нього машина, і в день може відвідати набагато більше пацієнтів. Додатково це впливає на рівень життя лікаря з дружиною. Крім того «рівня», певної легкості життя, пані Марта почуває себе дуже самітньою. Кілька тижнів мого перебування в містечку З. не може зарадити її почуттю зайвого існування. Зрештою слід додати, що пані Марта ніколи не нарікає, не виявляє незадоволення. Старанно наводить порядок у домі, приймає телефони, записує пацієнтів і дбає, щоб задиханий лікар, приходячи додому, зна-

ходив тут лад, спокій і зовнішній вигляд помешкання доведений до найвищого порядку.

Будинок лікаря з дружиною – то старосвітська садиба, яких в містечку багато. Невигідне розташування просторих кімнат спровалює враження, що ніхто не може тут жити окрім лікаря з дружиною. Кімната для хлопців замкнена, і ніхто туди не заглядає. Інші кімнати низькі, але світлі, заставлені старосвітськими меблями і вазонами із екзотичними рослинами.

Лікарша приймала мене завжди у залі, де стоїть гарнітур цімлеровських меблів з червоного дерева, вкритих сапфіровим плюшем, де на стіні висить кілька олеографій та портрет пані Марти, виголовлений місцевим малярем, який колись подихав паризьким повітрям. В чорних жардиньерах густо зеленіли рослини, ніби виготовлені із шовку та бляхи. Стояло тут величезне фортепіано, якого вже давно ніхто не доторкався. На підлозі лежав чевонуватий килим, зображаючи жінку, яка несе воду на коромислі.

Це не була кімната створена для звірень. Однак тут мені пані Марта розказувала історію свого життя. Тут також – в останній раз, коли було встановлено у неї появу хронічної і невилікованої хвороби – розказувала мені про цю справу, яка є предметом нинішньої розповіді. Само собою, я написав про це як письменник, доповнюючи те, що я собі уявляв – навіть іноді, на підставі вже давно відомих, і, по суті, неумотивованих явищ, заглядаючи у нутро діючих осіб. Можливо, я по-трактував всю справу аж занадто драматично, мовби це було щось виняткове. Адже це щоденна історія, яких тисячі трапляється по наших містах і містечках.

Пані Марта ніколи не буває у «пристані».

Так називається досить великий дерев'яний будинок, який стоїть неподалік ріки. У ньому знаходяться два зали. В одному з них буфет, де продають сигарети, пиво і чудовий тутешній фруктовий сік, поруч залів знаходиться велика тераса, скоріш дерев'яний поміст, на якому відбуваються танці. Все це стоїть, як хата на курячій ніжці, на високій підmurівці, яка охороняє «пристань» перед повінню.

Оця тераса властиво найбільша аtrakція містечка З. Тут приходить витанцюватись і пошуміти молодь, знуджена монотонною працею чи навчанням даліко від великих культурних центрів. Як звичайно, відбувається це у суботу і неділю. При чому у суботу у хлопців відрання вільне, кольоворі картаті сорочки і поку-йовджені «екзистенціалістичні» чуприни. В неділю навпаки, волосся побожно пригладжене, одягають білі сорочки, темні піджаки. В одному і другому відранні хлопці п'ють фруктові соки і наперекір тому, що говориться про пияцтво у Польщі, водку із собою не приносять. Не вистачає грошей. Також гралі брідж. Дівчат, як звичайно, дуже мало, лише стільки, скільки треба до танцю. Де ж мала повести пані Марта свою приятельку із столицею? Що їй мала показати у війною зруйнованому місті? Звичайно, завела її у «пристань».

Місяць світив, ріка виблискувала, час від часу голосніше хлюпнула хвilia об берег. Але ніхто туди не дивився. На дерев'яній терасі танцювали пари, хоча мегафон немилосердно хріпів. У середині терасі були всі столи зайняті. Юнаки грали брідж.

Дами зайняли вільний стolик і роздивлялись по залу. У куті за «стойкою» привітна блондинка продавала газовану воду і той же фруктовий сік, славу місцевої фабрики по переробці фруктів. Було треба самому приносити собі пляшки.

Пані Марта направилась у буфет і взяла дві пляшки яблучного соку. Повертаючись до свого столика, минала групу гравців. Один з хлопців, ударяючи кар-

тою об стіл, високо підніс руку і штовхнув пляшку, яку несла пані Марта. Пляшка ледь не вислизнула з її рук, хлопчак підвів на неї очі і щиро вибачився.

Пані Марта сіла біля подруги і хвилину мовачала. Потім розлила у склянки рідину гарного, спілого кольору і знову задумалась. Глянула у той бік, де сидів той хлопець, який її штовхнув. Повернутий до неї боком, показував свій нерегулярний профіль, із зім'ятим, як у боксера, носом. У нього було буйне волосся, причесане вгору. Рука, в якій держав карти, пальці другої руки, якими перегортав дами і валети, були гарні та стрункі. Вони гостро контрастували із зломленим носом, досить великою головою і вульгарно різьбленою шию, яка витяглася з чорвоної сорочки (була ж субота).

Пані Марта швидко зауважила, що з тією «приятелькою» нема про що говорити. Колись єднали з нею спогади про молодість, але пані Марта прийшла до висновку, що останнім часом не переносить спогадів. Робили її старшою, та й говорили про все, що обернулось в прах. А у пані Марти ще жевріла якась надія на день сьогоднішній. Але ж слухала розповіді приятельки, у якої було четверо дітей, розсіяних по всіх частинах світу, одержувала від них пакунки та листи, і вважала відповідним детально про це поінформувати пані Марту. Лікарша слухала через п'ять-десяте, час від часу щось запитала і нудно спостерігала за хлопцями, які гралі в карти.

В певну мить побачила незвичайно гарну дівчину, яка швидко увійшла в зал (якщо так можна назвати низьке і дерев'яне приміщення «пристані») і, зупинившись біля столика, поклала руку на плече хлопця, який штовхнув пляшку пані Марти. Хлопець повернувся – і тоді пані Марта побачила його лицє en face. Лице, як звичайно, не відповідало його профілю. Широке, з гострими вилицями обличчя, з дивним блиском в очах, зацікавило пані Марту.

Він сказав кілька спів до дівчини, яка щойно зайшла, і потім знову повернувся до карт. Вона ще хвилину постояла над ним, ніби загалась, потім повільно відйшла.

На ній був чорний светр і кольорова спідниця. Волосся у неї було зачесане у модний «кінський хвіст», а однак було в неї щось опущеного і занедбаного, якесь безсилля в руках, якась зневіхута у всій її постаті. Щільно облягаючий светр показував гарні лінії тіла, рухалась мов скрадливе і водночас байдуже кицена. Була дуже цікава.

Хлопчак перестав грати у карти і вибіг за нею, хоч колеги обурювались. За столиком його заступив малий, худорлявий, хитрий хлопчак, який під час усієї гри давав непрошенні поради, очевидно тільки й чекав на нагоду, щоб зайняти звільнене місце.

Пані Марта з подругою занедовго вийшли.

На другий день вони вибрались на далеку прогулянку валами, які тяглися вздовж ріки. Єдине, що мало у містечку якесь значення, це була ріка. Її краса могла викупити бруд і буденність вуличок малого містечка. Коли підходили біжче до води, забували не тільки про будинки, але й про людей. Широка і велична ріка пливла великом руслом, з обох сторін обрамлена зораслями лозин. Навіть і це, що зараз на початку літа виринали із сіренкої води мілинини, ніби овалні спини потвор, не позбавляло її тої ж величини. Стоячи на березі, можна було відчути силу і швидкість течії, яка після дощів збирала піну і вкрила виринаючий пісок.

Вид ріки був занадто могутній і ніби жорстокий. Пані Марта любила, ідучи охоронними валами, які знаходились досить далеко від головного русла, отглядати зелені луки, які виринали із-за лозин, як інше, лагідніше видовище. Вздовж валу

тяглисіть не зарості, але вербові гайки. Час від часу серед верб стріляв вгору величезний столітній пень тополі. Коли пройти повз такого велетня навіть у затишний день — його корону завжди наповнював своєрідний, музичний шепест, не такий сухий, як шепест старих пальм.

Зрештою, і тут також знаходились зарості лозин та верб. Було це в тих місцевостях, де на луці творилися великі ставки, «плеса», порослі ряскою та очеретом, повні водяних лілей та жовтих глечиків.

Пані Марта любила зупинятись зокрема біля тих водоймищ, темних і незміряно глибоких. Іноді на дні такого озерця било підвідне джерело, яке визначалось на поверхні бульбашками та колами на воді. Зокрема притягували її ті «плеса», які оточені густою плутаниною лозин, на берегах зарості татарського зілля, ніби приховані перед людиною, притягували свою таємничістю і тим, що на їх березі досягалась цілковіта самітність. Здавалось, що, знаходячись над таким озерцем, людина зовсім перестає сприймати все навколо себе, життя.

Коли пані Марта із своєю подругою вийшли на вал, було осіллююче травневе післяобіддя. Небо було без хмаринки, верби стояли нерухомо. Лише тополі шепестіли.

Подруги ішли по м'якій вигнутій лінії валу. По лівій стороні до лугів розлягалось голубе узбіччя незабудок, по правій стороні, у квітучих садах, стояли домики городників і виблискували вікна парників. Пані Марта знову байдуже слухала свою давню колегу.

В певний момент побачила на краю валу пару. Була це ж оті знайомі з пристані. Дівчина була у ясній сукні, на хлопцеві була сорочка кольору хакі. Дівчина щось переконливо говорила, хлопець гриз травину і дивився в бік ріки, яка в цих місцях пробивала блакить крізь зарослі позини.

Пані Марта побачила їх здалеку і звернула увагу на стиль їх розмови. Коли дві жінки зрівнялись із сидячими, молоді замовкли. Коли прительки поверталися з прогулянки, на березі валу їх вже не було. Пані Марта знала, де сиділи, і побачила там зім'яту дрібну конюшину і незабудки.

За кілька днів подруга поїхала. Котрась її дитина мала приїхати з Америки, то й мусила бути у Варшаві. І так пані Марта знову залишилась сама.

В одне післяобіддя вибралася на прогулянку валом. Здавалось їй, що знову зустріне цю пару, яка її чарувала своєю вродою і юністю. І дійсно, майже на тому ж самому місці, що тоді, сидів той же юнак, але без дівчини. Пані Марта вже знала, як його звати і чим працює: це був Богушлав К. і працював досить давно, хоч йому було зaledве двадцять п'ять літ, у водному управлінні. Богуш був у місті дуже популярним, і зізнав його кожен. Пані Марти також всі знали. І тому, коли уважно подивилася на хлопця, той почевронів і поздоровкався з нею. Пані Марта зупинилася біля нього.

— Чого ж ви сьогодні сам?

Богуш ще більше зарум'янів і хотів встати.

— Сидіть, сидіть, — сказала пані Марта, — я також присяду. Це ж прекрасне місце.

Присіла на траву і роздивилася навколо. Перед ними стояла висока розпохиста тополя. Вітер показував світлі підбивки її листя.

— Ви сам? — повторила питання.

— Галинка поїхала, — неохоче буркнув Богуш.

Пані Марта з приємністю зауважила, що голос у нього низький і дуже чарівний.

Було дуже гаряче, і Богуш був одягнений тільки у спортивну сорочку. У нього були гарні плечі, але лице із заломленим носом зблизька здавалось дуже бридким, навіть диким. Пані Марта придивилась уважніше.

— Хто це Галинка? — запитала?

— Це несуттєве, — сказав Богуш отим чарівним голосом, усміхаючись.

Наперекір різниці віку пані Марта, сидячи біля Богуша, почала думати про свій намір. Чи міг би він знайти якусь присмішність в її розквітлі і відцвілі вроді? Зразу ж відчула, і так давно вже про це не думала, свої бедра, стегна; подумала про свої груди. «Він навіть не знає, як я виглядаю». І пригадала собі, що хвороблива манія вправляння дозволила її зберегти до зрілого віку пружність м'язів та еластичність шкіри. Груди у неї були завжди невеликі, ступали прудко і рівно. Чи це б ще подобалось?

Засоромилася від своїх думок, хвилинку запанувала між ними мовчанка.

— Вона студентка, — зразу сказав Богуш, не дивлячись на неї, — і дуже розумна. А я тільки простий хлопчак...

У його голосі лунав виразний жаль. У Марти не було бажання слухати його звірень.

— Батьки у вас є? — запитала.

— Ні, — відповів, загинули під час повстання. Виховувала мене бабуся.

— Виховала хлопця, як на підбір, — сказала переконливо і тут же зловипасла на думці. «Звідки мені в голову лізуть такі дурні думки?» — Ви де навчались? — запитала діловито, щоб загладити оту нерозумну думку.

Богуш подивився на неї неприхильно. Виглядав, якби роздумував: «Адже я не на екзамені».

— В Елблагу, — сказав, — на водника.

— А не хотіли ви бути чимось іншим?

— Починаєте, — досить нетерпляче сказав Богуслав, — як Галина. Нічого іншого з мене не буде, розумієте? Нічого. Я від природи водник — міряльник води.

— А вона, що хоче від вас? — запитала Марта, потішена гострим тоном хлопця, який не зауважив отих її дурних думок.

— Ну, хоче, щоб я читав книги, гуляв з нею над рікою при місяці.

— Ви вибираєте бридж?

— Напевно.

— Я вас бачила у «пристані».

— Ну, якраз.

Низом, під валом, гнали коров. Нажерті, з позеленілими від високої трави вим'ямами, йшли поволі і не слухали пастухів, які кожної хвиліни гукали: «ну!». Одна з них тримала в морді трісъ незабудок — і не проковтнула його.

Пані Марта поклала свою долоню на Богушеві руки.

— Я би також хотіла, щоб ви вчились, щоб книги читали.

Богуш не взяв своїх рук, комар прийшов на плече, пані Марта вдарила по ньому, на гарні округлості м'язів з'явилася крапля крові.

— Я іноді читаю, — глибоким басом сказав Богуслав, — але звідки їх дістати.

Купувати не можу. Ще бабусі треба висилати гроши, — додав, ніби для пояснення.

— Беріть книжки від мене, — сказала неочікувано для самої себе. — У нас є трохи книг. Мій чоловік виписує і купує їх у «Будинку книги», але немає часу читати. Часто лежать нерозпаковані.

— Дякую, — збентежився Богуш, який аж ніяк до книги не рвався.

— Коли зайдете? — запитала Марта.

Він нічого не сказав. Сидів насуплений і гриз травину. Вона доторкнулась його передпліччя. Він не звернув на це увагу, думав про своє. Зразу вибухнув:

— Бо вона хтозна про що думає. Вона буде професором університету і каже, що вона ганьбиться за такого неука. Хай собі буду неуком. Мені ніякої філософії не треба. Мені добре так, як є. Хочеш вийти за мене заміж, гаразд, не хочеш, і так добре.

Марта здивувалась:

— Ви ще молодий для женитьби.

Богуш глянув на неї з певним роздратуванням.

— Ще молодий, ще молодий, — повторив, — вона те саме говорить. Я вже інакшій не буду.

— Прийдіть завтра, — сказала досить настирливо пані Марта і встала. Богуш також зірвався. — Ви знаєте, де ми мешкаємо? За Krakівською Брамою.

Подала йому руку. Бачила у вирізі сорочки, як затремтіла шкіра на його грудях.

— Вмієте плавати? — запитала.

— Само собою, амію, — відповів і поцілував її руку.

— Може зустрінемось колись біля річки? — запитала.

Богуш не відповідав, він був трохи здивований, але не збентежений.

Під час вечірі пані Марта була в хорошому настрої. Лікар був дуже втомлений, але розвеселився. Вони говорили про поточні справи, але з певним оживленням, якого вже давно не було біля їх сумного столу.

Їхнє спільнє життя вже давно не мало сенсу. Пані Марта виконувала всі обов'язки доброї господині, але на кухні панувала стара Зоя, яка виховувала хлопців — і зараз ніби з милосердя залишилась біля батьків. Розміщення квітів у вазонах та приймати телефони — це не була надміру виснажлива робота. Пані Марта відчувала порожнечу, але не вміла її розвіяти. Час від часу приводила якусь давню подругу із столиці, але найчастіше така особа утікала з їхнього будинку вже після кількох днів. Одна з них рознесла по Варшаві таке: « Не можу видержати у такому ібсеновському настрої ». І визначенням атмосфери будинку пані Марти відігнала охочих ще до відвідин приятельки. Лікар не був вибагливим: любив добре поїсти, по неділях читав газети та медичні книги. З дружиною не разомовляв на ніякі теми, зрештою був одурілий надмірною працею і загрінням грошей й просто вечорами у нього не вистачало сил, щоб відкрити вуста.

Однак того дня щось між ними змінилось. Це тимчасове оживлення для обох було несподіванкою — і сидячи проти себе ніби побачили один одного по-новому. Лікаря це дуже зацікавило. Побачив, як Марта підносить обі руки до голови і зазаду поправляє своє волосся. Був це давній, забутий жест молодості.

Лікар зітхнув, відвернув очі і знову дивився у тарілку. Сьогоднішня вечірня була дуже смачною: фрикасе з раків. І зразу ж після вечірі Марта встала, дісталася ключ із шухляди малого столика, який стояв біля фортепіана. Чоловік на неї здивовано глянув. Але вона ходю, яку намагалася зробити байдужою (подумала, що Богушходить так ритмічно, ніби танцує), підійшла до кімнати хлопців, відчинила їх ключем і увійшла туди. Включила світло. Кімната була мертвовою і порожньою і мало в ній залишилось з давньої атмосфери. Пані Марта сіла за стіл, за яким колись хлопці вчилися. Декілька років тому проводила біля цього столу кілька годин щоденно, вже давно туди не заглянула.

Лікар не рушив з місця і на вигляд спокійно пив чай. Перед ним були двері у кімнату хлопців і біля столу бачив силует жінки. Через хвилину сховала обличчя в

долонях і сиділа отак, підпершись ліктями об стіл. Коли випив чай, важко піднявся і підійшов до Марти.

— Іди, — сказав, поклавши руку на її плече, — не сиди тут.

Марта здрігнулась. Глянула на нього.

— Чи ти не відчуваєш сором, — звернулась до чоловіка, — чи тобі не соромно, що живеш?

Лікар знізив плечима.

— Бо я соромлюсь за своє життя перед усіма мертвими, — сказала Марта і встала з місця. Почала ходити по широкій і пустій кімнаті. — Мені соромно перед усіма мертвими, а що ж допіру перед нашими.

Лікар безрадно стояв посеред дитячої кімнати. Його руки мов скам'янілі упали вниз.

— Ти подумай, стільки молодих, — сказала Марта, — а наших нема.

— Не були вже такі молоді, — зітхнув старий лікар.

— Як ти думаєш, були би вже одруженні? — запитала.

— Ну, напевно. У нас були б крім них дві молоді жінки.

— Ох, це жах, — здрігнулась. — Не терплю молодих жінок, — додала, — такі вони вибагливі.

Лікар знову до неї присів. Взяв її під руку.

— Залишися тут, — сказав, — ти безлідствно подразнена.

Марта погодилась.

— Мене завжди огортає такий страшний сором, коли бачу молодих людей. Бо молодість безсorumна. Я правду кажу? — сказала, йдучи з чоловіком у спальню.

Але лікар заперечив, покрутivши головою.

— Забуваєш про одне, — сказав він, — що життя дуже легко може змінитись на смерть.

На другий день прийшов Богуш. Пані Марта навіть не уявляла собі, як може така подія потішити. Аж після короткого часу зрозуміла, чого він від неї хоче: він серйозно сприйняв все те, що вона йому говорила про книги. Хотів позичити якусь книгу. Не зінав тільки яку. Сказав так дивно: щось з полоністикі. Пані Марта догадувалась, що він мав на думці книжки, якими цікавилась Галина.

Виявилось, що нічого не читав, а якщо читав, то навіть не пам'ятав назви. Йому можна було вткнути в руки що попало, але пані Марта хотіла від нього почути якесь літературне визнання. Запитала його, що любить читати, і не хотіла зрозуміти, що він ніколи нічого не читав і що не вміє висловити своє бажання.

Якийсь час сиділи у невеличкому салоні із сапфіровими меблями, було гарно, сонце якраз заходило. Перед вікнами квартири росли великі жасмини, справжні дерава жасмину — як говорила пані Марта. Жасмин був у повному цвітінні, і його біло-зелені букети не пропускали променів сонця.

— Ви бачили наші жасмини? — запитала пані Марта. — Справжні дерава жасмину.

Був це один з улюблених висловів її молодості. Тоді жасмини не були такі великі, хоч і не дуже вирости за останніх двадцять років, але і тоді називали їх жасміновими деревами.

Богуш не догадувався, про які кущі чи дерева йде мова. Мав властивість деяких справжніх мужчин, що не запам'ятували назви квітів і дерев. Не зінав точно, як виглядає жасмин. Зінав тільки, що таке бузок, і то лише із-за дурної і грубої анекдоті.

— Дійсно, — сказав і дивився на пані Марту нетямущими очима.

— Ви такий молодий, — сказала несподівано Марта, аж здивувалась. — Скільки вам років?

— Я вже говорив: двадцять п'ять.

Пані Марта подумала, що справляє для неї особливу приємність, якщо хтось в її присутності говорить, що йому двадцять п'ять літ.

Хвилину тому хотіла про це сказати Богушеві, але знала, що він нічого з цього не зрозуміє. Так і залишила цей намір.

Але тем для розмови не бракувало. Знову повернувшись до проблеми плавання та повені, яка недавно навідала містечко З. Сьогодні розмова була якоюсь зв'язнішою, ніж останнім разом біля валу.

— Ви часто туди ходите? — запитала пані Марта.

— Нема з ким, — сказав Богуш і зашарівся.

— Як? — здивувалась Марта.

Богуш надихнувся і вистрілив:

— Хіба ви б хотіли зі мною йти погуляти.

Пані Марта здивувалась.

— Охоче, — сказала і додала: — І що, невже Галина виїхала?

— Поїхала до тітки, навіть не попрощавшись зі мною, — сказав Богуш дитячим голосом. Це у нього прозвучало зосвісім по-іншому, і пані Марта доброзичливо піянула на нього.

— Ну, хіба, — сказала. — Отож, гаразд. Завтра о дванадцятій годині є у вас час? Тоді зустрінемось на пляжі над рікою під самим мостом. Попробуємо разом поплавати.

Богуш швидко погодився. Після чого відійшов, так і не позичивши жодної книги для читання.

На другий день пані Марта одержала листа. Був це клапоть паперу без конверта, приніс його якийсь хлопчик з водного управління.

Шановна пані,

Вчора я так поспішає, що домовився з вами на полуень, але прещінь я на роботі. Звільнюсь як біля четвертої. Чи ви зможете бути о цій годині на пляжі на домовленому місці?

З повагою

Богуслав К.

Листа було написано (переписано?) дивним і дитячим почерком і сформульовано без закідів. «Чи то Галинка писала?», — подумала пані Марта.

Близько четвертої пішла на пляж під мостом. Це був невеликий пляж і в цій порі зовсім порожній. Богуша ще не було. Пані Марта перевдяглась у кущах — як це робили всі, не дивлячись на вік і обстановку — і в плавальному костюмі увійшла в ріку. Сила води була такою міцною, що плавати проти течії було неможливим. Треба було лише коротко плавати за течією, потім вийти на берег і лукою та піском повернутись назад. Лікарша повторила це кілька разів. Не хотіла собі визнати, що відсутність Богуша була для неї великою приkrистю.

Втретє попливла трохи далі, за міст, повертаючись пішки, зауважила на мості знайомі постаті і танцювальний крок. Богуш йшов по мості разом з Галинкою — видно, Галинка до тітки ще не поїхала. Ішли в напрямку станції, весело розмовляючи.

Пані Марта повернулась на місце, де залишила своє вбрання під великим кущем ожини, біля зарослей лозини. Присіла мов роздавлена і не могла опритомніти.

ти. Покладалась на свої почуття до Богуша і беручи в увагу цей факт, її зовсім приголомшило. Дрижала мов у гарячці.

Стільки років у її серці панував спокій і смуток, а зараз, коли відчула у собі зародок смертельної хвороби, постать (бо що ж інше?) молодого хлопця, який був молодший ніж її діти, зробила безладдя у її душі. Була здатна проклинати Богуша. Хоч дивлячись з іншого погляду, повторювала: а чи він винуватий?

Отак сиділа довго. Навколо неї проходили різні люди, солдати, купаючись у підштанках, діти. Хлопці несли в руках жмути татарського зілля, звідти, з лугів, де лежали маленькі водяні релікти, рештки хронічної повені. Завтра ж Зелені свята, татарське зілля несли, щоб прикрасити будинки.

Сиділа довго. «І після цього прийдеться ще жити? – думала – Це жахливе, краще зразу вмерти».

Зразу над нею пролунав якийсь голос:

– Пані, пані.

Подивилася вгору, на мості стояв усміхнений Богуш.

– Вибачаюсь, що я запізнився, – гукав на неї, накинувшись через перила, – я зараз зайду. Нарвемо татарського зілля.

Пані Марта кивнула рукою. Піднесла зелене пасмо водяної рослини, яке загубило прохоже дитя. Понюхала запашне листя. Дуже любила отої запах.

Потім піднялася і пішла у той бік, звідки мав прийти Богуш. Хвилинку почекала, аж виплинув із-за лозин. Вже встиг роздягтися і присів до неї своїм танцювальним кроком, зовсім голий в маленьких плавках лимонного кольору. Він не був засмаглий, його тіло було біле і м'яке як шовк. Крім того зауважила, що він небувало гарної будови. Гармонія ліній його тіла була настільки досконалою, що пані Марті відняло мову. Мовчки подала Богушеві руку, яку отої так і не поцілував. Дивився їй прямо в очі. Його непривабливі обличчя, осаджене на такому гарному тілу, набрало іншого виразу. «Лиш би мовчав», подумала Марта.

Але Богуш говорив.

– Вибачаюсь, що я запізнився, Але я мусив провести Галинку на вокзал.

– Отже, вона ще не вийшла?

– У неї не було грошей на квиток. Я віддав їй усе, що у мене було, залишившись без грошей.

Богуш усміхнувся такою сяючою усмішкою, що його обличчя змінилось. Усмішка осяяла усе його тіло.

– Я дам тобі гроши, – сказала Марта.

– Насправді? – потішився Богуш.

Це було жахливе.

Марта хотіла якнайскоріше викреслити цю звичайну, старшну розмову. Хотіла його і себе відокремити від усього світу. Хотіла його прикрити зеленим наметом листя. І щоб мовчав. Зразу пляж, міст, протяжний крик дітей, уже це здавалось невиносимими...

Десь внизу ріki гукала іволга. На сріблястій тополі, близько мосту, замиготіла її золота луска. Пані Марта тримала Богуша за руку.

– Ходім, нарвемо на завтра татарське зілля, – сказала і потягла його в напрямку лугів. Вздовж ріки, між берегами, порослими лозиною і широкими площадями трави, у цей час густо покритими маргаритками, тянулися то більші, то менші «озерця» стоячої води. Були це рештки якихось приток, гирла яких замулились, або діри, які виникли після повені. Серед тих «озерцят» деякі створювали справжні озера, мальовничі, порослі татарським зіллям і прикриті півколами плакового листя

водяних пілей. В зеленій воді віддзеркалювались високі підстрижені верби, за-росль лозин і білі хмари, які у воді ставали зеленкуватими, спокійно просуваю-ччись по високому небі. Обминали їх мовчки.

Над одним з цих озерцят, яке знаходилось далеко від дороги і трохи дальнє від інших, стояла висока срібляста тополя. Коли пройти повз неї, навіть у затиш-ний день, її листя безперестанку шелестіло.

Це була незвичайна музика, яку над усе любила пані Марта.

Саме туди вибиралась з Богушем. В одному кінці довгого, темного і напевно глибокого озера на берегу було трохи піску, така собі невеличка пляж. Там кинули своє вбрання і залишились тільки у купальних костюмах. День був гарячий, але свіжий. Було вже десь біля шостої післяобіду.

Богуш був тільки у вузьких плавках лимонного кольору. Пані Марта була у захваті над досконалістю форми його тіла, до якої так не пристало лицезріти варвара з малим, вгору задертим носом. Богуш лежав на піску, дивився на ріденькі хмари, які пливли над озером. Трохи далі, в інших озерах, галасливо скрекотіли жаби. В позі над рікою безперервно з надмірним пафосом квилили солов'ї. Вони мовчали.

— Про що ти думаєш? — запитала пані Марта.

— Нічого, — з неприємним поспіхом відповів Богуш.

— Про Галину?

— Про Галину, — відповів і сів собі.

— У тебе цілі плечі в піску, — обурилася Марта. — Давай, я тебе почищу. — І тут же почала обтрущувати Богушеві шкіру.

— Тож зараз її обполоскаю, — втрачав терпіння Богуш.

Марта не слухала і старанно гладила хлопцеві плечі. Потім міцно притутила до них щоки.

— Що ви робите? — занепокоївся Богуслав. Швидко відвернувся. Марта відхилила голову. Хвилину дивились один на одного, аж нарешті Богуш притяг її до себе і поцілував на вуста. Поцілунок тривав довго.

Коли відірвались вуста від вуст, по чєрзі пані Марта запитала:

— Богуш, що ти робиш?

— Бо ви така добра.

Марта зарум'янілася. Її роздратувала ця поведінка.

— Мужчина ніколи не говорить жінці, що вона добра...

— А що мені казати? — наївно, але з певним нетерпінням сказав Богуш.

— Нічого, — Марта відскіклі і відвернулась від нього.

Кілька хвилин сиділи навпроти себе мовчки.

Нарешті Богуш зітхнув.

— Треба набрати цього зілля — вирішив.

Схопився і скочив в озеро. Тут же зразу з місця було глибоко. Пірнав, виплавав на середину і за короткий час знаходився вже на другому кінці, де росли зелені пагінці запашної рослини.

Пані Марта залишилась на березі самітня. Її серце огорнув розpac. Властиво, принаймні так думала, її не залишилось нічого іншого, як покінчити життя само-губством. Все зникло. Коли Богуслав переплавав озеро і з'явився перед нею з гарним татарським зіллям, глянула на нього як на чужого, незнайомого.

«Один з нас повинен вмерти», — подумала і уявила собі, яке безкінечне полег-шення відчула би, коли б цього хлопця не було. Тоді не було б людини на землі, яка б знала її таємниці. Пекуча мука і сором зникли би, просто, її би не було.

— Візьміть, — крикнув Богуш весело, і він аж ніяк не був розгублений тим, що трапилося. — Я ще принесу.

І кинув до Мартиних ніг цілий букет зелених пагінців.

«Привик до такого», — з гіркістю подумала Марта і не хотіла подивитись на Богуслава. Дивилась на оберемок зеленої рослинини, що лежала на піску.

— Вистачає, — сказала.

— Ні, це замало. Потім будете говорити, що я лінівий, — розсміявся Богуш і зразу обняв її за шию і легесенько доторкнувся вустами її вуст. Марта хотіла його зупинити.

— Задраз, задраз, — сказав погоджуючись, — лише ще принесу з цього свинства.

Відірвався від неї і з розбігу скочив до темної води. Зник у ній і довго не виридав. Нарешті Марта побачила його голову на самій середині цього водяного плаща, якось трудно сунувся до берега.

— Що йому? — запитала тільки так для себе.

Але Богуш спокійно допливав до кінця. Його плечі завчено виринали з води і долоні елегантно пlesкали по поверхні. З-під його пальців вискачували дрібні бризки. Марта бачила, як досягав дна, зупиняється біля татарського зілля і виридав довгі пасма. Само собою із зеленим оберемком йому важко було плисти назад. Міг гребти лише одною рукою, тому й посувався повільно.

— Що йому? — повторила Марта.

Зразу в середині озера зник під водою.

— Чого він пінає? — занепокоїлась лікарша.

З глибини на хвилину виринула Богушева голова. Хоч це було досить далеко, однак Марта в його очах побачила щось таке, ніби переляк. Зірвалась на ноги.

Богуш знову зник. Коли виринув, рукою у бік Марти кинув жахливий жест. Тонув.

Марта скочила у воду і пливла в напрямку до нього. На самій середині озерця торнила у глибоку, холодну воду. Відкрила очі й побачила оте зелене, каламутне світло, яке звичайно бачиш, коли пінаєш. Гребла руками тут і там, намагаючись натрапити на тіло утопленника. Але нічого не знайшла.

Пірнула ще глибше. Вже не могла відірвати без дихання і піднімалась вгору, замкнувши повіки, коли її тіла злегка доторкнулись безвладній безглаздо перебираючі руки. Направилася за ними і вхопила якесь тіло. У цю мить двоє сильних рук обвели її шию. Намагалась разом з ними виплинути на поверхню. Але руки ставали дедалі важчими, тисли і тягли її вниз, на дно. Вона втрачала дихання, могла напитися води.

Тоді одним поривом голови вниз витягла шию із стиснутих рук, і легко відштовхнувшись вгору, випливла. Була біля самого берега. Не пам'ятала, як вискочила на пісок. Глянула на озерце: посередині темної води протягом хвилини щось забулькотіло і з'явилися бульбашки. Вона закрила очі руками. Коли їх відірвала, вода вже була гладка, спокійна.

Вискочила на прибережний вал, бігла по ньому і кричала:

— Рятуйте, рятуйте!

З-поза верб вибігли двоє хлопчаків, які там косили луку. Вона кричала до них, показуючи на озерце.

— Там, під високим деревом, Богуш втопився! — кричала.

Хлопці бігли поперед неї і коли добігли до озерця, вже й роздяглись і скакали у воду. Почали пірнати, систематично обшукуючи дно. Виринувши, погукували на себе.

– На самій середині, на самій середині, – кричала Марта.

Хлопці переміряли ціле водяне «око», і, повертаючись, зразу один з них, Сташек, виринувши, крикнув:

– Тут він є!

– Тягни його за волосся, тягни! – кричав другий.

Обоє пірнали і виринали на одному й тому ж місці, аж потім разом пливли до Марти, тягнучи під водою якийсь тягар. Допливли до берега і витягли Богуша. Всё тривало майже пів години.

Почали із штучним диханням.

Вода виливалась з уст утопленика, але той не давав знаків життя.

– Чекай, – сказав Сташек, – побіжу за хлочаками, його треба погодати.

– Пішли разом, – крикнув другий, сумнівно зиркаючи на тіло. Можливо, бачив, що їхній труд даремний. Зрештою Богуш був добрим плавцем. Його мусило схопити серце. І тоді всіляке «колихання» було зайнім трудом.

– Ви тут постережете, – сказав Сташек.

На мокре тіло кинули білизну і побігли. Певен час ще було чути їх покрикування. Їх босі сліди дудоніли по битій поверхні охоронного валу.

Над озером запанувала смертельна тиша, яку не порушували покрики хлопців. Богушеве тіло лежало на піску біля жмуту татарського зілля так, як його запинили рятівники. Він мав навхрест розкинуті руки і на волоссі під пахвами виблискували круглі, зеленкуваті краплі. Відкриті очі не дивились, вони були матові як у стародавніх статуй. З розявленіх уст витікав вузенький струмок води або спизу. Пані Марта присіла навпочілки близько тіла і напружено дивилася на нього, ніби навіки хотіла запам'ятати риси неправдоподібної краси. Вся постать утопленника огорнулась ніби целофаном чужості й холодності, з хвилини на хвилину тіло переставало бути людиною.

В ясному сонці червневого дня гострим жовтим кольором виблискували щільно обляглі плавки, копір яких лише трохи пробивав зелений наліт гнилої води.

«Чому ж я не втопилась разом з ним? – думала, нахилившись над тілом. – Чи ж я хотіла жити? Для чого далі жити?»

Постійно повертала в пам'яті хвилину, коли одним навальним згином вислизнула з його давлячих обіймів.

– Жити? – повторювала. – Жити!

Зразу обережно доторкнулась його грудей. Шкіра утопленника швидко висихала, хоч сонце вже опустилось над обрій. Під пальцями відчула щось холодне, ніби мармур. Стягнені м'язи випинали шкіру. Кожна лінія проведена по цих випукlostях була закінченням краси. Пані Марта приклала уста на місце, де на грудях між горбками ріс погесенський пушок. Вже і той висох.

Жінка поступово почала ціluвати груди, нижче грудей, живіт, пуп, і у навальності поцілунків, якими обсипала мертвого, сходила все нижче. Ціле оте холодне і красиво вирізьблене тіло пахло татарським зіллям.

Але коли пані Марта відчула під губами рубчик жовтих плавок у ніздрі її долинув запах болотняного мулу, гниючих риб'ячих лусок і сморід болота – аромат смерті, яка мала стати незабаром також її долею.

З польської переклав
Іван Яцканин

Михайло Ілленко – режисер, сценарист і письменник. Народився 1947 року. 1970 року закінчив ВДІК (майстерня М. Романа). Засфільмував документальну стрічку «Круг», також ігрові картини «Там удалини за рікою», «Сапоги асміякту», «Школа», «Миргород і його жителі», «Кожний мисливець бажає знати», «Фучкоу», «Сьомий мівршрут». Автор багатьох відеофільмів, сценаріїв та оповідань, кіноповісті «Толоки», статей з проблем українського кінематографа. Арт-директор кіновідеофестивалю «Відкрита ніч». Від 1993 року – викладач КДІТМ ім. І. Карпенка-Карого, керівник курсу кінережисури.

Нещодавно М. Ілленко підготував проект телевізійного серіалу під назвою «Україна – Terra Incognita». І як сказав сам Михайло Ілленко, пропонований цикл фільмів поєднує короткі новели різних жанрів і тем. Це зроблено для того, щоб у результаті виникла парадоксальна, емоційно насычена розповідь про Україну. Новела «Остання вече́рія» є складовою частиною цього проекту.

Михайло Ілленко

Остання вече́рія

В покинутому селі серед Чорнобильської зони жили старий і стара. Іноді їх провідувала родичка із сусіднього села. Якось, протоптивши стежку в недоторканому снігу, вона побачила таку картину: ганок заметено снігом, ані диму над димарем, ані звуку, ані руху... Жінка припала промерзлого вікна: дві труни на столі, два воскових носа в подушках – старий зі старою.

Жінка назад – збирати людей, а в хаті тим часом:

- Я б щось з'їв... – сказав старий.
- Помирати невесело, а на голодний шлунок ще гірше.
- Я б щось з'їв... – сказав старий, покрутivши у труні.
- Та лежи вже! – цитьнула стара.

Старий ліг на бік.

- Холодно...
- А тобі що? Лежи й молися!
- Як думаєш, Петро приде?
- Мовчи!
- Я б з'їв борщу...

Полежали мовчки, потім старий сів у труні. Дзенькнули на піджаку медалі.

- Нема йому спокою! – зашипіла стара. – Чого встав?
- На дівр треба... Я зараз...

Старий впорався зі своєю потребою, але до кімнати не повернувся – grimнув чимсь у кухні, вилаявся.

- Та що ти там? – підвеляся з труни стара.
 - Лежи, я зараз... Щось сальця захотілось...
 - Не шукай, не знайдеш. Знаю я твоє сальце. Заховала...
- Старий з'явився в дверях зі склянкою:
- Як заховала? А прийдуть люди? А налити? А пом'януті?
 - Знайдуть... Вірка мою схованку знає.

— А якщо Вірка не прийде?

— Одченісь! Ти мені й померти не даси?

Старий знову повернувся до кухні. Стара згадала молитву, але молитва не йшла, бо якщо з кухні — лайка, хоча й упівголоса, то яка ж може бути молитва?

— Що ти там довбешся?

— Лежи, я зараз...

Але старій не лежалося. Вона з'явилася в дверях. Старий зачепив ліктем тарілку, вона впала і розкололася.

Стара побачила цибулину в його руці.

— Це що, для тебе? Це я на поминки приготувала!

— А я що? Зберуться всі з морозу, а тут їм борщ...

Тільки розігріти — й на стіл!

— Поки зберуться, то й борщ пропаде!

— А я його на вікно поставлю.

— Що ти до тої цибулини пристав? Завжди у тебе все не так! Не знаєш, як борщварть? Ні померти з тобою по-людському, ні борщу зварити! А як кіросіни не хватить?

Старий зважив примуса.

— Хватить!

— Біки, води принеси!

Заходилася варити борщ.

А родичку, яка побігла скликати сусідів, зачепила в полі завірюха — б'є сніг в очі, штовхав в груди, замітає стежки...

Тим часом на столі з'являється сало, червоний перчик, солоні огірки... Стара лізе за пляшкою в схованку. Схованкою виявляється рукав старого плаща-болонії, де, підів'язана мотузкою до цвяха, ховалася пляшчина. Стара наливає дві чарки, закорковує пляшку кукурудзяним початком і знову ховає пляшку в рукав.

Можна вже й дъзьобнути по одній для апетиту і зайдіти огоріком, часником і сальцем...

Але скінчився в примусі гас! Невідомо, як би склалося все у старих, аби він не скінчився, але примус погас у ту хвилину, коли варіння борщу досягнуло кульмінації.

— А щоб тобі! .. — вилаявся дід і кинувся з сокирою до кімнати трощити віко своєї домовини.

Невдовзі потріскував вогонь у печі. Сухе дерево горіло, наче порох, але на так легко нагріти холодну цеглу, аби печі можна було довірити заключний етап приготування борщу. Для такої справи не треба жаліти не лише віка, а й самої домовини.

Старий з сокирою почервонів, аж помолодшав, поки впорався з двома домовинами.

Стара витягнула зі скрині торбинку борошна. Доки міряла борошно, доки ховала його, старий причастився зі схованки, засвідчивши обізнаність у хатніх таємницях.

На столі товклося сало з часником, місилося тісто, бо що ж це за борщ без пампушок.

Тепер все було готове до останньої вечері. Стара, не ховаючись, налила з рукава.

Посідали рядком, як на власному весіллі, перехилили ще по одній і заспівали, здивувавши рідно, яка траурною чередою впovзала в двір.

Промерзлі сусіди та близькі мовчки проходили до кімнати, в якій, доїдаючи другу труну, готувала розжарена піч. Вони знімали шапки...

Стара зустрічала кожного мискою борщу, а старий чаркою.

Іван Яцканин

Баранам роги здавжають

Ні, це були не ті барани з орвеллівської звірячої ферми. Ці б не лише своєму господареві показали - браму б розвалили і кожного, хто заважав би, стояв на шляху, рогами і колитами прибили б до землі, кишки з нього вирвали... Іх ніяк не можна було порівняти з отим беззахисним глібовським ягням. Це була справді своєрідна порода. Сусіди навіть не знали, звідки тут взялася, та й вони самі ставили свої твердження під сумнів. Напевно і тому, що давно з них вивітрилась тверда бараняча вдача. Одні навіть твердили, що прийшли сюди разом з динозаврами, інші й не дуже заперечували, але ж щоб все таки відрізнятись від усіх, таємно посміхались і доказували, що вони повинні зробити тут щось таке, про що іншим і не снилося. Побекали, побекали про це, і так швидко, як тасмно посміхались, зразу ж й посерйознішали. Дивна порода. Буваю захопиться чимось оригінальним, говорить про це, меле й меле, на третій день все вивітрюється, ще недавнє захоплення спало, як вода після повені. Причому один до одного підходить і під ніс суне фразу, що без роботи не чекай ніякої доброти. Потім і не дивно, що у коморі пусто, в стодолі порожньо, вітер собі гуляє. А якщо у когось і не зникає оце захоплення, то свої починають дрючки в колеса вставляти. Нічого не скажеш - дивна порода! Після кількох днів починають над усім мудрувати, переосмислювати - бояться за свою шкуру. Даремно, бо вже і так не розбереш, яка вона. На деяких місцях дірява, тут і там полатана, а вони ще й пихатими вміють бути... Дивиця на них, тобі так смішно, що аж за боки хапаєшся. Голі як бубон, задруть морду вгору і так собі мовчки ходять, ніби у цій мовчанці більше гонору, а то почнуть щось мекати, та й бульнутъ таке, що зразу всі зрозуміють, що ти за звір. Навколо них усі купаються у золоті, а ім краще так. Біда й баранів робить країнами. Мішком прибиті!

Похмурий травневий день. Здається, таких днів у травні не буває, ніхто забув у календарі тижні перекинути. Над землею запанувала якась небувала вогкість. Квіти пахнуть, аж у голові паморочиться. Барани мовчки дивляться то на сіре небо, то на буйну зелень і радіють - вони на кожухах не поросла, зате трави досить. Подув гарячий вітер, і старі немічині барани втікають, бо знають, що незадовго почне моросити, тоді їм почне кості ламати, навіть і на тих місцях, де колись роги проростали. Трава росте, але деяким з них жаль, що не скубуть Й. Субота. Вдома стільки роботи, стільки за день зробити можна, а деякі з них повинні у

місто добиратись, де й трава не так росте... Їх вибрали. Тільки це наповнює їх гордістю. Іх, а не інших. Блукуючи міськими вуличками, соромляться запитати, де знаходиться цей будинок, в якому їх так нетерпляче чекають. Треба ж справи вирішувати. Поки знайдуть білявий мармуровий будинок, така злість їх бере, що й гордість повільно зникає. Трохи постоять перед дверима, щоб набрати відваги. Біля дверей дві молоді овечки запрошують ввічливо, аби зайти у зал. Старі барани ще мнуться, шукаючи щось у кожухах, вдають, що шукають якусь дуже важливу «бамагу». З цієї неприємної ситуації їх виручає давній знайомий, який тут же голосно вітається з ними. Починає з ними балакати, хоч, по суті, нема чого сказати. Починає про погоду, бо там вже нічого зіспускати не можна.

- Я так і знав. Вчора вийду з кошари, бо здавалось мені, що хтось навколо огорожі тиняється, вийду, а на стежках повно жаб, мурашки у гнізда поспішають, ховаються. Думаю, буде дощ. Бачите, вже моросить...

- Коли вранці чуєш грім, то увечері чекай дощу, - підтримав його сусід, який дуже уважно слідкував не так за його словами, але як копитами хоче доказати свою правду. Але відбулось щось неочікуване, галасливий ніжковіс і тихо-тихо питав:

- З тим громом... ти про що?
- Про погоду.
- Про погоду так не говорять.
- А як?
- Ну, коли дим попід стріхи в'ється, то буде дощ.
- Я диму не бачив, бо тишком-нишком поза село у місто добирається.

Барани ще сплять, а я вже тут. Не всі ж раді, що я тут.

- Тихо!
- Кому треба знати, хто радій, хто проти?!

Мовчки подивились на цих молодесеньких біля дверей.

- Хтозна з ким вони. Зараз з нами, а потім... - хотів було рогом дьоргнути сусіда той, що поза людські обійтія добирається у місто.

Ше не встигли і у зал зайти, як серед них запанував страх, сумнів, тут же почали жаліти, що взагалі обізвалися один до одного. Отак, залякані, поглядаючи то вліво, то вправо, зайдши нарешті у приміщення, в якому вже були й однодумці, але й давні знайомі. Тут вони вже не віталися, лише кинули головою, що бачать їх. Всіяких тут зустріли. Помніркованих, на яких досить ноговою тупнуги, то з переліку зразу ж візьмуть ноги на плечі. Були тут і такі, які силоміць тяглися до ясел, забувши, що вони такі безрогі, як і їх сусіди. Але ж заманулось їм посмакувати соковитої травички у новісеньких різьблених яслах. О там, у кутку, збились ті, що лиш дріботять язиком... Ше тут метушились, немов з ланцюга зірвані, ті, які ще й досі не визначились, де їм бути. Побігували, і то на одних, то на других кидали недобрим оком.

За довгими столами на прикрашений сцені ще нікого не було, лише у плетених корзинах пахла свіжа трава, на якій ще виблискувала роса. З трави виглядали найкращі квіти з перелогів та високих меж, які ще лишилися недоторканими.

Над столами в очі бив напис: «БІДА БАРАНАМ, ДЕ ВОВК ПАСТУХОМ».

Ой, і було сварки навколо того напису. Одні пропонували: «ПАРШИВА ВІВЦЯ ВСЕ СТАДО СПАСКУДИТЬ». Але цей не пройшов. На думку багатьох, він образливий. Один з найстаріших вже не відергав, вилаяв усіх: «Бодай вас вовці з'їли!» Вилаявся, плюнув і пішов геть, більше тут і не з'являвся. І нікому не заважало, що відійшов один з найстаріших. Ті, які його вигнали, стояли, витягнувши свої виголені шиї.

У залі зашуміло. Всі як один дивились на двері. В них з'явились гості, які нібито мали вирішити, як оцім баранам бути, як далі жити. Всі дивились туди, деяких вже почали боліти шиї, однак ніхто не скаржився, не відривав очей. У дверях стояв ТОЙ, який хоч і не був над усіма, але багато чого міг вирішити. Всі це розуміли, іхні усміхнені морди належали тільки і лише йому. Які найви! Його вже цим не здивуєш, бо ж всі щось хочуть, сподіваються. Під ніс йому сунуть свіженьку траву, яку йому і не показуй. Він ішов, оплески не втихали. Це була та музика, яку він і тут хотів почути. Близько до нього стояли молоді овечки. Він хтиво дивився на них і водив своїм слиняльним язиком. В почервонілих очах виблискували іскри дивного бажання, яке молодесеньким овечкам було незрозумілим, але він його не приховував.

У залі одні оплески і зігнуті спини. А він ішов і почав вірити, що всі йому належать, навіть і ті, яких тут нема, які вдома скромненько жують сіно, не чекаючи, що завтра від нього ім щось смачнішого дістанеться.

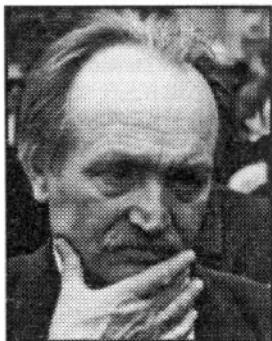
Він уже на трибуні. Всі замовкли. Вичарував для них усмішку, яка тут же зникла. Почав говорити, насамперед кинув кілька слів по-баранячому, адже так годиться. Всі від щастя ледь-ледь не зомліли. Потім продовжував: «Пам'ятайте! На чий землі живете, того і воду п'єте. Від вас очікуємо лояльності, бо ж істе казенний хліб. І серед вас є такі, які цього не розуміють і нарубають дров на свою шкоду, щоб інші за них витягали каштани з вогню. Не кидайте нам пісок у вічі. Застерігаю вас, хто з псами лягає, той з блоками встає. Своєю поведінкою хочете когось загнati в гріб? Ого-го, дорогесенькі, не вдастесь! На закінчення виступу в нього знову з'явилаась усмішка, після якої ще більше посерйознішав. Знову хотів було щось сказати по-баранячому, передумав і лише дорікнув: «Я бачу, що деяким знову починають роги пробиватись. Будьте лояльні, і ніяких рогів вам не буде треба! Щоб я іх більше не бачив! Кого ж хочете залякувати? !» Останній докір пролетів приміщенням і луною повернувся назад. Запанувала така тиша, здавалось, що у залі нікого нема. Потім тут і там хтось пlesнув у долоні, ще хтось підхопив, але нічого з цього не вийшло. Це здається, був єдиний прояв протесту.

Він швидко прощається з тими, що вмостились близько трибуни, шепнув ім, що його чекають важливі і невідкладні справи. А на мордах баранів розлилось таке заспокоєння, задоволення, ніби ім визрадив якусь державну таємницю. Ще востаннє глянув на центральне гасло. Показав свою юдливу усмішку і в залі вже його не було. Знову хтось почав пlesкати, і знову нічого з цього не вийшло.

Перед будинком вже його чекала машина. Біля неї виструнчилось кілька з його ад'ютантів. Коли вмощувався у машину, зсунувся з нього баранячий кожух і показались вовчі лапи. Вовче виття зникло у гуркотінні машини іноземної марки.

ПУБЛІЦИСТИКА

Зустріч у Братиславі

ранком приїде до Братислави на засідання дисидентів, що його скликав наш новообраний президент В. Гавел, голова «РУХ»-у В. Чорновіл (на фото), якого треба зустріти. Він буде у київському вагоні скорого потягу «Slovakia». Здивувало мене, що людина, з якою я говорю, не представилась, але часи були ще «гарячі», і я подумав, що, може, так і краше. Для певності запитався, як Чорновіл виглядає і як буде одягнений, бо ж особисто його не знаю. В останню хвилину пригадав я собі, що в Братиславі є людина, яка його знає – поет Ярослав Павуляк, що недавно у нас «приїхався». Запевнивші невідомого зі Львова, я негайно подзвонив Павулякові.

Наступного дня у призначений час ми з ним чекали «Словакію», яка ось-ось мала прибути. Спізнення не було, ми підбігли до київського вагона й чекали славного гостя. Коли він вийшов, Ярослав негайно до нього підскочив, привітав і почав нас знайомити. Виявилось, що заочно ми вже були знайомі, взаємно дещо про себе знали. Пер-

це сталося в один з останніх років в Чехословаччині. Весняним вечором подзвонив мені хтось зі Львова, що наступного дня зробив на мене сильне враження: відчувалася вольгота й ділова людина, яких між романтичними українцями не так і багато. Це справжній тип лідера, – подумав я, міцно стискаючи йому руку. Взявши таксіка, ми всі втрьох поїхали до мене, де вже моя дружина очікувала нас з «раняками», як кажуть словаки на снідання. В дружній розмові про тогочасні події в Україні і в нас «запили» наше знайомство. Гість усім цікавився, розглядав мою бібліотеку, де було чимало й закордонних видань. Я помітив, що саме вони його найбільше цікавили. Зважаючи на це, показав я йому лондонське видання нашумілої Дзюбиної книжки «Інтернаціоналізм чи русифікація?» і перше видання (Паріж 1967) дисидентського збірника «Лихо з розуму» В. Чорновола. Сам-видав цього збірника дав мені, ще в більшовицькому Києві, Гр. Коучур для пересилки його в Брюссель якомусь О. Ковалеву. Як я й передбачав, Чорноволу це видання було відоме, але мій примірник він при цій нагоді мені діктував.

На прохання Чорновола ми хотіли вже відпровадити його до презентативного готелю «Форум», де він мав зголоситися, але Павуляк рішуче настовував, щоб перед тим заїхати до нього, бо він хоче всіх нас сфотографувати, а «фотик» забув дома. Чорновола це, однаке, не влаштовувало, і нам довелося відпровадити його до готелю. По дорозі я ознайомлював його з «українською» Братиславою, де свого часу побували Сковорода, «буковинський соловій»

вій» О. Ю. Федькович, який тут написав славофільську оду «У Прешбургу славнім жовняр на варті стояв», і історик з Холмщини Євген Перфеєцький, який викладав у Братиславському університеті, поети Мосенда і Гренджана Донський та інші визначні українці.

Перед готелем Чорновіл, даючи Павулякові якісь гроші, попросив його дещо йому купити й сказав, що о 5 год. він тут-же очікуватиме його, а потім уже зможемо піти й до Павуляків. Так і сталося. Десь о 6 год. зайдов я до них, вони вже гостилися братиславським «Червоним коруновачним» вином. Під час вечірі Ярослав зробив кілька групових знімків, яких я й досі не побачив, Бог-зна чи надіслав він їх і Чорноволу. Поети – хоч і не всі – люди імпульсивні і досить хаотичні. Коли 1999 р. я повернувся з Києва, де у редакції «Час»-у депутати українського парламенту Я. Кенданьор і М. Косів попросили мене написати дещо про мое приналежне знайомство з Чорноволом, написав я листа до Тернополя, де тоді вже Павуляк був директором музею, але відповіді, на жаль, не одержав. А шкода, бо так би я залучив до цих слів ще й нашу групову світлину.

За свого довшого побуту в Києві 1998-99 р., де, крім викладів в КУ, я доглядав видання «Itinerarium»-а Д. Крмана, сталася трагічна смерть Чорновола, який на той час вже виріс на справжнього лідера демократичних сил України. Його непередбачена й загадкова смерть у авті, яке в рішучий момент заблокував грузовик «КАМАЗ»-у, всіх шокувала. Потрясений нею був і я. Ніяк не міг збагнути, як це сталося, хто цю катастрофу запричинив, чи спрацювала тут традиційна українська отаманщина, заздрість і невміння підпорядкуватись, чи – бува – хижка рука ворогів України. Смерть Чорновола мені пригадувала не менш

загадкову смерть словацького політика О. Дубчека, лідера Празької весни 1968 р. На багатотисячному похороні В. Чорновола, процесія якого йшла по цілому Києву, взяли участь і ми з поетом Гр. Булахом, у якого я тоді перебував. Це була моя остання шана визначному політику України, який мав кандидувати на її президента.

Закінчу ще одним незабутнім епізодом, пов’язаним з Чорноволом. Буквально тиждень-другий після його похорону довелось мені переходити зі станції метро «Хрещатик» на «Майдан Незалежності». Десь посередині цього довжелезного переходу сидів старець і під супровід бандури співав історичну думу «Ой, Морозе, Морозенку». Я зупинився і мов зачарованій яких десять хвилин простояв. Пригадався мені мимоволі семінар слов’янської фольклористики Карлового університету, де саме ми програвали на граммофоні цю думу. Почувши її, відомий німецький славіст Гергардт Геземан, якого ми запросили на цей семінар, з глибоким зворушеннем вигукнув: «Wunderbar! Das ist kein Volkslied, das ist grossartige Rhapsodie!»¹ – Ще більше зворушення окопило мене, коли я почув від проходчих поруч чоловіка і жінки: «Отаким Морозенком був і наш Чорновіл!» Кобзар ці слова напевно почув, бо ж на мое прохання ще раз виконати цю думу, рефрен її осучаснив і заспівав – «За тобою, Чорноволе, вся Україна плаче».

Цей епізод настільки мене сквилював, що я іще кілька днів приходив на те місце, щоб цю «змодернізовану» думу ще і ще раз почути, бо ж, як казали древні, vox populi – vox Dei.²

Микола Неврлий

¹ Чудесно! Це не народна пісня, це – високо аристична рапсодія.

² Голос люду – голос Божий.

Ліна Костенко

Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала (Фрагменти)

Щодо поняття нація, то лише на перший погляд здається, що це таке чітке і всім зрозуміле поняття. Саме в це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось би, незалежної України, внесено стільки плутанини, що пересичний громадянин може вкрай розгубитися, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш політичний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, – українським народом. У паспорті графа національності скасована. Епітетом національний розкидаються так бездумно, що іноді він втрачає контури сенсу. Проблема тут наявіть не в ідентифікації нації, а в кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства. Не будуть вдаватися в теорію питання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Однак був же якийсь божественный вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям.

...Коли американці свого часу запускали з мису Канаверал дослідну станцію з якимсь особливим потужним телескопом, що мав прецизійно точну систему дзеркал, то, виявивши в останній момент дефект головного дзеркала, припинили запуск, усунули дефект і лише тоді запустили цей телескоп на орбіту.

В переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецт-

вом, – і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалені суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі. Ефект головного дзеркала, точність його оптики грають вирішальну роль.

У нас же цей телескоп давно застарів, ніколи не модернізується, його обслуга часом не дуже й грамотна, а часом і недобросовісна й упереджена, так що нація відбивається не в системі розумно встановлених дзеркал, фокусується не в головному дзеркалі, а в скельцях некоректно поставлених лінз і призм, що заломлюють її до невільнання. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала, місцями воно розбите, уламки розкидані скрізь по світу. Та й взагалі цей телескоп встановлений не нами. Запрограмований на систему анахронічних уявлень, він умисно спотворює обличча нації. Відтак і живемо в постійному відчутті негараздів, психологічного дискомфорту, викривленої істини. В той час як справжня дослідна станція з потужним нашим телескопом давно вже повинна пролітати над світом, вивчати світ об'єктивно і об'єктивно ж віддзеркалювати світові нас.

Раніше це було неможливо. Ми були в складі імперії, вона робила свій імідж на експорт, коригувала систему ідеологічних дзеркал, створювала ілюзію своєї, а відтак і нашої присутності в світі. Насправді ж ми були на світовій сцені лише по цей бік залізної завіси. Чманіли в ідеологічній риториці, самі собі аплодували, не бракувало й запевнень, що ми великий народ, носії передових ідеалів, що у нас всесвітньовідомий Шевченко etc. Водночас відбувався нечуваний за цинізмом геноцид нації шляхом

репресій, голodomорів та асиміляції, послідовна її дискредитація в очах народонаселення, індексування чіпких ідеологем типу «націоналісти», «сепаратисти», «зрадники», і все це в спілучих перехресних променях добре відшліфованих імперських лінз.

Коли ж із гуркотом упала залізна завіса, виявилося, що по той бік зависи нас нема. Україну мало хто знає, її все ще плутають із Росією, її проблеми для світу неактуальні, за нею тягнеться шлейф історичних упереджень, не спростованих нами й досі.

Для багатьох це було страшним відкриттям, для деякої прикрою несподіванкою, а деято буквально пережив шок. А надто це тяжко було, я думаю, для молодих амбітних людей, що саме входили в життя, не обтяжені тягарем ретроспекцій, ані жодним з національних комплексів, готові гідно жити і працювати. А тут раптом така гнітюча і принизлива реальність.

Що повинна була відразу зробити Україна? Насамперед – об'єктивно оцінити ситуацію. Поставити свою оптику, свою систему дзеркал. Розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети. Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молодої держави з тисячолітньою культурою, що була досі заблокована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербленим народом в аберраціях чужих віддзеркаленень.

Ефективне не те, що заперечує чуже, а те, що утверджує своє.

Замість цього у нас пішли за інерцією. Прийняли добродушно дотепну формулу Л. Кравчука: «Маємо те, що маємо», і не зробили рішучої спроби змінити ситуацію. Більш того, ще й поглибли йї за останні роки. Не протиставивши дезінформації про Україну потужної гуманітарної думки, розпочали входження в Європу з оберемком внахронічних проблем. Знайшлися «будівлі», які зчинили великий шум і витворили добрячий таки мультиплікат – націю, що хропе, стоячи на колінах. Або двох українців, з яких неодмінно вегетуються три гетьманни. Стало мало не правилом доброго тону увернути щось несхвалю-

не про менталітет цілої нації. Розгулялися некеровані стихії взаємних звинувачень, дракливі рефлексії щодо історії України та її видатних діячів. Невідь з якого нафталіну видобуто комплекс меншовартості.

Нація виявилася незахищеною. Орепол, аура – дуже тонка матерія, це не панцир і не щит, а просте, нації, які мають ауру, надбану віками, захищені надійніше. Втім помічено, що імперії завжди страждають на манію величі, а народи поневолені схильні до самобичування.

Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запорошувати очі наступних поколінь. Ніхто з нас, нині живущих, не може нести відповідальності за давні неспокутувані тріхи. Але кожен з нас зобов'язаний їх не повторити і не приміножити.

Блюзірство говорить про те, що духовне життя залежить від економіки і добробуту, коли перед очима долі замучених, переслідуваних, репресованих українських письменників. Чомусь в історичне безсмертя увійшли саме вони, а не ті, що процвітали за всіх режимів. Так що все це – злидніство духу, популістські дурниці, той самий дефект головного дзеркала.

У своєму імперському дзеркалі Росія показувала Україну як Малоросію. Вона й досі показує там різні пики. Але не треба гатити по ньому кулаком: розбите дзеркало – це погана прикмета. Треба просто поставити своє, і воно подасть Україну зовсім в іншому світлі. Буде в ней завтра ж аура чи не буде, але, принаймні, тъма тараканська розсіється. Після віків такого «возз'єднання» довго ще нам доведеться вдаватись до сумнівів зіставлення.

І поки тут наші пігмеї намагаються повалити наших велетнів, Росія, мов та царіця з пушкінської казки, все заглядає у дзеркальце, все його питает: «Яль на свете всіх милее, всіх румяней и белее?» – у нас поремонтувати центральну вулицю столиці, і то скільки було нарікань, – «зарплатні не дають», а Хрещатик вимощують. А Росія реставрує свій Петергоф, відновлює бур-

штинову кімнату. Правда, при цьому вона торохтить кістками убієнної царської сім'ї і бомбить Грозний, що й аури не додає.

Ми навіть 800-ліття Чорнобиля не зуміли відзначити. Ювілей мертвого міста – де ще таке у світі є? Міста славного, старовинного, атомний попіл якого мав би стукати в наше серце, – не відзначили і забули. А в Нижньому Новгороді, наприклад, збираються святкувати «100-літнє руської ложки». Хоч тоді там не тільки російської ложки, а й самих росіян ще не було, були мордави і болгари. Нація любить себе і доточує там, де кущо. Поки українці думають, що Анна Ярославна, королева Франції, – київська княжна, то десь у Ярославлі, у глибині Росії, реставнують якийсь будинок під готель «Анна Франс», відкривають пам'ятник Ярославу Мудрому, і президент Росії називає його «первим русским князем реформатором». А українська делегація за його спину тільки знічено усміхається.

І хоч би як пручалася реальна історія, а російські історики – як ілюзіоністи, вони виймуть те, що ніколи там не лежало. І це буде «московська схема світової історії», як писав професор Оглоблин. І поламати цю схему дуже важко. А місця для України в цій схемі нема.

В початках сотворіння світу було Слово.

В початках сотворіння нації теж повинне бути Слово.

Ось він і настав, цей найвищий час повернути йому (народові) його історію, його мову, його культуру. Адже все це віками нищила імперія як визначальні чинники його національної ідентичності. Натомість сталося непрошене, – вже не імперія, не ворог, а в своїй незалежній державі знайшлися сили, різноваряджені, та водночас спрямовані на демонтаж України.

То звідки ж він, цей дефект головного дзеркала?

Згадайте чарівну казку Андерсена «Снігова королева». Там все починається з того, що один дуже лютий чорт зробив дивне дзеркало. «Це дзеркало мало надзвичайну властивість: все

добре і прекрасне зменшувалося в ньому до неможливого, а все негідне й погане виступало чіткіше і здавалося ще більшим».

Оце він і є – дефект нашого головного дзеркала. Його зробив чорт. А учні й послідовники чорта, – «всюди бігали з тим дзеркалом, і нарешті, не залишилося жодної країни, жодної людини, які б не відбились у тому дзеркалі спотвореними». Тоді поплічники чорта полетіли в небо, ще й там хотіли порозважатися. Але дзеркало відбивало такі страхіття, робило такі гримаси, що аж випало з їхніх рук, бряннуло об землю й розбилось на мільйони скалок.

«І ці скалки наробили ще більше лиха, ніж саме дзеркало». Вони літали скрізь по світу, і якщо потрапляли комусь в око, то «людина з такою скалкою в очах бачила все навівріт або тільки саме погане, бо кожна скалочка мала ту ж силу, що й ціле дзеркало. Декотрим людям скалочка потрапляла в серце... і серце перетворювалося на маленьку крижинку». «А по світу літало ще багато таких скалочок»...

Не буду розшифровувати, що то за чорт і хто його поплічники. Sapienti sat. Скажу тільки, що ті скалочки літають по світу й досі, і люди з такими скалочками в очах бачать зовсім не ту Україну. Але все це реверберації старих імперських дзеркал з облізою вже амальгамою.

На щастя, дедалі більше людей не хочуть, щоб такі скалочки потрапляли їм в очі і в серце.

Отож, історія триває. І якщо ми вчора не випили брому, читаючи її, то сьогодні й завтра будемо здатні її творити.

Тільки не треба чекати, щоб хтось вам зробив ваше власне індивідуальне дзеркало і вмонтував його в систему суспільних дзеркал.

Кожен має зробити це сам.

Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну вуру своєї нації.

Павло Загребельний

Думки нарохрист

(Уривок)

Павло Загребельний (1924 р. н.) – український письменник. Основні твори: «Європа – 45» (1959), «Диво» (1968), «Первоміст» (1972), «Світраксія» (1975), «Розгін» (1976), «Роксолана» (1979), «Я, Богдан» (1982), «Ангельська плоть» (1993), «Попіл снів» (1995), «Зона особливої охорони» (1999). Пропонований уривок друкується з останньою публіцистичною книжкою «Думки нарохрист» (1998).

Україна – як скіфське золото в тасмничих курганах: ще не розкопана, ще не знана світові. Та колись розкопають і вдарят об поля, і відступлять у захваті, приголомшенні знетяблени.

А що ми ж самі? Ми, знай, закопуємо свою Україну глибше й глибше, а з нею закопуємо й самих себе. Як в Екклезіасті: «Затремтять сторожі будівлі й хоробрі позгинаються, й мелючи перестануть молоти, бо їх мало зосталося, і запаморочаться ті, що дивляться крізь вікна, і коник отяжіє та й кріп розсипле...» (12: 3-5).

* * *

Платон казав: трагедія людини в тім, що вона не знає, яке її справжнє становище. Що з нами відбувається? Ми мовби напівнароджені діти. Самі не знаємо, чого нам хочеться, куди йти, як жити далі. Є пробудження до мислі, але нема мислі. Є спонука до дій, але нема дій. Тоді що ж це? Життя? Ні, це божевілля, на яке ми й не знаємо, де копати зілля.

* * *

Заповзяті політологи, філософі-аматори, просто любителі модних слівець ряснно цитують праці Донецької Липинського, тужать за елітою,

за духовним аристократизмом, за лицарством. Так, ніби аристократизм можна прищепити, як вакцину. Не розводити б плачі над тим, чого немає (або й не було), а всі сили кинути на збереження й порятунок тих набутків і цінностей, які є.

Треба будь-що зберегти ядро творців, яке не втратило віри в сенс життя, в буття і судьбу. Це ядро повинне бути твердим, упевненим в собі, послідовним у діях. Воно повинне вміти надихати і закоплювати своїм прикладом; між ним і його оточенням не повинно бути надто різних протиріч, інакше всі набутки будуть відкинуті й змаловажені, станеться те, від чого застерігав Христос у Нагірній проповіді: сіль втратить свій смак – і в суспільстві запанують профані й невігласи.

Хочеться процитувати великого філософа Миколу Бердяєва, принадідо нагадавши, що родом він з Києва, де одержав перші імпульси для своєї могутньої мислі:

«Нужна жертва дерзновения, подвиг решимости оттолкнуться от всех безопасных берегов. Нужна добродетель небезопасного положения, способность бесстрашно стоять над бездной».

Стоймо над безоднею. Треба встояти.

Хай світ пізнає Україну

Україну в навколосвітній вітрильній експедиції «Операція Парус – 2000» представлятиме найбільший вітрильник країни «Батьківщина». Благодійна акція розпочнеться другого квітня. Ініціатива брати участь в одній із найбільших подій тисячоліття належить яхтовому капітанові Дмитру Бірюковичу – кандидату технічних наук, автору низки винаходів, цікавій людині з нестандартними поглядами на життя.

- На власні очі я переконалася, що Ваша яхта може вмістити доволі багато людей, чого не скажеш з першого погляду. Як довго служить Вам «Батьківщина»?
- Цікаву історію має цей вітрильник. Вже вдруге він братиме участь в експедиції такого масштабу. Можу сказати, що народилася «Батьківщина» у 1991 році. До речі, символічно: цього ж року Україна отримала незалежність. Мені нині важко повірити у те, що ця красуня, довжиною 27 метрів, була збудована зі списаного корпуса судна. На старий корпус було накладено армоцементне покриття. Так із рибальського корабля вийшла непотоплювана крейсерська яхта, здатна йти зі швидкістю 7-9 вузлів. Вже через тиждень після завершення будівництва «Батьківщина» брала участь у зйомках художнього фільму «Фучжоу» в Севастополі.
- Чи продовжуєтиме «Батьківщина» свою авторську кар'єру?
- Так. Цього року під час нашої подорожі плануються зйомки 15-30 хвилинних телефільмів під умовною назвою «Україна і світ». Адже невипадково ця благодійна акція має назву «Хай світ пізнає Україну». Наша держава на дев'ятому році «незалежного» існування для батьків пересічних громадян інших країн залишається невідомою. Прикро, що навіть сусіди по Європі, до якої ми так наполегливо рухаємося, інколи під час наших мандрів запитували: «Хто ми?», «Звідки ми є?» і «Що означає жовто-блакитний прапор?».
- Саме тому Вам спало на думку у такий спосіб розповідати світові, що то є Україна і хто такі українці?
- Я вірю в те, що з часом народна дипломатія спрацює. Вітрила з давніх-давен були засобом спілкування людей. Нині, коли вітрильництво залишилося атрибутом екзотики та спорту, інтерес до нього не зменшився. Особливо це стосується морських держав і людей, життя яких пов'язане з морем.
- Де відбуватимуться урочистості «Операції Парус – 2000» і які заходи заплановані цього року?
- В кожному з портів світу, де планує зупинятися експедиція, її учасники розгортаєтимуть пересувну виставку, експозиція якої представлятиме Україну: її природу, історію, культуру, традиції, науку, технологію, демократичні здобутки. Як і минулого року через Дніпро ми вийдемо у Чорне море і попрямуємо вздовж берегів Європи. Заїзд відбудеться в США в містах Сан Хуані, Пуерто Ріко, Маямі, Норфолк, Балтімор, Філадельфія, Нью-Йорк, Нью-Лондон і Портленд. До речі, це єдина морська програма США 2000 року, що проходить під патронатом Президента США Біла Клінтона і санкціонована Конгресом Сполучених Штатів Америки.
- Кому ж пощастило з квітня до липня мандрувати на «Батьківщині» до берегів Нового світу?
- Уесь шлях у складі екіпажу пройдуть ті, хто протягом тривалого часу готував шхуну до навколосвітньої експедиції. Це 24 досвідчених фахівці вітрильництва. Передбачено місця для гостей, представників засобів масової інформації. Також вирушають творчі колективи, музиканти. Крім того, передбачено право участі в поході для будь-кого з громадян України або інших держав. Додам лише, що я українець і хотів би, щоб мої онуки пишалися Україною. Я люблю свою «Батьківщину».

Розмову з Дмитром Бірюковичем вела Ольга Гресько

МОВОЗНАВСТВО

І. Філак

НАЗВИ ДЛЯ КАПУСТЯНКИ, АБО ВОВЧКА

/GRYLLOTALPA GRYLLOTALPA/

В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТСЬКИХ ГОВОРАХ

Говори Українських Карпат, які включають досить значну територію, становлять цікавий діалектний масив української мови. Традиційно сюди відносять говірки Закарпаття, частково Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, що виправдано як лінгвальними, так і екстраполінгвальними факторами (подібними мовними явищами, міжмовним контактуванням зі спорідненими та неспорідненими мовами, природно-кліматичними особливостями тощо). Цікаві дані для класифікації та з'ясування історії формування цих мовних утворень може дати вивчення ентомологічної лексики, тобто назв комах, наприклад, капустянки звичайної.

Капустянка звичайна, або вовчик *Gryllotalpa gryllotalpa* L. – відомий городній шкідник, пристосований для життя під землею. Прогризаючи довгі підземні ходи, капустянка пошкоджує підземні частини рослин (Єрмоленко, Ключко, 36). Ввечері та вночі самці видають тихий, подібний до дзвіночка звук, самки роблять це ще тихіше (Станек, 58–59).

В українській літературній мові ця комаха має дублетну назву: *вовчик*, або *капустянка*. Таке найменування дублетами-синонімами свідчить про неусталеність української ентомологічної термінології, її неопрацьованість щодо джерел та принципів номінації. Ці назви пропонує також вживати Словник української мови в 11 томах (СУМ, 1, 713), сучасний біологічний термінологічний словник (Маркевич, Татарко, 240). Проект словника ентомологічної номенклатури, запропонований Термінологічною комісією ВУАН, чітко визначив єдиний термін – *калусник звичайний*, однак він не був прийнятий (Щоголів, 26).

У досліджуваних говорах району Карпат виявляється значна здиференційованість у назвах для вовчка-капустянки: *вовк*, *бабин вовк*, *медведик*, *медведок*, *медвед'ух*, *рак*, *земний рак*, *січка*, *сучка*, *сучка земл'ана*, *сучечка*, *турок*, *туркавка*, *туричка*, *лес*, *бабин лес*, *псик*, *свинка*, *кручок*. Крім того, у друкованих джерелах виявляються такі назви для цієї комахи: *ведмедик*, *ведмежок*, *медведка* (МСБГ, V, 69), *медведчук* (Верхратський ЮР, 35), *медеїдох* (Турянин), *медведюг* (Верхратський, Пч, П, 27), *земляна сучка* (Верхратський, Пч, IV, 11), *ведмедчук* (Верхратський Пч, I, 6), *земледух ведмедюшок* (Верхратський, НЗ, 236), *дідух* (Верхратський, ЮР, 32).

Наявність великої кількості назв для капустянки та їх значна діалектна здиференційованість пояснюється різними мотивами, принципами номінації. Так, вважаємо, мотивами для назвотворення можуть бути: а) зовнішній вигляд; б) виконувана дія; в) звуконаслідування; г) подібність до інших тварин. Розглянемо це детальніше.

1. Назви *вовк*, *бабин вовк*, пор. *воучок* (Верхратський, Л, 400) не мають значного поширення в районі Українських Карпат. Такі назви є мовними метафорами, які виникли на підставі семантичної моделі «шкідлива тварина» – «шкідлива комаха». Означення *бабин* у двослівній назві атрибутивного типу підкреслює «несправжність» означуваного *вовк*. Прикметник *бабин*, що входить до цієї назви, як в імені *бабин пес*, має також семантичну дотичність до слова *баба* «ворожка, шептуха» (СУМ, I, 75), *бабка* «комаха libellula», «метелик». Подібні назви є також в інших слов'янських мовах, причому з різною семантикою, але частіше з негативним емоційним відтінком: *babí oko*, *babička*, *babička*, *čarodejnice*, *bosorka*, *striga*, *babie leto* «назви метеликів» (Vážný, 86).

2. Назви *медведок*, *медведик*, *медведюх* є загальнопоширеними в закарпатських говорах, за винятком гуцульських, і зустрічаються спорадично в наддністриянських, покутсько-буковинських говорах, пор. *медведик*, *медведок* (Верхратський, Л, 434). Ареал поширення назв, похідних від слова *медвід'* «ведмідь», не обмежується українськими карпатськими говорами. Дослідниця Н. П. Дейниченко фіксує назви *медведик*, *ведмедька*, *ведмъодак*, *медведик*, *медведіца*, *медведка*, *медвъодак* у лівобережнополіських говорах (Дейниченко, 43), відповідні паралелі продовжуються і в інших слов'янських мовах: рос. *медведка*, *медведьши*, *медвѣдок*, *медвѣдок* «тс.» (СРНГ, 18, 64); землянай *медведь* «крот, медведка» (СРНГ, 11, 260), білор. *мядзведка*, п. *niedźwiedek*, слвц. *medvedlák*, вл. *mědwiadék*, ил. *mjudwiedek* (ЕСУМ, III, 427).

Саме наявність назв *медведка*, *медведик* тощо в російській мові дає підстави Н. П. Дейниченко стверджувати, що в поліських говорах це слово є запозиченням. Наши спостереження, наявні, дозволяють припускати, що карпатсько-польська паралель є збереженням давнього стану речей. З другого боку, раритетна назва могла існувати в цих маргінальних говорах завдяки підтримці сусідніх російських, білоруських діалектів на Поліссі та західнослов'янських мов у Карпатах.

Якщо словотвірна модель зазначеніх назв досить прозора і дозволяє легко вичленувати твірну основу *медвід'* – та словотвірні суфікси – *ок*, – *ик*, – *ух*, то мотиви названня в кожному конкретному випадку в говорі не є однаковими. Н. П. Дейниченко стверджує, що в поліських говорах назва *ведмедик* (Дейниченко, 42) мотивується кольором, що загалом заперечувати важко. Проте якщо врахувати явище метафоричного співставлення назв комах і великих небезпечних тварин саме в семантичному полі «вовчок-капустянка», то виникають підстави припускати неєдину (подвійну) словотвірну мотивацію.

3. Назви *рак*, *земний рак*, *рак земний* виникли за подібністю комахи до рака – тварини з клешнюватими передніми ногами, яка досить незграбно переміщається по землі. Назва утворена метафоричним шляхом. Словотвірні варіанти назви з коренем *рак* – відзначаються також на Поліссі: *раковка*, *рачок*, поряд із структурно неускладненою назвою *рак* (Дейниченко, 41). Отже, і в цьому випадку прослежується паралель між карпатськими та поліськими говорами.

4. За шкідливістю, негативним ставленням до капустянки, ця комаха отримала в ряді говорів назву *сучка*, *сучка зем'яна*, *сучечка*, *лес*, *псик*, *бабин лес*, пор. *бабин лес* «тс.» (Верхратський, Л, 389). Мотивація назви досить прозора і загалом не виходить за межі семантичної осі «назва тварини–назва комахи». окремі варіанти утворені від демінутивних форм *сучка*, *суческа*, *псик*, проте у сфері ентомологічної лексики первинне значення зменшенності втрачається. Спостереження показують, що назви з базовими основами *лес-*, *сук* – не передають семантичних протиставлень за статтю комахи, хоча така диференціація у мікрополі назв собаки виражається супплетивним способом. Наїви, які належать до цієї мо-

тизаційної підгрупи, часто виступають як полісемантичні. Так, назва *бабин пес* може означати гусекицю комахи *Euphorbia*, пор. Верхратський, Пч, П, 26; подібні назви фіксує В. Важкий у словацьких говірках: *psota*, *psotka* «нічний метелик» (Vážný, 96–97).

5. Назва *січка* утворена від дієслівної твірної основи і передає значення «назва діяча за виконуваною дією». За словотвірною мотивацією встановлюється дериваційний зв'язок із словом *сікти*, що пов'язано з особливостями поведінки комахи: капустянка підсікає, перерізає корені та стебла рослин. Типологічно спільними є зафіксовані Н. П. Дейничченко поліські назви *лід'іденъ*, *римік*, *точка*, *сікач* «тс.» (Дейничченко, 42), мотивовані діесловами *під'ідати*, *ріти*, *точити*, *сікти*.

6. Назва *свинка* має метафоричний характер і мотивується емоційним фоном, притаманним назві тварини *свиня*. Демінутивний суфікс – *к* – у слові *свинка* «капустянка» не виконує дериваційної функції і до певного ступеня десемантизований, як і відповідні морфеми у словах *сучка*, *сучечка*, *медведик* тощо. Подібну назву *попова свинка* записав І. Майджура в Катеринославській губернії.

7. Назви з коренем *тур-*, крім карпатського ареалу, поширені у поліських говорах української мови, білоруських діалектах: *туркавка*, *турукало*, *турлушка*, *турок* (Дейничченко, 42), *туркач*, *туркліс*, *турок*, *турочок*, *турчак*, *турчук*, *турчик* (Сл. ПЗБ, V, 148). В українських карпатських говорах назва має звуконаслідувальний характер, вмотивований діесловом *туркотіти*, *туркотати*, *турукати*: *турок*, *туркавка*, *туричка*. Часто ці назви полісемантичні і можуть означати «жука-оленя», «вид горлиці» (Верхратський, Пч, П, 9) тощо. Н. П. Дейничченко зближує назву *турок* «вовчок» із *турок* «житель Туреччини». На жаль, в аналізованому слові не проставлений наголос, тому зробити висновок про відповідність та семантичний зв'язок назви комахи та етноніма важко, хоча такий спосіб номінації в етимологічній лексиці представлений досить широко: *шеваб*, *ссас*, *прусак*, *москаль* тощо (пор. Дейничченко, 43). Проте ономатопеїчна мотивація назви підтверджується словотвірним значенням суфіксів –*ок*, –*ач*, –*ичк* – і наголошеним некореневої частини основи.

8. Назва *кручок* зустрічається лише в поодиноких говірках наддністриянського говору. У вигляді *кручок*, *кручок* земледух слово фіксується у працях І. Верхратського. Вчений наводить народноетимологічне пояснення щодо походження назви, зближуючи її з *крут* «кріт», «крутити» (Верхратський, Кручок..., 289). Проте твердження про зв'язок *кручок* і *крут* є безпідставними, тому що поява /у/ у слові *крут* у бойківських говірках не засвідчується; словник М. Й. Онишкевича, натомість, фіксує слова *крунката*, *крукати*, *крумката*, *крумъчата* (про жабу) «кумката» (Онишкевич, I, 390), пор. також *кручайти* «рожката», п. *krucgeb*, ч. *krubeti*, слвц. *krusat'* (ЕСУМ, III, 113); (SJP, II, 574; Machek, ESJC, 297). Таким чином, йдеться про звуконаслідування, що підтверджується біологічним описом комахи. В етимологічному словнику назва зіставляється з *крючок* за формуєю передніх кіг (ЕСУМ, III, 113) як припущення.

Отже, на підставі аналізу власних записів можемо зауважити, що зі словотвірного погляду у межах семантичного поля «капустянка» найактивнішими виявляються корені *вовк*-, *медвід*- («медвед»), *рак*-, *сук*-, *турх*- . Основним способом словотворення в говорах є суфіксація, переважно з утратою суфіксами значення реальної демінутивності (суфікси –*к*-, –*ичк*-, –*ечк*-). Частина етимологічних назв із згаданим значенням утворюється від дієслівних твірних основ із загальною словотвірною семантикою назви діяча. окремі напрямки дериваційної мотивації назв для капустянки в говорах Карпат представлені у таблиці.

Порівняльна таблиця метафоричних назв капустянки та інших об'єктів

Назви для капустянки	Інші значення	Підстави для називання
вовк	«вовк, хижий ссавець»	шкідливість
бабин вовк	«гусениця Euforbia», «хрущ (Larva)»	шкідливість
пес, пси, бабин пес	1) «собака, ссавець» 2) «гусениця Euforbia», «ковалик (Егиса)», «кріт»	1) негативне ставлення до об'єкта 2) шкідливість
сучка, сучечка, попова сучка	«собака, ссавець»	негативне ставлення до об'єкта
медведик, медведок, медведюх, ведмедчук	1) «дем. ведмідь, ссавець» 2) «велика бура мурала», «мурашиний лев звичайний»	колір, розмір
земл'аний рак, рак турок, туркач	«рак річковий» 1) «тур, ссавець» 2) «жук-олень» 3) «горлиця»	зовнішня подібність метафоричних зв'язків немас розмір, поява у вечірній час звуковий образ
свинка	«дем. свиня, ссавець»	негативне ставлення до об'єкта

У літературних джерелах, зокрема у записах І. Верхратського, зафіксовані назви капустянки *земледух*, *кручок земледух* (Верхратський, Пч, III, 6; Гринченко, П, 149; Щоголів, 26). Опису цієї комахи присвячена також спеціальна стаття І. Верхратського, де наводяться, крім діалектних назв і тлумачень, народні повір'я, пов'язані з капустянкою. Назву *земледух* дослідник зв'язує із слов'янськими міфологічними уявленнями про капустянку як «духа землі»; до цієї ж групи він зараховує *бабин пес*, *дідүх «тс.»* (пор. *дідүх* *Gryllotalpa vulgaris* – Верхратський, ГБ, 263). Назва *земледух* нами не зафіксована в терені, проте повір'я, записане І. Верхратським, поширене в наддністрийських говорах. Інформатори вважають, що капустянка має велику силу, і коли її особливим способом («навідліг») вдарити і вбити, то можна стати чаклуном, знахарем, відъмою. Подібні вірування записані І. Верхратським про «земне щеня» – *землерийку*. Основою міфологічних уявлень про комаху, *землерийку* є потаємний спосіб життя цих тварин: їх мало хто бачив, але голос та наслідки життєдіяльності людям добре відомі.

Зафіксована в українській літературній мові, поліських та південно-східних говорах назва *капустянка* відома в обстеженому регіоні окремим інформаторам, які добре володіють літературною мовою. З дукованськ джерел слово фіксується у словнику І. Щоголева (26), із посиланням на І. Верхратського, словнику Н. П. Дейничченко (Дейничченко 38). У поліських говорах це слово полісемантичне: означає «метелика, гусінь біланя жилкуватого», «сіру жабу» (Дейничченко, 38). Назва утворена суфіксальним способом внаслідок конденсації атрибутивного сло-

восполучення від прикметникової основи *каустианий* за допомогою суфікса -*-к-*. Мотивація дериваційного процесу не викликає труднощів: комаха пошкоджує городні рослини, насамперед капусту.

На прикладі діалектник назв однієї комахи, як бачимо, можна продемонструвати незвичайне багатство нашої народної природознавчої номенклатури, з одного боку, і значне ігнорування її в номенклатурі науковій. Нам відається, що саме зараз слід нашій науковій громадськості, всім шанувальникам рідної мови звернути увагу на перегляд наукової термінології та номенклатури на нових засadaх, відкинувши все те, що тяжіло над нею з часів тоталітаризму, дбайливо зберігаючи, однак, кращі традиції, що йдуть від самобутніх народних джерел.

ЛІТЕРАТУРА:

- Верхратський І. Кручок земледух // Правда. – Львів, 1877. – Ч. 8. – С. 288–289.
- Верхратський І. Початки до уłożenia номенклатури и терминогії природописної, народнії. – Львів, 1864–1872. – Вип. I–V.
- Верхратський І. Говір батюків. – Львів, 1912. – 308 с.
- Верхратський І. Про говір галицьких лемків. – Львів, 1902. – 481 с.
- Дейніченко Н. П. Питання вивчення зоологічної лексики рідного краю в курсі «Українська діалектологія». – Суми, 1981. – 119 с.
- Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К.: Наук. думка, 1982–1989. Т. 1–3.
- Єрмоленко В. М., Ключко З. Ф. Визначник комах. – К.: Рад. школа, 1971. – 183 с., 16 табл.
- Маркевич О. П., Татарко К. І. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: Термінологія і номенклатура. – К.: Наук. думка, 1983. – 410 с.
- Матеріали до словника буковинських говірок. Вип. 1–6. – Чернівці, 1971–1979.
- Окишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – Л.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2.
- Словарь русских народных говоров. / АН ССР. Ин-т русского языка. – М. –СПб.: Наука, 1965–1997... Вип. 1 – 31...
- Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. I – XI.
- Словник української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1907 – 1909. – Т. 1–4.
- Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходній Беларусі і яе пагранічча. – Мінск: Наука і тэхніка, 1979–1986. – Т. 1–5.
- Станек В. Я. Иллюстрированная энциклопедия насекомых. – Прага: Артия, 1977. – 559 с.
- Турянин І. Народні назви тварин // Карпатський край. – Ужгород, 1995. – № 9–12 (112). – С. 57–61.
- Щоголів І. Словник української ентомологічної номенклатури (проект). – К., 1918. – 116 с.
- Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. 2-é dopln. a oprav. vyd. – Praha, 1986. – 866 c.
- Słownik języka polskiego / Ułoz. pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. – Warszawa, 1900–1927. – T. 1–8.
- Vážný V. O jménech motýlů v slovenských nářečích: Studie sémasiologická se zřetelem jazykové zeměpisným. 1. vyd. – Bratislava: Vydatelstvo Slovenskej akadémie vied, 1955. – 337 s. + 10 mapových příloh.

Зоряна Унук

До питання зв'язків між компонентом фразеологізму і словом-етимоном (на матеріалі української та словацької мов)

Питання семантики усталених зворотів та її структури залишається центральною проблемою фразеології. Одним з основників є питання зв'язків між загальним значенням фразеологізму й окремими значеннями його лексичних компонентів, між словом-етимоном і компонентом фразеологічного звороту. Дослідники фразеології, вивчаючи цю проблему, приходять до різних висновків: одні фразеологи стверджують, що компоненти фразеологізму втрачають усі ознаки слова, повністю десемантизуються (О. Молотков, В. Жуков, М. Лемський, Є. Кучерова та ін.), інші ж заперечують це, вважаючи, що компоненти фразеологічної одиниці (ФО), хоча і беруть участь у формуванні фразеологічного значення, проте можуть зберігати семантичну самостійність і свій словесний характер (В. Мокінко, Я. Баран, Й. Млацек, В. Фляйшер і ін.).

Проти повної втрати лексичного значення компонента фразеологізму свідчить повсякденна практика актуалізації цілих ФО, коли окремим компонентам або й усій одиниці приписується його дослівне значення. Адже для розуміння семантики будь-яких стійких сполучень необхідно мати певну уяву про реалії, які вони називають. Відображення об'єктивної дійсності засобами мови базується на узагальненні та абстрагуванні семантики мовних одиниць від різноманітності властивостей окремих предметів чи явищ.

Аналіз словацьких і українських фразеологічних зворотів з компонентами *dukát* / дукат і *hrívna* / гриня дасть можливість підтвердити тезу про те, чи компонент ФО зберігає свій словесний характер. Ці фразеологізми розкривають цікаву взаємодію назви грошових одиниць і компонентів ФО, що є когнітивними цими назвами.

Dukát / дукат – золота монета, яку від 1284 року почала карбувати Венеція. Ця назва вживалася синонімом для визначення більших срібних монет. Венеціанським золотим монетам додатково давали визначення «золотий» *ducat d'oro*. Коли в XV ст. стало загальноприйнятим поняття «золотий дукат» як мірilo вартості також срібних монет, з'явилось нове поняття для визначення дійсно золотої монети *dukato d'oro in oro*, на місце якого прийшла в XVI ст. нова назва – цехін. Проте назва дукат закріпилася майже у всій Європі як синонім золотої монети, витісняючи попередню назву флорен. За зразком дукатів карбували золоті монети ряд країн Європи до найдавніших часів¹. В Угорщині і Чехії карбування дукатів почалось близько 1325–1326 рр. Після виходу цієї монети на світовий ринок у Західній Європі, як і в Україні, дукатами називали усі золоті монети вказаної ваги. На Україні їх називали червоними або червоними золотими, червінцями, курс яких приблизно вдвічі перевищував курс таліра. Більше того, назва дукат і пожільна від неї дукач в Україні закріпилася за національними золотими жіночими нагрудними прикрасами, які карбувалися ювелірами переважно на Лівобережжі². Від слова дукат утворилося її українське дука – «багата людина» (СУМ, II: 433), а також низка діалектних, наприклад, дукащина тощо (ЕСУМ, II: 143).

Значна частинна фразеологізмів мас у своєму складі компонент *dukát*.

На марнотратство як негативну рису характеру людини вказує зворот *ked' má v hrsti šest' dukátov a otvorí ju, už má tri*, який передає поняття «людина щодо своїх грошей, мастро-ку, якими прямо або опосередковано нехтує» й означає «бути необачним у витратах, марнотратним і не цінити того, що маєш». Мотивованість семантики цієї ФО досить прозора: вона ґрунтується на зіставленні двох числівників – *šest'* і *tri*. Якщо словацький фразеологізм передає значення описово, то український фразеологізм *сипати червінцями* виражає його економніше, але цьому сприяє також семантика дієслова *сипати* – «кидати, жбурляти

¹ Зварич В. В. Нумізматичний словник. – Львів: Вид-во Львівського Університету, 1972. – с. 62.

² Спаський І. М. Дукати і дукачі України: Історико-нумізматичне дослідження. – К.: Наукова думка, 1970. – с. 31.

що-небудь сипке або дрібне» (СУМ, IX: 193) із негативною конотацією. Напр.: Один іде перед пана – червоними силле, Другий іде да до пана – Білі листи пише, Третій стоїть у порога – Слізоньками клипле (ФСУМ, II: 806).

Український зворот *хай буде {i} від кати*, *коби дуката*, який належить до вузькорегіональних, характеризує поведінку людини багатої або в очікуванні обіцяного багатства й означає «захлання людина, яка не гребе міним, прагне лише багатства». На ненормативність цього фразеологізму вказує його синтаксична структура (відсутнє ліс слово), діалектний сполучник *коби*, а його вживання підтримує рима (*кати-дуката*).

Оцінку значущості чого – або кого-небудь дас синонімічний ряд словацьких фразеологізмів *ani čo mi cestu dukátm uvoľzí*; *ani čo by dukátm platił*; *ani za dukáty* із значеннями «ні за що, за жодну ціну». Значення цих фразеологічних зворотів побудоване на використанні назви грошової одиниці великої вартості – *dukát* і воно інтенсифікується вживанням частки *ani*. Напр.: [Ovčiar]: «Ej, ale je to za mlynček!» – «Ej, веру є», povie sedliak, «nedal by som ho ani za dukáty» (P. Dobšinský). *Ani čo by mi dukátm platił nemohol* som nahlas vyslovit' to, že by sa bola sprehenverila danému slovu. Sviňo mi v hlave, že ju iste donútili (M. Figuli). Словацьке прислів'я *dukát je malý, ale veľ'a plati* і його відносні українські еквіваленти *червонець [хоч] маленький, але та важненський; маленька штучка червінчик, а ціна велика* позитивно характеризують когось/шось, означаючи «хтось маєй на зірці або молодий, чи щось немомітне, але має багато достойності, позитивних якостей». Напр.: «Teda Pavlák vám níč istého nepovedal?» – «Povedal... Dukát je malý, ale veľ'a plati» (A. Bednář). Ці звороти мають однакове значення, ступінь експресивності, але частково відрізняються формально-граматичною структурою і лексичним наповненням. Їхня мотивація вилівається в протиставлення двох опозиційних якісних характеристик грошової одиниці – *маленький* і *важненський*, *маленька* та *велика*. На прикладі зіставлення цих семантично близьких ФО обох мов просліджуються синонімічні зв'язки, які розкривають різноварварність стилістичних можливостей їх використання.

Людину у ризикований справі, гри, змаганні тощо характеризує фразеологічний зворот *i za tisíc dukátov parípa sa poňne*. Він вказує на значення «кожен може помилитися, зробити помилку». Семантика цього фразеологізму безпосередньо виліває із значень його слів-компонентів, зокрема іменників *parípa* (буйний, гарпій кінь), *dukát* і числівника *tisíc* (тисяча), що вказує не стільки на число, скільки на велику вартість того ризику. Словацький зворот *jeden [je] za dukát, druhý za turák* вказує на предмет по відношенню до іншого або людину (Їх характер, діяльність) у порівнянні з кимось, означаючи «хтось або щось є однаковими, нічого не вартими». Напр.: *Nebudem si lámať hlavu, ktorú z nich je lepší, ked' dôvno viem, že jeden je za dukát, druhý za turák* (M. Urban).

Грівня (гривня) – грошово-вагова, грошово-лічильна і вагова одиниця слов'янських земель. «В Середній та Північній Європі мала назустріч марки. Назва гривня походить від прикраси з золота або срібла у вигляді обручів, яку носили на шиї (на «загривку»). Потім це слово набуло нового значення – вагового, що відповідало певній кількості (вазі) цінного металу (гривня срібла; грошово-вагова одиниця). Оскільки ця кількість срібла могла складатися з певного числа однакових монет, поряд із зважуванням виник рахунок їх на штуки (число). Гривня, що складалася з певної кількості монет (кун) називалася – гривна кун (грошово-лічильна одиниця)»³. Спочатку гривня срібла і гривня кун були різними. Але далі гривня срібла стала дорівнювати кільком гривнам кун. Це спричинила нестабільність ваги монет і еволюція самої гривні як одиниці ваги. «У Київській Русі з XI ст. в обігу були київські гривні шестикутної форми, вагою близько 140-160 г срібла... Найбільше значення у грошовому обігу на Русі мали новгородські гривні», які мали форму довгих срібних паличок вагою близько 204 г. У XV ст. гривня перестала бути грошово-платіжною одиницею і продовжувала існувати далі вже лише як одиниця ваги – гривенка в 204, 75 г аж до її заміни фунтом у XVIII ст. В Україні в 1917-1920 роках 1 гривня = 0,5 карбованців = 100 шагам. Законом Української Центральної Ради з 01. 03. 1918 валютною одиницею стала гривня. В обігу були «державні кредитові білети» вартістю 2, 5, 10, 100, 500, 1000 і 2000 гривні. Гривні всіх вартостей були надруковані у Берліні, за винятком надрукованих у

³ Зварич В. В. Нумізматичний словник. – Львів: Вид-во Львівського Університету. 1972. – с. 62.

* Там же.

Станіславі 5 гривень. Починаючи з 02. 09. 96 р. в Україні проведена грошова реформа, результатом якої було введення в обіг визначеної Конституцією та іншим законодавством національної валюти нашої держави – гривні та її сотові частини копійки. Вона змінила купонно-карбованці за курсом 100000 карбованці за 1 гривню.

Ця назва є у складі фразеологізмів, які дають характеристику людським здібностям, таланту. ФО *mat' bohatú hrívnu* означає «мати великий талант». Напр.: *Máte bohatú hrívnu, len von s ňou pred národ* (S. H. Vajanský). Зворот *šafáriť so svojou hrívou* має значення «використовувати свій талант». Напр.: *Dobre šafáriť so svojou hrívou* (Fr. Král'). Фразеологічні звороти *prispieť svojou hrívou; priniesť hrívnu; priložiť svoju hrívou* характеризують високу людини у що-небудь (своєм вмінням, досвідом, здібностями, інколи майном, особливо з огляду на спільну мету, справу) й означають «спричинитися, внести вклад, брати участь у чомусь, допомогти певним чином; зробити якусь частину спільної справи..» Напр.: *Začal rozvíjať svoju teóriu zjednotenia všetkých mladých sôl, českých i slovenských, a my že máme k týmto ušľachtilým snahám prispieť tiež svojou hrívou* (A. Plávka). *Predložil priaznivú bilanciu celkovej tohorečnej práce poľnohospodárov*. *Bolo dobre počúvať*, ако свою hrívnu k tomu priložili aj pracovníci ŠM (Stena). ФО *zakopáť svoju hrívnu* має значення «не використати свої можливості (не лише мистецькі чи таланти), не розвинути їх і тому змарнувати, згубити, знищити свій талант» та характеризує людину, яка через лінівість, незадачливість, недостатність навиків або невдачу роботу, несприятливі оточення, середовище не може використати свої можливості. Усі наведені вище фразеологізми з компонентом *hrívna* мають книжний характер і вживанняться у художніх творах, публіцистиці. У цих зворотах *hrívna* ототожнюється з талантом. **Талант** (грецьке *talanton*) – спочатку це була лише грошова і вагова одиниця (приблизно 26 кг), з якою ототожнювали гризуни, значно нижчу вагову одиницю, особливо через переклади Біблії. Таким чином *грива* отримала своє нове значення.

Українські фразеологізми з компонентом *грива* відзначаються ширшим спектром семантики. Зворот *do bagatого iduť grivni, a do bídного iduť alidni* характеризує соціально-економічний стан людини. Семантика цього звороту достатньо прозора і мотивована, тому, що випливає із значень слів-компонентів цієї ФО. Протистояння слів *grivni* та *alidni* посилює значення фразеологізму, вживання якого підтримує ще й рима. Діяльність людини внаслідок поганых рішень або хвилевої примхи характеризує фразеологізм *пук - grivna z ruk; dym gustyj, borzc pustij*, який означає «без потреби, марнотратно витрачати гроші (за, як правило, непотрібну річ)».

Зовнішній вигляд людини описує КФО *ničjak za sím grivněv sokořa* із значенням «дуже великий віс». КФО *ne chce, jak starcev grivni; protivna, jak starcev grivni* мають протилежні значення, ніж те, що випливає із значень слів-компонентів. Перша КФО при за-перечній структурі речення має позитивне значення – «дуже щось хотіти». Другий зворот *protivna, jak starcev grivni* при позитивній структурі – заперечне значення «не противна, присмна». Зворот *sказati na grivnu pravdu* характеризує кількісний бік мовлення – «сказати не усю правду (і тому не зовсім ясно)».

Отже, функціонально-семантичний аналіз словацьких і українських фразеологічних зворотів з компонентом-назвою грошових одиниць *dukát / дукат* і *hrívna / гривня* продемонстрував, що компоненти ФО можна вважати словами, які всупереч частковим семантичним, лексичним і граматичним відмінностям у порівнянні з їхнім вживаннямм по-за межами фразеологізмів зберігають свій словесний характер. Той факт, що значення фразеологізму не завжди виводиться із значення його складників ще не означає, що відсутній зв'язок між значенням компонентів і значенням звороту. Він, як правило, є очевидним, коли беруться до уваги історичні дані.

Перелік умовних скорочень:

ЕСУМ –	Етимологічний словник української мови
КФО –	компаративна фразеологічна одиниця
СУМ –	Словник української мови: В 11 т. / Ред. колегія акад. АН УРСР І. К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1971-1980.
ФСУМ –	Фразеологічний словник української мови: У 2 т. (За ред. Л. С. Паламарчука. – К.: Наук. думка, 1993.

РЕЦЕНЗІЇ

Книжку можна критикувати й не читаючи її

З приводу рецензії Мирона Сисака на монографію Юліана Тамаша «Історія руської літератури» («Книжка позавчeraшого дня», «Шветлосць», Новий Сад, 1999, ч. 1-4, с. 107-118).

Академік НАН України Юліян Тамаш, професор Новосадського університету в сучасності є одним з найвизначніших літературознавців Югославії. Його часто запрошуують на літературознавчі конгреси та курси лекцій в США, Канаду, країни Західної та Східної Європи. В центрі його уваги знаходиться література русинів Югославії. Про цю літературу він написав понад сто наукових статей та майже два десятки книжок. Найвизначнішою з них є 750-сторінкова монографія «Історія руської літератури», видана в Београді 1997 року. Перше – сербськомовне видання цієї монографії («Русинська книжевост». – Нови Сад, 1984) в загальнозвідоминському конкурсі здобуло престижну премію – «Книжка рока». Друге видання є значно доповненим, поширенім і поглибленим. І саме ця ґрунтовна наукова праця стала об'єктом нищівної критики з пера доц. д-ра Мирона Сисака, кандидата наук, викладача кафедри російської мови та літератури Пряшівського університету та голови недавно відновленої промосковської організації «Русский клуб 1923».

Щоб критикувати – потрібно знати об'єкт критики. Мирон Сисак літературу русинів Югославії зовсім не знає, бо ніколи не займався її вивченням і досі не написав про неї найменшої статті.

Його спеціалізація – російська радянська література, яку він майже ціле життя викладав у Пряшівському університеті. На «русиністику» він переорієнтувався лише в останніх роках, будучи вже у пенсійному віці. Наперекір тому, він набрався сміливості знецінити книжку, які дали позитивну оцінку висококваліфіковані спеціалісти не лише в Югославії, але й далеко за її межами і яка є окрасою сучасного загальнослов'янського літературознавства. М. Сисак зігрорував усе позитивне, що про цю книжку було написано. Не прочитав навіть рецензії у пряшівській «Дуклі» («Історія літератури руснака з українською свідомістю», 1999, ч. 1, с. 64-67). Та іронія полягає в тому, що він (як побачимо далі) з рецензованої книжки прочитав лише незначні частини, і то дуже неуважно. Його обширну 11-сторінкову критику важко назвати рецензією. Це – чистої води пасквіль, спрямований на дискредитацію визначного вченого. Як сам визнає, він критикує книжку «не пре того, що у ней ест, але баргей пре того що у ней нет (с. 110).

В рецензії, крім Г. Костельника не названо ні одного письменника бачваноруської літератути, якого б Ю. Тамаш трактував не так як треба. На 750 сторінках М. Сисак знайшов усього-на всього... три конкретні «помилки», та й вони не мають під собою ніякого реального ґрунту.

1. Він закидає Ю. Тамашеві необ'єктивність: мовляв українцеві В. Гнатюку автор присятив окремий розділ, а «русина» Адольфа Добрянського і не згадав. Рецензент пише: «Ест факти и поддехтори автораочхорей истории литератури муши почитовац, мац их у оглядзе. У першай часци глави А. – Закарпатски (прикарпатски) контекст (по

1919), мнє вельо койчого хиби. У ствари, 50-тих и 60-тих роках 19. вику у Вельким Варадине нёшка Нови Сад, жил и рobel, занимал ше з политичну и дружествену роботу чловек з того Прикарпаття-Закарпаття – Адольф Добрянский (1817–1901). Вон ше непреривно интересовал за живот, культуру и религию Руснацох Бачкей... О тим у книжки ані слова. Але зато єст глава о Гнатюкови, цо за туту книжку симптоматичне» (с. 110–111).

Виявляється, що рецензент М. Сисак має великі прогалини не лише в історії (про це ще буде мова далі), але й у географії. Справа в тому, що Великий Варадин не є нинішній Новий Сад в Югославії, але Орадея в Румунії. Отже, А. Добрянський ніколи в Новому Саді не жив, русинами Бачки зовсім не цікавився і не написав про них найменшої статтєки.

Натомість В. Гнатюк був найвизначнішим збирачем і дослідником народної культури русинів Бачки. Його історично-етнографічні праці, збірники народних казок, пісень, народних оповідань є і по сей день неперевершеним джерелом для пізнання їх мови і культури. Крім того, В. Гнатюк виявив у Руському Керерстурі та Коцурі цілий ряд рукописних пам'яток, допоміг Г. Костельникові видати його перший літературний твір «З моего валала» тощо. Якби рецензент прочитав розділ про В. Гнатюка, він би не закидав авторові його публікування. Та оскільки він його не читав, такий розділ здається йому зайвим і... тенденційним.

2. Автор ніби в бібліографії тенденційно оминув ім'я Івана Мацинського. А, на його (рецензента) думку, «бешедоваць о закарпатско-прикарпатским контексту «русской» (лапки М. С.) литератури Югославии не мож без роботи И. Мацинского «Розмова сторіч» (с. 115). Але ж близькуча робота І. Мацинського (присвячена поширенню ідей Т. Шевченка на Закарпатті), ни одним словом не торкається «закарпатско-прикарпатського контексту руської літератури

Югославії». Якби М. Сисак бодай одним оком глянув на критиковану бібліографію, він бы побачив, що вона охоплює лише «Твори рускай литературы» (273 позиції) та «Руску литературу и литературну критику» (1041 позиція). Книжка І. Мацинського не годиться до жодної з цих груп. До речі, бібліографію уклав не Ю. Тамаш (якого рецензент критикує), а Микола Цап, ім'я якого наведено на першій історінці (633). Це ще одне свідчення про те, що М. Сисак рецензована книжки не читав, або переглянув її лише лівим оком. Та щоб критикувати, критикований твір треба не лише прочитати, але й вивчити його.

3. Духнович мовляв був Александр, не Олександер. Тут Ю. Тамаш користався «Орфографічним словником української мови», а не сумнівної вартості «Орфографічним словником русинського язика».

Так що ж (крім тих трьох «помилок») викликало таку шалену лють і ненависть М. Сисака до монографії Ю. Тамаша? Це – виключно позалітературні явища, пов'язані з протилежним ставленням автора й рецензента до національного питання. Рецензент заздалегідь рахує з тим, що його твердження ніхто не буде звіряти з рецензованою книжкою, тому вкладає в уста Ю. Тамаша думки, яких той ніколи не висловив.

Наприклад, він дорікає Ю. Тамашу, що той ніби «одлучел ше на сизифову роботу, даказац, же нет рускай літератури у Бачки, але же то література українска» (с. 108). Але ж Ю. Тамаш і в поміні чогось подібного не мав! Він і в назви, і в усій роботі користається виключно терміном «руска література». Про себе він ясно і недвозначно заявив: «Тамаш остал Руснак з українську сидомосцу, як и Г. Костельник, М. Ковач, М. М. Кошиш, С. Саламон, Г. Надь, О. Тимко, Я. Фейса, М. Винай, Д. Нєради и велі корифеє рускай літератури и култури» (с. 500). І саме ця українська свідомість Ю. Тамаша приводить М. Сисака до непрічетності. Шалена ненависть до всього українського червоною

ниткою тягнеться його пасквільною рецензією.

Ю. Тамаш, як і майже вся бачваноруська інтелігенція, не хоче бути членом національної меншості без первісної батьківщини. Своєю «матірною» країною він вважає не лише Горницею (Закарпаття), але й Україну. М. Сисак, напаки, робить все, щоб переконати югославських русинів (та не лише їх), що вони з українцями не мають нічого спільного, бо це, мовляв, зовсім інші люди. Русини, мовляв, завжди орієнтувалися на західну Європу – Віденську, Будапешт, Братиславу, Прагу, а не на Київ і Львів. У зв'язку з тим виникають прості запитання: Звідки наши предки переселилися в Карпати під час т.зв. «волоської (пастушої) колонізації 14-17 століть? Із Західної Європи чи зі Сходу? Чому в наших церквах були ікони, рукописні або друковані книжки, завезені майже виключно зі Сходу – зокрема з території України? Чому наші будителі – Духнович, Павлович, Добрянський – орієнтувалися на схід, зокрема на Львів, а не на Будапешт і Віденську?

Рецензент, критикуючи книжку, мав би держатися її тексту і не приписувати авторові того, чого в ній нема. А він це робить постійно. Без будь-якого доказу рецензент твердить, що головним критерієм літературної оцінки для Ю. Тамаша є «мера українськосці або неукраїнськосці писателя: кед же є проукраїнські, достойни є хваленя, а кед є не, вец го треба зніщїць?» (с. 112). Далі рецензент пише: «З тим критерійом ще автор слуги не лем при оцінюванню писательської праці з прецінами, але і при оцінюванню своїх сучасників» (с. 112). Але ж це до неба волюча брехня. У своїй монографії Ю. Тамаш детально розглянув творчість 88 руських письменників Югославії, причому то не є статті, написані за якимось шаблоном, як це часто буває в оглядах літератури, а неповторні індивідуальні портрети, освітлені з різних боків. В додатку Штефана Гудака до монографії Ю. Тамаша подано фотографію кожного письменника, біо-

графічну довідку, повну бібліографію його творів, рецензій та критичних статей про них.

Творчість кожного письменника Ю. Тамаш дослідив надзвичайно детально і сумлінно. Читач має враження, що автор у своїй «Історії» не оминув жодного імені цієї літератури, навіть найменшої літературної книжки. Все піддав аналізові. Та у жодного з письменників він на віть не згадав його «національну орієнтацію». Единим критерієм для нього була художня вартість творчості. Навіть у тих письменників, які писали під безпосереднім впливом української літератури, він на перше місце ставить їх оригінальність. Наприклад, про барда бачваноруської літератури – 90-річного Михайла Ковача він пише: «Ковач преджує традицию українских классикох, але муто не бере на оригиналносци, жридловосци и не зохабя цинъ епигонства» (с. 117).

Аналізові поезії, прози, драматургії та літературної критики Дюри Папгаргая Ю. Тамаш присвятив 30 сторінок (с. 245-270 та 593-597), причому в кожному з цих жанрів він його творчість по заслугі ставить на один з найвищих щабелів бачваноруської літератури. Директора видавництва «Руське слово», головного редактора ж. «Шветлосц» та активного члена «Рускої маткі» Наталку Дудаш Ю. Тамаш вважає «добрим репрезентантом поетичнай генерації і структури яка ще у рускай літературі обачлівше визначуе после 1975 року» (с. 369).

Де тут українська упередженість автора? І Д. Папгаргай, і Н. Дудаш виступили в пресі з негативною оцінкою першого видання «Історії руської літератури» (1984). Відповідь на їх зауваження (як і на зауваження П. Р. Магочі) Ю. Тамаш подав не при аналізі їх літературно-критичних праць (хоч мав для цього повне право), а лише в додатку до своєї праці «Post scriptum» (с. 498-502). Та і там був у своїх судженнях аж занадто стриманим, щоб не образити когось. Метод, яким користується М. Сисак, для Ю. Тамаша чужий.

Закидаючи Ю. Тамашеві «гріхи», яких у його книжі нема, М. Сисак і тут довів, що він його книжки не читав (за винятком, хіба додатку «Post scriptum»), а поклав на папір те, що чув від югославських недругів Ю. Тамаша з антиукраїнського табору. Таким «методом» він користується не вперше (див. «Дукля», 1998, ч. 4, с. 75-79).

Чимало місця М. Сисак присвятив обороні П. Р. Маґочі перед уявними «нападами» Ю. Тамаша, хоч Тамаш на Маґочі зовсім не нападав, а лише в загадуваному вже *Post scriptum* висловив свій погляд на його снагу стати «арбітром» руської літератури Югославії. Глорифікуючи П. Р. Маґочі, М. Сисак від імені всіх русинів Словаччини дякує йому за те, що «вон нас зоз своїм науковим авторитетом потримал у найчечших перших дніях» (після листопада 1989 р. – М. М.), дал нам необхідни книжки и принесол вистку же процес реанімациї Русинох у Словачкій не изоловав, же ше подобне случує у бувшій Подкарпатській Русі, у Польській, Югославії и Мадянській и же потомки Русинох у ЗДА и Канаді знаю о нас. Як науковець, вон обрацел на нас увагу славистом Европи и Америки» (с. 115). М. Сисаку не завадило б познайомитись не лише з тим, що П. Р. Маґочі адресує русинам карпатського регіону, але й з тим, що він пише для англомовного наукового світу. Часто це – діаметрально відмінні речі.

Чотири роки після «ніжної революції» П. Р. Маґочі в обширному гаслі «Пряшівщина» в англомовній «Encyklopedia of Ukraine» (Торонто 1993) недвозначно заявив, що етномінім «русин» є лише «історичною назвою» сучасного етноміна «українець». «Пряшівщина» – пише він – це область у північно-східній Словаччині, заселена українцями» (с. 188). Про події після 1989 року П. Р. Маґочі написав: «Українська(!) інтелігенція Пряшівщини розділилася на дві фракції, кожна із своєю власною орієнтацією та публікаціями. Ті, які уникають назви «українець», тривають на історичній назви «русин», в березні 1990 р. створили

«Русинську оброду» і почали видавати свою власну газету «Народны новинки», і часопис «Русин» місцевим русинським діалектом української мови» (с. 195 підкреслення М. М.). З такою характеристикою я повністю погоджується. Та навряд, чи би під нею підписався Й. М. Сисак. Оцінюючи творчість О. Духновича, П. Р. Маґочі недвозначно заявив, що його мовна концепція заплутана і була гальмом для розвитку літературних стремлінь українців Закарпаття.

Майже половина рецензії М. Сисака присвячена післявоєнному розвитку Пряшівщини, який він зображує в тих найтемніших кольорах. Наприклад, пишучи про ліквідацію греко-католицької церкви в 1950 р., він без яких-небудь доказів твердить, що «на уліци Прешова, Михоловцю и других варошох вишли дзвештки тисячі увредзени людзе. Протестні демонстрацыі тривали дасьель до дні, а нас школярох изоловали од них і вигнали до незаконченых фабричных галох на периферіі Прешова» (с. 109). Все це хвороблива вигадка рецензента. Про незаконну ліквідацію Греко-католицької церкви у Словаччині існує багато праць, написаних здебільшого, жертвами цієї ліквідації. Ніхто з них не згадує, що були якісь масові демонстрації. Я, як свідок і безпосередній учасник цих подій, стверджую, що ніяких десятитисячних протестних демонстрацій у 1950 р. не було ні у Пряшеві, ні у Михайлівцях ні в жодному іншому місті! Проти цього явного злочину комуністичної влади віруючі греко-католики деяких сіл протестували іншими методами: переходом на римсько-католицьку релігію, колективною оборонною греко-католицького священика перед вивезенням із села, ігноруванням новопризначеноого православного священика тощо.

Абсурдом є і твердження, М. Сисака, що студентів протягом кілька днів влада ізолявала від цих протестних демонстрацій. Нічого подібного не було! Навпаки, влада штучно зорганізувала

масові маніфестації з трибунаами, на яких були чільні представники влади, компартії та православної церкви. Біля тих трибун маніфестивали тисячі «трудящих», які висловлювали згоду з переходом греко-католиків в лоно православної церкви. Все це було штучно інсценовано, за тим самим сценарієм, за яким організувалися першотравневі, жовтневі та інші маніфестації. Я тоді вчився у середній школі в Бардієві. 28 квітня 1950 р. цілу нашу школу повезли на таку маніфестацію у Пряшів. Пізніше з цілою процесією із Курова я брав особисту участь у подібній маніфестації в Михайлівських, куди (як і до Пряшева) нас безплатно завезли спеціальним поїздом.

Під час інсценованого пряшівського греко-католицького собору до Пряшева було звезено 820 делегатів та 4000 гостей. Крім того, як пише Г. Вопатрний, до Пряшева прибуло понад 3000 «товаришів» з Кошиць та інших округів, які мали дбати, на те, щоб десь не виникла якась протестна провокація проти «собору» (G. Vopatrný: *Pravoslavná církev v Československu v letech 1945-1951*, Brno 1998, s. 76). Цю велику кількість потрібно було десь накормити й переночувати. Не виключено, що частина учасників «собору» жила в гуртожитку, з якого студентів на той час відправили додому або переселили на периферію. При масових акціях так роблять і зараз. М. Сисак не міг цього не знати. Та чому же він свідомо говорить неправду? ! Невже ж він думає, що таку брехню ніхто не спростовує. Тож все це детально задокументовано в тогочасній пресі!

З нескриваним сарказмом він пише про «курсистах православного богослов'я», хоч одним з перших таких курсистів був його рідний батько Федір Сисак, який із хлібороба перекваліфікувався на православного священика. І був добрим священиком! Скрізь, де він діяв, на нього згадують добрым словом. Може лише заради того, що був священиком, він міг дати вищу освіту трьом своїм синам, включаючи рецен-

зента. Треба мати паталогічну ненависть, аби так зневажити пам'ять мертвого батька!

Та М. Сисак іде ще далі. Про перемогу Радянського Союзу над гітлерівською Німеччиною він пише: «**Політична трагедія за нас була побуда Советського Союзу над Гітлерову Німецьку 1945 року**» (с. 114). Виходить, що якби переміг Гітлер – для русинів Словаччини це було б щастям: не було б «українізації». На таку заяву б не відважився навіть найзапекліший неонацист. Важати перемогу над фашизмом «політичною трагедією» – це образа мільйонів людей, які на вівтарі цієї перемоги поклали життя, образа Словацького національного повстання, але й світового антифашистичного руху.

Т.зв. «українізацію» (эміну національної орієнтації з великоросійської на українську), завдяки якій тисячі русинів-українців Словаччини (в іх числі і М. Сисак) здобули вищу освіту, було видано понад 700 українських книжок художньої літератури і стільки ж шкільних підручників, засновано український музей, театр, професіональний ансамбль, університетську кафедру, науководослідний інститут і т. д. – він вважає – «скоро геноцидом русинів» (с. 114). Геноцид (від *genos* – рід, плем'я і *caedo* – вбиваю) – це фізична ліквідація народу або етнічної групи з расових або етнічних мотивів, найбільший злочин проти людськості, який підлягає міжнародному трибуналові (Конвенція ООН про запобігання геноциду з 1948 року). Обвинувачувати уряд Чехословаччини у скoenні такого злочину – це вже вершина свідомої наклепницької брехні, за яку М. Сисак мав би бути притягнений до судової відповідальності.

М. Сисак ніяк не може змиритися з тим, що на Пряшівщині «**єст на дзешатки, кед же не є сотки квалификованих учительох українського язика и литератури, єст Катедра українського язика и литератури, доцентох, професорох, докторох наукож и, вшелляк, єден ака демик**» (с. 110). Та це не все, що зава-

жає М. Сисаку у проведенні остаточної «деукраїнізації русинів». Своїх колег в Югославії він далі інформує: «*И есть у нас ище коло дзешец украинских писателей, що видаю книжки поезій и прози хотри, пре незнане языка, никто не чита. И есть ище радио, дзе робя пар редакторе, паразитуючи на гибридней национальности Русини-Українци яку сами видумали*» (с. 110). Отже, виходить, що коли б все це зліквідувати – був би рай на землі. Так зневажити працю учителів, науковців, письменників та редакторів може тільки людина з патологічною ненавистю до українського слова. М. Сисак такою ненавистю навіть не тайтися, а, навпаки, гордиться нею. Щодо «гібридного» етноніму «русини-українці», його не вигадали «українські націоналісти» після 1989 року, а вживали вже наші будителі в середині XIX ст., наприклад, Анатолій Кралицький. Широкого розповсюдження цей етнонім зазнав від початку ХХ століття. До речі, обожнюваний Сисаком П. Р. Магоч одну з перших своїх праць з карпатознавства назвав «*Русини-українці Чехословаччини*» (Відень, 1983).

На питання як проходила «українізація», М. Сисак відповідає: «*Поступали з нами як з бидлом: зогнали до хлівов, цихо будэ и слухай цо розкажеме*» (с. 114). Під цим «хлівом» він розуміє, головним чином, школи з українською мовою навчання.

Русист по професії М. Сисак (на відміну від своїх попередніх статей) не за-перечує, що «українізація» у 50-х роках не прийшла на заміну «русинській», але російській національній орієнтації, однак всупереч здоровій логіці він і надалі твердить, що російська мова була русинам Словаччини більш зрозумілою, ніж українська. Це – абсурд, який можна легко спростувати, порівнявши будь-який діалектний текст з російською й українською мовами. В одній із попередніх «наукових» праць з русинології М. Сисак підрахував, що 70 відсотків української лексики русинові не зро-

зуміла. У відповіді на це безглазде твердження я довів, що навіть у сучасному гімні України «Ще не вмерла Україна» немає **єдиного слова**, якого б не було у розмовній мові русинів-українців Словаччини. Де є потім тих 70 відсотків? (M. Mušinka: *Rusini-Ukrajinci – jedna národnost*. Prešov 1998, с. 12).

Замість того, щоб прийняті наявні аргументи, М. Сисак і надалі заперечує те, що твердять мовознавці, навіть російські: закарпатські діалекти, разом з галицькими, буковинськими та іншими – є складовою частиною української мови. Правда, зараз М. Сисак (знов без будь-якої аргументації) твердить, що «*велькоруски язык был нательно адаптирован гу потребам жительства, же го воиншицы добре разумели*» (с. 110). Якщо і була якась «адаптація» російської мови в газетах і популярній літературі, то вона полягала лише у заміні російських слів українськими. Це теж можна дозвести на будь-якому тексті часописів «Пряшевщина», «Костер», «Демократический голос» та інших.

Надоказ, що поважні дослідники мови і літератури югославських русинів завжди вважали їх окремою нацією, відмінною від української, М. Сисак посилається на авторитет українського фольклориста В. Гнатюка, який для їх означення вживав етнонім «русини» («руський»). Але ж М. Сисаку треба знати, що В. Гнатюк (як і всі науковці XIX ст.) той самий етнонім вживав і на означення населення Галичини, Буковини і навіть східної України. Пізніше для означення населення цих земель В. Гнатюк вживав термін «українці-русини» («Україна-Русь», «українсько-руський»), а після першої світової війни, коли Україна стала окремою державою, для їх означення вживав етнонім «українці». Такий був історичний розвиток українських земель, і В. Гнатюк його респектував. Закарпатських русинів (включно русинів Бачки) він до смерті називав лише «історичною назвою», хоч ніколи не сумнів-

вався у їх належності до української нації.

Незнання української історії М. Сисаком часто викликає у читача поблажливу усмішку. Наприклад, даючи Ю. Тамашові лекцію з історії України, М. Сисак пише: «Любомир Медеші, Руснак з тей истей Бачкей, пренашол же од 11. вику до половини 20. століття (точніше, до 1945 року) през 900 роки, Русини и Українци не жили у заєдніцій державі» (с. 108). Сказано більш зрозумілою мовою: після розпаду Київської Русі східні «українці» жили в Росії, а західні «руси-ни» – в Угорщині, Польщі, Австрії, Австро-Угорщині, Румунії, Чехо-Словаччині, Югославії. Але ж цю істину знає навіть учень початкової школи. Вона задокументована у тисячах праць, тож при чому тут Л. Медеші? А якщо вже М. Сисак конче хотів посплатися на якийсь авторитет, то чому він не послався на Грушевського, Аркаса, Толочка, Жуковського, Стебельського або інших реномованіших істориків України, але на етнографа Л. Медеші, який історію України ніколи не займався і не написав про неї жодної статті? І тут М. Сисак керувався не науковими, а політичними мотивами. Як відомо, Л. Медеші був засновником і першим головою антиукраїнської організації «Руска матка». Нині живе у Канаді, займається бізнесом і в культурно-науковій роботі не бере майже ніякої участі. Саме заради цього антиукраїнського спрямування, він для М. Сисака – неперевершений зразок й авторитет.

Пишучи цю відповідь на пасквільну рецензію М. Сисака, я ще раз детально ознайомився з «Історією руської літератури» Ю. Тамаша і знову переконався, що це монографія, написана на високому професійному рівні науковцем, який був не лише аналітиком, синтетиком, критиком, але й активним творцем цієї літератури – автором кільканадцятьох книжок поезії та прози. В жодній країні, де є національні меншини русинів-українців, немає такого солідного огляду ре-

гіональної літератури. Для історії літератури русинів-українців Словаччини це – недосяжний зразок. Книжка приємно дивує читача своєю об'єктивністю, грунтовністю поглядів на літературний процес. В цьому огляді вона вписується так у загальноукраїнський, югославський, як і загальнослов'янський контекст.

М. Сисак називав її «книжкою позавчоращеного дня», тобто застарілою і нікому не потрібною. Щоб підкреслити цю «позавчоращеність», він зробив її на двадцять років старішою, поставивши у її паспорт 1977 рік видання, хоч насправді книжку було видано у 1997 році. Ця «друкарська» помилка у назві рецензії повторюється і в її тексті, а подвійне повторення одної й тій самої помилки ставить під сумнів її принагідність.

Мені здається, що рецензія була написана на замовлення югославських антиукраїнських сил, які вороже прийняли вже сербськомовне видання «Історії руської літератури». Ю. Тамаш ім дав рішучу відсіч. Аби знов не осоромити себе, вони на цей раз прикрились плащем закордонного «русинолога» д-ра Мирона Сисака із Пряшева. Погляд збоку для читача завжди здається більш об'єктивним. На жаль, тут про будь-яку об'єктивність не може бути й мови. Рецензія М. Сисака повністю відповідає духові марксистсько-ленинських принципів оцінки літературного твору (як і рецензії автора, публіковані в період комуністичного тоталітаризму): важливе було не те, що в книзі написане, а як написане служило «диктатурі пролетаріату», «будівництву соціалізму», «комуністичній партії» тощо. (В нашому випадку – дискредитації «проукраїнського» напряму в літературі русинів Югославії). Чим більше брехні й політичних фраз, тим «революційнішою» була рецензія. Ще не так давно такі «рецензії» були приводом політичних репресій над невинними людьми.

На щастя, ті часи вже є за нами. А може, вони повертаються назад?

Микола Мушинка

КРАЄЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

– книга препотрібна, недолікі серйозні

Союз русинів-українців Словачької Республіки видав у листопаді 1999 року нову (за своїм характером) та препотрібну книжку «Краєзnavчий словник русинів-українців Пряшівщини», яка на 500 сторінках великого формату містить біля 1 600 енциклопедичних гасел переважно з минулого та сучасного життя русинів-українців колишнього Закарпаття та сучасної Словаччини.

Було б добре, коли б ця книга викликала не одну-две, а цілий ряд відгуків-рецензій, оскільки вона містить у собі значну кількість матеріалу, частина якого дотепер подібним способом опрацьованою не була, отже, одною рецензією, (одним автором, навіть енциклопедично освіченим, якби такий в нас був), в жодному разі тематика всієї книги охопленою не може бути.

Зрозуміло, різні автори будуть вказувати на різні позитивні й негативні аспекти книги. Знаючи наше середовище і становище критики в ньому, можна навіть передбачати, що окремі автори будуть заперечувати якраз те, що інші похвалять. У зв'язку з характером книги хотілося б, щоб рецензенти, попри об'єктивну критичну оцінку цієї величезної роботи, виконаної значною групою авторів, пропонували перш за все доповнення, спрямовані на уточнення окремих гасел та на попліщення книги, які, формою додатку чи доповнення до книги, (з чим, згідно заяв, видавець книги та головний її упорядник рахують), мали б чим скоріше вийти і зменшити вплив тих помилок, хиб та недоліків, які у першому виданні такого роду книги неминучі, проте й небезпечні. Також інформації з енциклопедії беруться як гідні найвищої довіри і коли такі (неточні) інформації поширяються, тоді занадто тяжко їх виправити.

А тепер – до аналізу Словника.

Авторами гасел Словника є 37 осіб, з яких окремі написали одне чи кілька гасел, а інші – десятки чи й понад сотню статей. В Словнику не наведено редколегію чи якийсь інший колектив відповідальних осіб, які долюю аналізованої книги, її характер, обсяг та конкретний зміст вирішували. В Словнику наведено, що більшість матеріалу склав, зібрав та книжку упорядкував головний її редактор Федір Ковач. (Отже, переважна більшість критичних зауважень на адресу Словника впаде перш за все на голову того ж таки головного редактора, єдиного наведеного у книзі.)

Перше зауваження – до назви й авторів книги.

Рішенням редколегії, згідно з ухвалою Українського наукового товариства СРУ СР від 17 лютого 1995 року, книга мала називатися «Пряшівщина – словник-довідник». Отже, в бібліотеках, каталогах, списках рекомендованої літератури тощо книга була б наведена під словом «Пряшівщина», що ясно її однозначно вказувало б на те, ким і чим вона займається. Головний редактор змінив рішення редколегії (яку у Словнику навіть не навів і не згадав), – і тепер книгу буде занесено у списки під словом «Краєзnavчий...», що прямо не вказує на її предмет чи зміст.

КРАЄЗНАВЧИЙ СЛОВНИК РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ

ПРЯШІВЩИНА

Союз русинів-українців Словачької Республіки

Другою характерною ознакою Словника є факт, що головний упорядник (та головний редактор книги в одній особі), після закінчення рукопису, вже нікому його в руки не дав. Навіть авторам гасел не дав глянути на остаточний вигляд їхніх гасел, які він перероблював, (скорочував, уточнював, стриг під одну гребінку, на що він мав право), внаслідок чого в книзі є десятки таких друкарських, технічних, редакторських та інших непримінних помилок, які там зовсім не мусили бути, якби головний редактор книги дав бодай глянути авторам на рукопис книги. Тим хочу сказати також те, що ця величезна книга не пройшла жодними рецензіями. Практично, крім головного редактора всю її нікто не бачив, не переглянув і навіть в руках не потримав.

А тепер до читачів та рецензентів Словника.

Читачі та рецензенти Словника будуть найчастіше вказувати на те, хто у книзі не мав бути та кого у книзі немає, а за свою діяльність він там мав бути. Такого типу зауваження нормальні, бо, дійсно, жоден головний редактор чи упорядник, навіть колектив упорядників, не зуміє на перший раз нікого важливого не забути і все важливе навести, а з другого боку, завжди знайдуться люди, які зважатимуть, що замість тої чи іншої особи в Словнику мали попасти і саме вони чи хтось з їхніх близьких. Проте правило є, що коли б головний редактор дав бодай глянути на викінчений рукопис, (який пролежав у нього невикористаним майже два роки), то недоліків, помилок чи отріхів було б значно і значно менше. (На це вказували учасники «крещення» книги, яке відбулося в Руському Домі 17 грудня 1999 року. «Якби упорядник та видавець обрали інший спосіб підготовки Словника, в ньому не мусило бути стільки недотягнень та отріхів» – сказав майже дослівно попередній голова СРУС, який знає про цю справу немало.) На мою думку, в рецензіях Словника не так важливо наводити тих, які в Словнику не мусили бути. Може, вони їй непричентні до того, що хтось їх заражував до видатних представників, гідних наведення в енциклопедії. Значно важливішими та потрібнішими будуть доповнення тими особами чи такими гаслами, які в Словнику могли, мали чи мусили бути. Це допоможе поліпшити книгу виданням Додатку.

Отже, крім того, що в Словнику є справді десятки імен і гасел, які там, як то кажуть, не мають що робити, значно більшим недоліком є факт, що в Словнику нема цілого ряду важливих імен (осіб, установ, організацій, гасел), які там мали бути як значно важливіші.

Почнемо з того, що в Словнику нема гасел **Пряшів**, **Пряшівська Єпархія**, **Пряшівська Русь**, **Пряшівщина**, з якими тісно пов'язане історичне і сучасне життя русько-українського населення Словаччини. С Пряшівщина як організація русинів-українців після 1945 року (хоча непробачно коротко і неповно), с Пряшівщина і Пряшівська Русь як газети, (теж коротко і неповно), проте нема Пряшівщина як краю, про який видано Краснавчий Словник. Нема в Словнику навіть таких гасел як **Культура** (чи **Народна культура**) русинів-українців **Словаччини**, (є лише «Джерела культури», хоч є «Карпатських курганів культури»), як **Народна творчість та Етнографія** того ж населення, як **Шкільництво** (є лише «Шкільництво після 1945 року», та й тут певну статистику подано тільки від 1966 року). В Словнику не наведено жодну українську середню школу чи школу з українськими класами, таку як **Торговельна академія**, **Педагогічна гімназія**, **Здоровельна школа**, **Готельна школа** (всі у Пряшеві), **Сільськогосподарська школа** в Межилабірцях, **Будівельна школа** в Бардісі,), нема гасла **Народні чи Початкові школи** (перші з них було засновано ще перед роком 1600), нема гасел **Хорова культура** (**Хори** чи **Хорові колективи**) русинів-українців, (є лише хор православного храму у Пряшеві), нема гасел **Районні свята пісні і танцю**, **Наукові записки КСУТ та СРУС**, **Фести-**

валь культури і спорту, с національні меншини, проте нема **Українська національна меншина** в Словаччині. Є «Дохристиянська культура русинів-українців», проте нема гасла **Християнство, Християнська культура русинів-українців**, наведено пару драматичних колективів та лялькових театрів, проте нема гасла **Драматичні колективи** (хоч існує книга про сотні гуртків художньої самодіяльності) та **Ляльковий театр**. Нема гасла **Маковиця** (як фольклорно-етнографічного краю русинів-українців). Трохи є про **Маковицький замок**, (під гаслом «Біла Маковиця»), однак менше із, наприклад, про Старолюбоміянський, де сказано навіть таке, що «с тут колодязь глиникою у кілька десятків метрів». Нема гасла **Дукля**, (хоч є широко описані Спиш, Шариш, Земплин). Є **Есхатологія** (?), проте нема **Архітектура, Діалекти, Діалектологія, Етика, Естетика, Мовознавство, Педагогіка, Психологія, Філософія** русинів-українців. Нема таких немаловажливих гасел, які до сьогодні спригняють величезні проблеми в нашому суспільно-економічному та культурно-національному житті, як: **Православізація, Колективізація, Українізація, Словакізація, Індустріалізація, Консолідація, Латинізація**. Нема дуже важливого гасла **Економіка Пряшівщини чи Східної Словаччини**, яке могло багато чого пояснити з проблематики нашого життя. В Словнику незаслужено широко подані церковно-релігійні гасла, («Греко-католицький» і «Православний» богословські факультети), проте у Словнику навіть незгадані **Філософський** та **Педагогічний** факультети. Навіть гасла **Університет ім. Шафарика** (чи **Виші школи у Пряшеві**), з яким нерозлучно пов'язана вся післявоєнна словацька україністика та високошкільні студії студентів-україністів, рівно ж підготовка сотен інших учителів для українських шкіл, нема! В Словнику нема гасла **Києвомогильянська Академія** – перша вища школа в Україні, в якій вчилися також студенти з нашого краю, чи бодай найважливіших сучасних вищих шкіл України, в яких в кінці 50-х років вчилися десятки студентів Пряшівщини та таких тісно пов'язаних з життям русинів-українців українських діячів, як **Боянський, Драгоманов, Срезневський, Франко, Гнатюк** та десятки ім подібних. Подібно непродумано представлена представники словацького культурного життя, з якими русини-українці спільно боролися за подібні чи такі самі ідеали. Нема тут навіть **Матиці Словашької**, а це тим прикріше, що засновувати її допомагали також представники українців, зокрема А. Добрянський. Є в Словнику «Державна російська гімназія» (не вказано – де?), проте нема **Російська гімназія у Пряшеві**. Нема й інших гімназій – українських чи з українськими класами, де сотнями навчалася наша молодь. В Словнику по праву є **Руська учительська семінарія** у Пряшеві, школа, яка виковала сотні й сотні народних учителів чи учителів народних шкіл, проте нема гасла **Духовна семінарія**, яка виковувала сотні священиків. Нема гасла **Україністика в Словаччині, Греко-католицька церква**, (хоч є Православна). Є **Автономія, Антропологія, Археологія**, проте лише з якоїсь суто «теоретико-церковної» точки зору, з якоюсь «чистого» погляду, (с. 24).

Великою невпорядкованістю і тенденційністю представлена в Словнику саме церковна тематика. Не заперечуємо проти присутності у Словнику важливих гасел з церковною тематикою. Проте, виходить, що такі гасла, як Бог, Небо, Пекло, Ад, Богодухновенність (?), Гріх, Дьявол (чому не Диявол?), Душа, Молитва, Віра, Вічність, Добро, Традиція свята, Обожання, Світ, (Світ – це грішність! с. 304), Енергія, Місія, Подружжя, Сім'я, Смерть та ім подобні торкаються лише русинів-українців (інакше – чого б вони наводилися в «нашому» Словнику?) та що такі гасла мають тільки якесь «чисте» релігійно-церковне значення, бо так тенденційно всі вони подані. Для прикладу наведемо одне таке гасло, щоб читач мав уяву як «по-науковому» такі гасла опрацьовані і мав можливість гадати, про яке гасло йдеється. Отже: **«Важливий богословський термін, який означає**

одуховнення, просвякання всього людського сєства Божою енергією, пепретворення людської природи силою Божої благодаті, участь у житті Божому через Христа, з Христом і в Христу. Апостол Петро заповідає, що сила Божа нас обдарувала всім потрібним для життя, пізнанням Бога, величими завітами, аби ми стали причетними до Божої природи (2Пт. 1, 3-4). Завдяки цим дарам людина набуває досконалу подобу Бога. Ідея О. виражена у вислові отців: «Бог став людиною, аби людина стала Богом (св. Афанасій, св. Іриней Леонський). Бог за своєю суттю є єдиний і неділімий, непізнаний. Отець, Син і Дух Святий, Свята Трійця. Це Божий намір, аби кожна людина стала Богом за способом існування і життя, отже за благодаттю. Бог втілює в собі несотворенну енергію: любов Божу, Красу, Мудрість, Правду, Праведність, Священність... О. людина настас тоді, коли вона свободно придбає Богу енергію: розум, душу, серце, волю, отже все своє ество. Коли людина кається, поборює гріх і його наслідки, пристрасті, вона засвоює якості Божої природи, виходить на дорогу О., стає подібною Богу, Богом за благодаттю. Росте від віри до віри, від слави до слави, в міру зростання повноти Христа. Можливості набування Божої досконалості не мають кінця.» Отже, чим «краснавчим» зблагати такі гасла (а їх десятки!) «русина-українка Пряшівщини» на початку 21-го століття?

Крім величезної кількості та необмеженості щодо розміру релігійних гасел, нема в них порядку та послідовності. Приміром, є Утреня, проте нема Вечури! Є Символ віри («Вірую»), проте нема Отче наш, а в самому гаслі Вірую не наведені навіть основні частини (знову тільки «православного» а не «християнського») Символу: (Вірую в Бога-Отця,... в Бога-Сина,... і в Духа Святого та... в єдину соборну апостольську.. церкву.) В гаслі Молитва не наведено навіть найосновніші чи найголовніші християнські молитви, такі, як: Отче наш, Богородице Діво, Царю Небесний, Достойно, Вірую. Є Літургія (написана теж занадто «теоретично» і тенденційно, проте не під гаслом Служба Божа, в якому було б по-людськи сказано, що йдеться про найважливішу церковну відправу, на якій... – і так далі, – просто її зрозуміло для людей. Треба-бо пам'ятати, що енциклопедії пишуться не для спеціалістів, а для рядових читачів, бо спеціаліст з окремої сфери культури чи науки знає (повинен знати!) значно більше, ніж йому може дати коротке гасло енциклопедії.

В статті про Святе письмо (як і в десятках інших гасел) нема навіть натяку на якусь дефініцію, визначення поняття. Нема основної інформації, що Святе письмо – то вибір певних книжок з більшою кількості книг. Отже, різні віри визнають різні книги Старого і Нового завіта, що є доказом суб'ективності багатьох церковних правд. В гаслі Гріх не сказано, що це є перш за все порушення Заповідей Божих (гасла Заповіді теж нема). Отже нема ні десять З. Божих, ні п'ять З. Церковних, ні Сім гріхів головних, ні чотирьох Гріхів до неба вопіючих, ні двох головних заповідей, – тої основи церковних правил, які визначають норми життя рядового християнина і порушення яких церква засуджує та карає.

Крім того, переважна більшість релігійно-церковних гасел опрацьована незрівнянно широко у порівнянні з важливішими світськими гаслами історико-культурного змісту. Гасло Воздвиження Хреста Господнього – понад 50 рядків, Воскресіння Христове, (яке є ніби найвизначнішою подією історії людства – понад 110 рядків), Православний факультет – понад 110 рядків, Православна церква – понад 300 рядків!, Греко-католицький... – майже 100 рядків, Літія, Літургіка, Літургія, Стрітеніс – понад 150 рядків, Знаклі православні монастири – біля 400 рядків, (це рекорд між монотематичними гаслами!) і порівняйте це з гаслом «Будітельство» і всі «Будителі» – 74 рядки, «Літературнос заведеніс Пряшевскос» – 25 рядків, еп. «Гайдич» – 22 рядки, «Література чехословацьких українців» – 10

рядків, «Галицько-руська Матиця» – 9 рядків, «Головна руська Рада» – 12 рядків, «Зоря Галицька» – 13 рядків, (а Вісник Русинів Австрійської держави зовсім нема!), «Працьовиця» – 15 рядків, «Прашівська Русь» – 6 рядків,, «Нове життя» – 17 рядків, «Дружно вперед» – 13 рядків, «Духля» – 25 рядків, «Коло-кольчик-Дзвіночок» – 10 рядків, Іван Ванат та два великі томи його «Нарисів Історії українців...» – 20 рядків, «Союз молоді Карпат» – 19 рядків, сам СРУ СР, видавець Словника, – 11 рядків, (теж рекорд неповаги до найголовнішої установи та організації русинів-українців Словаччини та видавця Словника), а його попередник – КСУТ – майже за сорок років діяльності – неповних 150 рядків тощо. Про «Реферат українського шкільництва», якому підлягало керівництво всіма культурними українськими установами, – 25 рядків, тобто, у всіх наведених випадках – непробачно мало!

До того ще релігійно-церковні гасла опрацьовані переважно лише з православної, (деякі лише з греко-католицької) точки зору, а не з точки зору загальнохристиянського вчення. Інакше як пояснити таке твердження, що православна церква знає сім тайнств, (а греко-католицька хіба десять?), що греко-католики «за віровченням» нічим не відрізняються від римокатоликів, (а хіба від православних «за віровченням» чимось відрізняються?) Бачите, тенденція доказувати, що наше руське населення і його віра, то те саме, що католики, дісталася навіть у «наукову» енциклопедію! Православний автор гасла «Іконостас» твердить, що іконостас єднає олтар з дальшою частиною Православного храму, (а греко-католицький іконостас хіба єднає дурного з дурнішим?) А таких тенденційних і примітивних тверджень у релігійно-церковних гаслах повно-повно. (Дивись Богородиця, Монахи, Автономія тощо.)

Подібно непродумано наведені у Словнику гасла з народної міфології, Зрозуміло, що важливі гасла, зокрема такі, з якими ще сьогодні зустрічамось в практичному житті як з проявами народної культури чи традицій, по праву попали у Словник. Проте окрім з наведених, такі, приміром, як: «Лопатки», «Маковійна вода», «Зносок-чортове яйце», «Данина для кухні», «Даремщики», «Минутник», «Коляра», «Потопник» та подібні до них сьогодні вже нічого не кажуть навіть знавцям сільського чи «народного» життя.

Слідуєчою групою недоліків Словника є різного роду банальні отріхи, яких, якби хоч одна людина переглянула рукопис, не мусило бути. Недотримано в Словнику, наприклад, послідовності гасел за азбукою. Візьмім гасло «український» який вжито у Словнику на початку 24 гасел (с. 340-352). Спочатку, логічно, мали йти гасла на «українськА», за ними на «українськЕ», тоді на «українськИЙ» та «українськІ». У Словнику цього правила не дотримано. Коли пронумерувати всі гасла на «українськ...» і визначити, як вони мали бути наведені, то вийде слідуючий порядок гасел: 1, 11, 12, 17, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 21, 23, 24, 3, 8, 5, 6, 9, 7, 10, 18, 2, 4. Причому, це не єдина помилка цього типу. Богдан Павло мав бути наведеним на 6 гасел раніше. «Карпаторуський..», наприклад, мав перескочити 6 гасел і йти аж після Карпат, Карпати, «Карпати», «Карпати післяко вчаровані», «Карпатороси» в Росії, Карпато-Дуклянська операція (с. 160-162) та Карпатя, (футбольна команда Ради української молоді), які тут теж мали бути. (Чого ми, однак, хочемо, коли у Словнику нема навіть СК РУСЬ – літаючих футболістів Закарпаття! Чого ми, однак, хочемо, коли у Словнику нема навіть одного з найосновніших гасел – самого гасла Закарпаття!). Подібно гасло «Карпатських курганів культура» (якщо таке гасло в Словнику мало бути), мало йти після гасел Карпатська Правда, К. операція, К. Україна, а сама К. Правда тільки після К. операція (с. 163). Подібно невпорядковані гасла під словом «руськА, -АЯ, -ИЙ, -I», «православнА» та «православнИЙ». Помилки цього типу, та ще й дивно формулювані назви окремих гасел, ведуть до того, що на належному місці ви дане гасло не знайдете, хоча принагідно можете його знайти на зовсім

неочікуваному місці під зовсім незвичною назвою. Хто, наприклад, буде глядати гасло про «Тріо гуменських співаків» під буквою «Ч», куди його запроторено під назвою «Чоловіче тріо з Гуменного!» Хто буде глядати «Православні монастирі» під буквою «З», куди узіткало гасло «Занклі православні монастирі на Словаччині» (c. 140-143). Гасло про літературу мову знайдете під «Л», проте гасло про літературу – під «У». В Словнику замінено фотографії Івана і Йосифа Кизака. Подібно замінені фотографії Івана Орля та Михайла Балдуянського.

Енциклопедії мають добре вироблену практику, коли гасло, що відоме під двома назвами раз наведено на своєму місці (під популярнішою назвою), а другий раз дано лише посилання типу: «Диви ще гасло...». Цієї практики наш Словник не знає, (за винятком гасла ПУЛЬС, яке мало бути написане як ПУНА), чим завдає його користувачам значних труднощів. Попробуйте знайти гасло «Діалекти русинів-українців». Знайдете його під назвою «Народні говорки...» Коли б було слово «Діалект», а біля його посилання на «Народні говорки», все було б в порядку. А без такого посилання відомості про діалекти ви можете зовсім не знайти. (Щоправда, головний упорядник Словника категорично заперечує називати «його» Словник енциклопедією. Мовляв, енциклопедії також одінкоють поданий матеріал, а «його» Словник тільки наводить гасло. Може й тому він не скористався багатою практикою енциклопедій. Хоч Ottův slovník naučný, Masaríkův slovník та ім подібні словники давно у всьому світі визнано за непогані енциклопедії.)

Подібно існує практика, коли слово, що має на своєму місці окреме гасло, написане іншим шрифтом. (Напр.: В статті Будителі було б сказано, що Духнович видав Книжницю читальную. Тоді читач знає, що в Словнику с окреме гасло «Духнович» і окреме гасло «Книжиця читальная». Така практика теж значно допомагає орієнтуватися у словниках-енциклопедіях. Однак, і цієї практики Словник не знає.

Окрім того, що в Словнику є багато гасел, які там не мають місця та нема в ньому багатьох гасел, які там обов'язково мали бути, в нашому Словнику окремі гасла наведені навіть два рази. (Юркові Колинчаку Словник виділив аж 7 рядочків, та й так там два рази наведена та сама його книга – «Підвигорлатська бістріна» 1977). Це не тільки «Українці» на с. 340 і тут же ще раз на с. 341, але й «Православна церква» і «Православний факультет», де значна частина матеріалу повторюється. Подібно на с. 295 є гасло «Русин, руський, руснак, русини-українці», а зразу після закінчення гасла ще раз йде гасло «Русин» (с. 297), а тоді ще на с. 300 – знову гасло «Рутени». (Видно, хаос в цих питаннях з нашого щоденного життя вдалося перенести також в «наш» Словник. Крім того, самого головного упорядника Словника видно не задовільнив цілий ряд гасел, бо він, після закінчення гасла його автором, додає від себе ніби другу частину гасла, часто зовсім іншого змісту ніж подав основний автор гасла. Тому не сміємо дивуватися, якщо різні автори подібних гасел в деталях інколи доходять до протилежних тверджень.) В Словнику, наприклад, наведено три гасла: «Ікона», «Ікони» та «Іконостас», написані різними авторами і на дуже неоднаковому рівні. В той час як гасло «Ікона» – автор д-р Володимир Грешлик – опрацювано на солідному науковому рівні, в той час автор гасла «Ікона» розглядає свою тему лише як якийсь символ віри, а не **також** як предмет мистецтва, яке саме в нашему краї досягло світового рівня. (Про «Іконостас» ми вже говорили.) В Словнику майже поруч наведені гасла: «Дохристиянська культура русинів-українців» та «Древні боги та вірування наших предків». Ті гасла (та ще гасло «Джерела культури русинів-українців»), мали бути об'єднані, тим більше, що їх автором є та сама особа?

А тепер – до дрібніших речей, які, на думку різних авторів, можуть, але й не

мусять бути у Словнику, тому наші (цього типу) зауваження до Словника можуть сприйматися як наш суб'єктивний погляд. Проте з огляду на обсягій Додаток до Словника, ми висловимо свій погляд також на неоднозначні речі. Виходимо також з того, що в тематичних (чи обласних) енциклопедіях, як правило, наводяться також гасла непершорядного значення, якщо саме вони тісно пов'язані з предметом енциклопедії і мають для даної енциклопедії важливе значення.

Під цим кутом зору в нашій енциклопедії мали бути гасла: **З глибин віків** М. Мушинки, **Народ скаже, як зав'яже** Легдана і Цигри, **Народ співає** Ю. Бачі та кол., **Чому, коли і як?** Бачі, Ковача та Штеца, **Українські народні казки** Гиряка, **Українські народні пісні** Костюка, Цимбори та Дулеби (як важливі видання з галузі культури нашого українського населення), навіть **Народные песни галицкой и Угорской Руси** Якова Головацького, (Москва, 1878, три томи у 4 книжках), але і **Уголок молодежі** (як молодіжна сторінка в газеті «Пришвидшина»), **Резонанс, Тон, Сторінка на діалекті** (як молодіжні та діалектні сторінки у Новому житті), та ж є там такі третьюордині книжечки, як «**Молоді голоси**» 1956 та 1958 та інші). Нема гасла **Рада української молоді та ПЛАСТ**. Є в Словнику «Філокаля», «Есхатологія», які не мусили бути навіть у десятитомній енциклопедії русинів-українців Пришвидшини, проте нема тут **Народної педагогії**, **Книжки читальної для начиняючих**, нема молітвника **Хліб душі** Духновича, на яких виховувалися цілі генерації русинів і які є одним з тих красугоальних каменів нашого національного фундаменту, який не дозволив нам, як національній меншині, зникнути з лица землі. (Зате є в Словнику плітка-гасло про Станкай Терезію, ніби «коханку» Духновича, хоча про неї не подано жодної інформації). Обов'язково мав бути у Словнику **Князь Лаборець** (як легендарна постать, як постати художньої літератури та як перша українська опера, написана українськими авторами Пришвидшини). Про Мацинського, як організатора нашого літературного життя та організатора Клубу приятелів української літератури – КПУЛ – нема ні словечка, а окремого гасла КПУЛ – теж нема. Нема у Словнику гасла **Мирошівське зерно**, – акції, яка збирала гроши по всій Чехословаччині на відбудову війною знищеної Східної Словаччини. (До ціни білета на футболь, наприклад, додавалася одна коруна, отже, кожен, хто йшов на футболь, купив одну цеглу на побудову **Дому культури** в Мирошіві – саме під назвою Мирошівське зерно.) Пізніше всі гроши цієї збірки забрала держава. Це іскравий приклад «допомоги» держави війною знищений Східній Словаччині, де переважно живут русини-українці.

Нема у Словнику гасел **Коллар, Шафарик, Добровський, Крман, Штур, Богуш Носак Незабудов, Андранік** (соратник Духновича і член його літературної спілки, хоч є (по праву) Зaborський Йонаш), нема **Андрічник Юрай, Замбор, Гевеші** (сучасні перекладачі з української мови та їм подібних сучасних словацьких україністів). В гаслі Австрія та Австро-Угорщина, які могли бути об'єднані, не пояснено національну політику тої держави. (Це було тим більше необхідно зробити, бо в Словнику нема гасла **Австросланізм**, в якому потрібно було пояснити сподівання та розчарування слов'янських народів Австрії) та гасла **Москофільство**, яке було б пояснено іншу дуже важливу рису культурно-національного життя русинів-українців колишнього Закарпаття та нинішньої Пришвидшини. Нема навіть гасла **Русофільство**, в якому слід було пояснити різницю між ним та **Москофільством**.

Нема таких імен, як: **Бадан О., Балудянський А. Бараболя Марко, Баран О., Бродій А., Букатко Г., Ванчура Л., Вергун Д., Главачек Ф., Кречко М., Куба Л., Міцрок О., Нідерле Л., Ольбрахт І., Пліцка К., сп. Попович М., Францев В., Чопей Л., Гагатко А., сп. Гебей П., Де Воллан Г., Еган Е.**, таких «чужинців», як **Бенеш Е., Масарик Т.**, таких народів, як **Слов'яни**, **Волохи**, **Мадяри**, таких установ, як **Barbareum**, таких гасел, як

Бузулук, Василівни, Верховинська акція, та Еган Е., Акція Вісла, Закарпатський народний хор, Кирилиця; Коблина, Шолтиси та десятки інших.

Про **Місяцеслови-Календарі**, (як важливий тип краснавчої та реалістичної літератури в нашому середовищі), нема ні слова. Про **Ансамбль пісні і танцю СМК** – ні слова. Про перший професіональний **Ансамбль пісні і танцю українського населення** в Межилабірцях та в Цем'яті (1953-55), – ні згадки. Про одну з організаторів цього колективу **Дутко Ольгу** та про найвидатніших членів цього колективу, які після ліквідації українського колективу поступили со-лістами у найкращі словацькі художні колективи і досягали там видатних успіхів, таких як **Лисонь Михайло, Бабей Михайло, Вишньовський Альбін, Гога Юрій, Сметана Еміль, Кулик Зузана**, та ін. – ні слова! Нема про оперну співачку **Мороз Марусю** та популярних у свій час «народних» співачок, таких, як А. Шлепецька, М. Бліха та сучасних Г. Сервіцька, М. Кандрач, нема про мальярів **Хапчака, Тулика**, редактора **Радіо Свобода Івана Гвата** та ін. Не згадано одного з артистів-засновників УНТ, (а першим завжди найтяжче!) – **Федора Варфоломея**. У Словнику мала бути **Цигра Юрій** (як один з авторів збірника прислів'їв та приказок), може ж **Мацала Юрій** (музикант, учитель музичної школи), учителька с. Чертіжне **Остапчук Анна, Гроцький Петро** (засуджений та арештований за свої погляди та діяльність періоду 60-х років, подібно – **Муратко Павло**). За довготривалу роботу в українському клубі та організацію КСУТівської роботи в Словнику мав знайти своє місце **Гудак Михайло**. По заслугі у Словнику мала бути **учителька Емілія Любимова** і то не тільки тому, що вона допомагала чоловікові організовувати молодіжні та інші музичні колективи, була, так би мовити, манажером його діяльності (зокрема під час поїздок його дитячих колективів), але й тому, що вона організовувала танцювальні та драматичні сценки до його музичних програм. Крім того вона була ініціатором «народної» мальяркою. З її робіт збереглося біля 80 її робіт. Може ж **Карафа Йосиф та Карафа Ірина**, які добре виховали не одну сотню учнів, могли зайняти своє скромне місце перед часто куди молодіжні і менш успішніх колег. Нема у Словнику гасел **Гошкович Г.** (мальляр XIX-го ст.), **Гагатко А., Цурканович І., Мигалич М., Бісс М., Хром'янк Й., Гавула Ю., Гавула М., Сухий М.**, скульптор **Пурдеш Л.**, мальляр **Гостиляк Богдан**, мальярка **Гай Анна**. Про **Калниш Юрко**, депутата ч. с. парламенту – мало. Не мусив бути **Кобульський Ян**, який учителював переважно на словацьких селах, **Парнагай Георгій**, який був, як і десятки інших, лише священиком. Нема у Словнику **Петрашовського Миколи** (композитор, музикант, співак, хоч є його Незабудка), нема **Смоляк Мирослав** (та його брат **Андрій**) та його **Галерея МИРО**, (яка має принаймні європейський розголос). Нема **Жаткович Юрій**, (політик часу виникнення ЧСР та приєднання Закарпаття до неї), нема відомого народного письменника **Дмитра Вислоцького** і під своїм прізвищем, ні під відомим псевдонімом **Ваньо Гуцянка**. Про **Прокіпчак Юлію** як про поетесу – нема ні згадки. В гаслі **Віталій Конопелець** – наведено не всі його книги. Подібно в гаслі про його дружину – **Ганку Коцур** наведено не все потрібне і варте уваги. Про **Івана Гостиляка**, (який недавно помер), з огляду на його творчість, сказано мало. В гаслі **Колядки** мало бути наведено, що в нас до сьогодні співаються ті самі колядки, що й в Україні. Гасла **Азбука** (азбучна війна, контра Абецадло) – та **Кирилиця** теж нема.

Міг бути у Словнику і такий «герой» нашого післявоєнного життя, як **Габаль Іван** (з наведенням його «эаслуг»). Цікаво, що переважна більшість функціонерів комуністичної партії, які переважно шкодили розвиткові культурно-національного життя русинів-українців, а часто саме вони були ініціаторами різних заборон українських ініціатив та покарань непослушних «українських буржуазних націоналістів, антипартийних та антирадянських елементів», наведена в Словнику як культур-

но-політичні чи громадсько-політичні діячі, а не (як насправді було) – як комуністичні антиукраїнські шкідники (Байцура, Гамрак, Бейда та десятки інших). В гаслі про жупана Дудаша Андрія правдиво наведено, що він проводив «твердий курс де-націоналізації» українського населення Словаччини, а про інших подібних – словацьких чи українських «діячів» – чому так правдиво не сказано?

А тепер, бодай як приклад, до змісту окремих гасел:

Навряд чи саме у Словнику потрібно було визначати окремі етапи будительства, якщо такої етапізації не наводять навіть детальні монографії цієї проблематики. І навряд чи правда, що одна «група (закарпатської) інтелігенції – І. Орлай, Ю. Гуца-Венелін, О. Духнович, І. Раковський та ін. орієнтувалася на Росію, бачила в ній єдиного надійного захисника інтересів слов'ян. народів Австрії, в тому числі й русинів.» А «інша частина інтелігенції, зокрема група А. Добрянського, орієнтувалася на австрослов'яністську концепцію Ф. Палацького, висувала ідею об'єднання русинів і словаків в єдину територіальну область або об'єднання Закарпаття і Галичини і створення автономної одиниці у складі Австрії.» (Подібне твердить Словник також на с. 236, де говорить про національні напрями...) Куди близьче до правди було б твердження, що представники слов'янських народів Австрії та Угорщини, які творили більше половини населення держави, спочатку (десь до 1852-го року) орієнтувалися на Австрію і від неї сподівалися рішення своїх національних проблем. Ця тенденція вже давно дісталася назву **Австросланізм**, (якого у Словнику нема). Однак, після поразки революції в Угорщині, коли Австрія перестала навіть обіцяти слов'янським народам своєї держави якісь вигоди чи допомогу, представники слов'янських народів Австрії змушені були шукати і знайти іншу «могутню» державу, від якої почали сподіватися підтримки та допомоги у вирішуванні своїх проблем. Цією могутньою державою стала для них слов'янська Росія. А цю орієнтацію вже давніше названо **Москвофільством**. (І цього гасла у Словнику нема.) Дальшою правдою є те, що окремі діячі, зокрема Добрянський, Раковський від початку більше схилялися до Росії, а інші, зокрема Духнович, Павлович, Кралицький та інші, довше думали про об'єднання Закарпаття з Галичиною.

Словник твердить, що угорський уряд скористався неуспішним національним експериментом будителів і почав проводити мадяризацію населення Закарпаття і Пряшівщини. Правдою є, що угорський уряд проводив продуману мадяризацію руського населення Закарпаття (туди до 1918 року належала й Пряшівщина) кількома століттями раніше і то зовсім незалежно від успішної чи неуспішної діяльності представників руського населення.

В гаслі про Руські народні ради сказано, що «крім повної незалежності ради вимагали союз або з Україною, або з ЧСР, або автономію з Угорчиною». Тоді, – чого вони насправді домагалися? А домагалися присиднання до України! І лише після того, як складність ситуації на Україні не уможливила її скористатися волевиявленням народу і присиднати своє населення до себе, представники русинів-українців Закарпаття (Пряшівщини теж, таж думка про Народні Ради виникла саме на Пряшівщині!) з двох дальших можливостей – присиднатися до нововинкаючої ЧСР або зістати надалі в складі Угорщини – обрали можливість присиднатися до ЧСР, хоч Угорщина, щоб утримати руське населення в своїй державі, обіцяла русинам повну автономію, кавіть прийняла закон про цю автономію і вже розпочала роботу по створенню певних державних автономних органів для «автономних» русинів.

З гасел на с. 127 і 271 не зовсім ясно, чи Поздравленія Русинов на 1850 і на 1851 роки є літературними альманахами чи календарями. Олена Рудловчак достаточно вяснила ці питання, треба було скористатися її висновками та подати точнішу характеристику наведених видань.

Гасло про Свято культури русинів-українців Словаччини ніби належно довге, проте коли б чисельні інформації про фестивалі, (кількість виступаючих чи присутніх на Святі і т. п.) подати у короткій таблиці, стаття виграла б, проте майже не залишилося б елементарної оцінки (визначення місця і значення) тоді величезної акції післявосиного життя української національної меншини в Словаччині.

У гаслі Фестиваль драми і художнього слова – наведено сорок імен організаторів та членів журі, проте не наведено **жодного** переможця чи «лауреата»! Про **значення діяльності ПУНА** (рівно ж і про **значення діяльності інших колективів, організацій та установ**) – нема ні словечка. Подібно в гаслах про артистів (опрацьованих згідно архіву УНТ точно і детально) коротесенько подано най-основніші факти життєпису, а тоді перераховано всі чи майже всі ролі, в яких артист виступав, проте нема ні слова характеристики таланту бодай найвизначніших акторів. (Наприклад, хто з них мав нахил до комічних, хто до ліричних чи драматичних творів, – бодай стільки!) Проте в гаслах Гренджка-Донський, Фаричч, артистка Будяк та ін. нема навіть найкоротшого життєпису.

В гаслі про Кафедру української мови та літератури Філософського факультету ПУ перераховано всіх керівників Кафедри, сказано, наприклад, таке, що «лише за роки 1986-91 (що за період?) видано 11 монографій, 15 художніх творів, 25 підручників, понад 200 науково-популярних статей, що окремі члени тієї кафедри за той самий період 69 разів виступали на наукових конференціях...» Що говорять такі факти про **рівень і значення праці Кафедри?** Абсолютно нічого! Сміло можна подвоїти ці числа чи поділити їх на двос, – і так вони нічого про суть праці не скажуть. А шкода, бо Кафедра занадто важлива ланка в системі організацій та установ, які вирішальним способом мали впливати на характер культурно-національного життя українського населення Словаччини.

В статті на 324-ій с. наведено, що журнал «Дука» був **неписаним органом Спілки українських письменників.** Чому «був»? А що таке «неписаний орган»?

«Нове время» – то одна чи три газети? Бо наведено що її видавав М. Бонько у Пряшеві (с. 51), що виходила в 40-44 роках (с. 18, не наведено де) та- що виходила в Межилабірцях (с. 244).

СМК – нема нічого про її **діяльність.** Неправдою також є, що у 1949 році вона припинила своє існування. Правдою є, що її ліквідували (як і УНРП, РУШ, газети Пряшівщина, Демократичний голос, Благовісник, Зоря, т-во Славкнига, про яке у Словнику нема навіть згадки). Аж не віриться, але про **діяльність СРУ СР** не сказано нічого, а гасло під цією назвою займає «ак» 11 рядків!

А взагалі, не можна порозуміти, як можна було так коротко та поверхово, часом навіть неправдиво і неточно, опрацювати десятки й десятки важливих гасел про наше сучасне культурно-національне життя. Як можна, пишучи, наприклад, про «Нове життя», не навести навіть, що до 1959-го року воно було органом КК КПС і лише від того часу стало газетою КСУТу, як можна було не визначити в його майже 50-річній історії хоч пару визначніших періодів і хоч кількома словами не сказати про його роль, місце і значення в нашему культурно-національному житті. Як можна було не визначити в гаслі Дружно вперед час, коли журнал виходив як двотижневик! Як можна було, пишучи про літературну «Дуку», не сказати про її значення для організації нашого літературного життя та для розвитку літератури та про її вплив на загальноукраїнський не тільки літературний процес зокрема 60-х років та про її значення в загальноукраїнському змаганні добитися визнання самостійності і незалежності української держави. Подібно про «Пряшівщину», «Колокольчик-Дзвіничок», але й про театр, радіо, видавництво, сам КСУТ та десятки інших наших домагань та досягнень. Так, наприклад, наш Український національний театр був єдиним українським професіональним театром поза межі України у цілому світі, не одна його постановка досягала рівня кращих професіональних театрів України чи

кращих професіональних театрів Чехословаччини. Подібно мусимо говорити про рівень Музею УК та, зокрема, його Наукових збірників. То інша справа, що рівень окремих наших газет, радіопередач, книжних публікацій, семінарів, конференцій, фестивалів, шкіл та інших активностей часто не досягає рівня наших можливостей, – ми мало коли працювали на повну потужність! – однак правдою є і зостане, що за період, за який Словник, так би мовити, звітє і який оцінює, було пророблено величезну роботу і досягнено не один немалій успіх. Нігілістичне відношення авторів Словника до гасел з нашої сучасності, на превеликий жаль, яскраво підтверджує, що недооцінка кращих досягнень нашого післявоєнного життя і одночасно некритичне ставлення до наших прорахунків та до тих, хто гальмував наш розвиток, або й прямо перешкоджав йому, зводить всю нашу роботу до посередності, невиразності, безуспішності. А в ньому все-таки були як виразні успіхи так і непробачні прорахунки та втрати.

Зауважити потрібно і таке, що Словник мав багато більше уваги приділяти давнішому періодові життя русинів-українців, ніж «діячам» сучасним. Во ѹкцио ми не зазначимо (для історії) давні факти, то хто й коли це зробить? А про 43, 47 чи 50-річних «заслужених» встигнуть написати майбутні упорядники подібних словників, якщо вони собі того «заслужать». З тієї точки зору в Словнику мало бути значно більше гасел про найдавніший і давній періоди Закарпаття, ніж про сучасних рядових працівників на різних ділянках життя. У Словнику нема десяток і десяток гасел про тих діячів, які згадані в гаслах про літературу, історію, Краснобрідський монастир, про Добрянського тощо. Причому здається ясним, що ті діячі, про яких наша історія до сьогодні не забула, варти того, щоб про них знати також в майбутньому.

Гасло «Україна» використано тільки на пояснення походження самої назви (та й так його зрозуміло не пояснено), а про Україну як про державу – не сказано ні словечка.

В Словнику наведено, що в Україні живе 11, 355. 582 росіян. А правдою є, що в Україні живе наведене число росіян та зросійшених громадян інших національностей Союзу. А це не одне і те ж.

Павлович Олександр згадується на кількох місцях Словника, проте ніде не наведено жодної назви його творів – «Вінець», «Барвінок» та «Избранные сочинения». «Молоді голоси» видано у 1956, а не у 1966, як наведено у гаслі Збіглей (с. 146).

Неоднаково наводяться назви творів різних авторів: то в оригіналі, то в перекладі на сучасну мову, а то ще інакше (дивись хоча б Арістов Федір, с. 30, Барновський Михайло, с. 37, Брох Олаф, с. 54, Лучкай Михайло, с. 205).

Нема в Словнику гасла Бунганич Степан. Може, й тому його заслуги при організації гімназії в Межилабірцях і його директорування в тій гімназії приписано його братові Петрові, а може й тому про великий «Словацько-український словник» Петра Бунганича – майже ціложиттєвої його праці – не сказано нічого, тільки названо його (с. 58).

Орест Зілинський – нема навіть згадки про його великий і важливий збірник балад, який було знищено перед виданням.

Корба Йосиф – не наведено, що він був заслуженим артистом.

Любимов Олександр – не наведено ні слова про його найбільші заслуги, а са-ме про його дитячі музичні колективи в Калинові та Червіжному, про їхню діяль-ність, рівень та успіхи.

Про трьох Ольшавських, (Георгія, Михайла-Мануїла та Симеона), спископів та видатних діячів церковного і культурного життя, подано у Словнику непро-бачно мало, а про Візитапію М. М. Ольшавського, яка є цінним історичним документом, нема в Словнику навіть рядочки.

Неправдиво написано про Ст. Папа.

Переїзд угрів через Карпати відбувся у 896-му чи 898-му році? (На різних місцях подано по-різному.)

Чеська академія наук визнала закарпатське населення малоруським 4 грудня 1918, а не 1919 року?

В гаслі Писанкарство не згадано жодну конкретну писанкарку з жодного району нашого краю.

В гаслі про Музей модерного мистецтва ім. А Вархола нічого не сказано про його діяльність.

В гаслі про Монастир в Ладомировій перераховано багато книжок, які тут були видані, проте не згадано про виданий тут збірник творів О. Павловича «Барвінок».

Про видатного хормейстра Старецького з середини минулого століття не сказано, що він зі своїм стащинським хором виступав перед угорським панством у Пряшеві, де рівень хору здивував присутніх.

Сірка Йосиф – неповно, нема нічого про його сучасну допомогу Україні, зокрема Закарпаттю.

Пиханич Іван, Підгірянка Марійка – мало!

Алеш видав три томи... у 1978, 1973, 1993 роках...?

Закон Алоїз давав можливість ліквідувати школи... Таку можливість майдари мали від початку. Закон Алоїз, розпорядженням у всіх школах Угорщини викладати мадярською мовою, ліквідували остатки, рештки руського національного шкільництва.

В Словнику кілька разів вжито неіснуюче слово «повищений на...» (Бігарій, Гануля, Сірко тощо), якого можна було оминути.

Не зашкодило будо б навести у Словнику, що батьки «нашого» греко-католицького єпископа Йоана (чи вже лише «католицького бискупа Яна»?) походили з Галичини.

В гаслі Гопко Василь наводяться цитати, – звідки вони походять? Неправдиво сказано в тому ж гаслі, що о. Іван Гірка словак. Він, за його ж твердженням і по-правді, «русин», тільки проводить ліквідаторську політику словакізації руської греко-католицької церкви в Словаччині.

Єпископ Де Камеліс – «трагічно гине від гніву селян» – стиль зовсім не енциклопедичний. Подібно «нечистий» стиль в гаслі «Асиміляція», «Джерела культури...», «Волоське право», «Новий Рік» та в багатьох інших.

«Не глядячи на семафори» Зозуляка – то не роман, а вигадані й неправдиві спогади.

«Державний інститут педагогіки» – хіба він на сучасному етапі справді робить те, що про нього в Словнику написано?

Хіба так потрібно було написати та, зокрема, закінчити гасло «Руський Дім»?

Чому в гаслі про «Еміграцію» навіть не згадано сучасну вимушенну еміграцію русинів-українців Словаччини, яка є одною з найсуттєвіших причин ліквідації української національної меншини в країні?

Машівич (як на с. 18) чи МашіЙович (як на с. 215)?

Наведено «Барвінок» – дитячий колектив с. Убля (с. 37), проте Каміонський «Барвінок» наведено під гаслом «Радість».

І, перед закінченням, – трохи про себе, (щоб не відрізнятися від тих, які вважають, що про них сказано мало, нічого чи неточного).

Про мене, як про Юрія Бачу, є окрім гасло – понад 30 рядків – і я міг би бути

задоволеним. Проте там не наведено, (не заради мене, а заради правди і точності), що я був першим працівником редакції «Нове життя» у 1951 році, (потім туди на коротко прийшов Ковальчук Іван, учитель з Бенядиковець, а лише після нас – Віктор Кончак). Не сказано тут про мою аспірантуру в Києві, про журналістичну та літературно-критичну діяльність, про мою участю у публіцистиці 60-х років, про викинення з роботи на повних 20 років, про засудження та арешт, про кількаразового голову Гуртка молодих письменників та голову Ради української молоді. Не згадано мене ні в гаслі про Кафедру, бо я не був її головою, ні під гаслями преси, бо я ніколи не був шефредактором, ні в гаслі КСУТ чи СРУСР, бо я не був там ні головою, ні секретарем, а в список літератури, яка досліджує проблематику русинів-українців Словаччини, не дісталася жодна моя праця. (Я не перестаю дивуватися, як можна писати про Духновича, про літературу, про журналістику, про школництво та інші проблеми колишнього Закарпаття чи сучасної Пряшівщини, повторювати ще й сьогодні давно мною виправлені помилки і навіть не завадити об мої дослідження цих питань.) Цікаво порівняти, наприклад, як точно, (при тому коротко і ясно), сформульовані проблематика дослідженій п. Седлак-Явіляк, яку «опрацьовував» той же «Ф. К.» з тим, що про предмет моого дослідження сказано у гаслі про мене: «Досліджує закарпатоукр. літ. ХІХ та ХХ ст.» Це та сама ігнорація моєї діяльності, яка супроводжувала мене повних 20 років «консолідації» і яка ще сьогодні практикується.

Отже, маю і я мале-малесеньке «свое» зауваження до Словника, хоча я перевонаний, що значно важливішим є якість праці людини, ніж якість писання про неї.

І зовсім на кінець: (щоб також іншим зостала можливість висловити свої погляди. Тому не висловлюю своїх думок про вступне гасло та про наші села, хоч і там не все ік мало бути.)

Не можу позбутися почуття певної прикрості, певного болю і жалю, що ми так слабо використали таку величезну можливість, якую Краснавчий Словник був. В наш розбитий і занадто комплікований час ми куди виразливіше мали зафіксувати факти нашого минулого та відповісти у Словнику на наші сучасні проблеми (національні, релігійні, шкільні, але й економічні, еміграційні, на ліквідаторські тенденції тощо). Потенціал нашого колективу вчених, без сумніву, спроможний укласти куди кращу книгу про нас. Проте організація праці довкола підготовки і видання книги склалася так, що ми зреєслися всіх вимог до **упорядника та видавця**, аби тільки вони видали ту книгу. Тому те, що ми могли давно виправити у рукописі Словника, наводимо тільки сьогодні в рецензії на нього.

Наперекір всьому сказаному, **Краснавчий словник – книга препотрібна і дуже добре**, що упорядникові та видавцеві пощастило знайти гроші і видати її. В упорядникові та видавця по праву може переважати думка: «А все ж таки ми ту книгу видали!» Проте й недоліки твої книги занадто серйозні і немаловажні. І тому читачі та рецензенти книги не можуть відчувати тільки радість від її появи. Упорядникові та видавця мала б по праву гристи думка, що «ми могли видати таку важливу й рідкісну книгу значно краще.»

Тож подбаймо, щоб **Додаток до Краснавчого словника** максимально поліпшив той Словник. (Українська література знає приклад, коли рецензія на книжку виявилася кращою ніж сама книга про літературу). Отже, використаймо і ми ту можливість, щоб наш Додаток до Словника своїм рівнем перевершив сам Словник і таким способом значною мірою виліпшив його.

Юрій БАЧА

Перша енциклопедія українців Словаччини

Краєзнавчий словник русинів-українців Пряшівщина. – Упорядник і головний редактор Федір Ковач. – Видав Союз русинів-українців Словашької Республіки. – Пряшів, 1999. – 500 стор.

В післявоєнний період у Словаччині було видано дві тисячі книжок українською мовою (включаючи шкільні підручники та методичну літературу). До найвизначніших з них, без сумніву, належить остання – колективний «Краєзнавчий словник русинів-українців Пряшівщина», що вийшов з друку наприкінці 1999 року, в основному, на кошти спонсорів (перерахованих у кінці книжки). Це – справжня енциклопедія культурного життя найзахіднішої галузки українського народу.

Словник містить понад 1500 гасел про визначні історичні події, літературу, фольклор, етнографію, образотворче мистецтво, театр, освіту, церкву та 550 фотографій. Його основу становлять біобібліографічні довідки про окремих людей та короткі нариси про понад 300 населених пунктів і стільки ж організацій, установ, пам'яток культури, колективів народної художньої самодіяльності тощо.

Автором переважної більшості статей є головний редактор й упорядник Федір Ковач. Як один з центральних номенклатурних кадрів періоду «нормалізації» 70-80 років (голова ЦК КСУТ, головний редактор «Дуклі», депутат словацького парламенту, член ради Уряду ССР для нац. меншин) Ф. Ковач наклав на публікацію печать свого власного «я». Він вдало використав підготовчі матеріали до подібного словника, публіковані в «Дуклі» у 60-80 роках, загальноукраїнські, словацькі, чеські та інші енциклопедії, але, перш за все, післявоєнну періодичну пресу українців Пряшівщини, в якій задокументовано і ті найменші події та персоналії. Значна частина гасел про сучасних діячів культури написана на підставі анкетних

даних. На деякі першоджерела підписаних статей упорядник посилається лише в загальному переліку «основної літератури» (с. 498). Лише під кількома конкретними гаслами наведена використана література (здебільшого праці самого упорядника). Все інше (90 відс.) подано як авторські статті упорядника та вузького кола його співробітників, без наведення першоджерела, в переважній більшості – єдиного.

В окремих гаслах є маса фактичних помилок: неточних дат, спотворених назв, перекручені імена, порушені алфавітного порядку тощо. Чеського письменника Франтішка Ржегоржа чомусь переіменовано на «Грежгоржа». В гаслах про населені пункти майже зовсім немає даних про вихідців з них. Занадто «скромними» є гасла про періодичні видання. Є окремі гасла про малозначні літературні збірники та антології, але зовсім немає загадки про фольклорні антології такі як «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» (6 томів), «Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси», «З глибини віків», «Українські народні казки Східної Словаччини» (7 томів) та інші.

Можна сперечатися про «етичність» чи «неетичність» такого підходу до справи, однак факт залишається фактом – довго очікувана публікація побачила світ. Йдеться про книжку не лише регіонального, але й загальноукраїнського характеру, що крім наукового, має ще й неабияке політичне значення. 80 відсотків гасел словника відноситься до післявоєнного періоду (50-80 роки), який представники «політичного русинізму» (окреслилиши його терміном «українізація русинів») вважають «епохою темряви». «Краєзнавчий словник» переконливо спростовує такі твердження і доводить, що це був найсвітліший період в історії русинів-українців Словаччини, період, який дав сотні визначних діячів культури, науки, політики та на високий рівень підняв освіту, економічний стан населення тощо.

Як перша енциклопедія такого роду, «Краєзнавчий словник» не позбавлений

недоліків, інколи навіть дуже суттєвих. Вражає вибір гасел за принципом особистої «симпатії» й «антисимпатії» упорядника. В публікації є гасла про учителів, політиків та громадських діячів, які нічим особливим не виділялися з-поміж інших або із Пряшівчиною зовсім не пов'язаних. Натомість немає гасел про людей, які залишили в краєзнавстві русинів-українців Словаччини помітний слід, таких як Григорій де Воллан, Григорій Жаткович, Філарет Колесса, Тереза Дем'янович, Василь Маркус (який як головний редактор «Енциклопедії української діаспори» був спонсором цього видання), Ярослав Рудницький, Іван Гваль, Олександр Баран, Вацлав Дворжак, Микола Гиряк, Віктор Коваль, Ярослав Шуркала, Дарина Турек та багато інших. Немає навіть декотрих головних редакторів українських газет та журналів Пряшівщини, як Анна Тренчені, Богдан Кузішин, Олександр Зозуляк; директорів МУК у Свиднику Івана Чабиняка та Івана Русинка тощо. Майже зовсім немає статей про недругів української ідеї, пов'язаних із Пряшівчиною, таких як Михайло Лацко, Павло Маточі, Василь Турок, Степан Бунганич, Яромір Горжець. Великі прогалини є, наприклад, у гаслах про словацьких та чеських науковців, які займаються проблематикою русинів-українців Пряшівчини. Немає згадки про Фердинанда Уличного, Маріяна Гайдоша, Станіслава Конечного, Петра Шворца, Олдржіха Лешку тощо. У науковців та публіцистів книжкові монографії часто наводяться нарівні з журнальними статтями без зазначення характеру праці.

Немає статей про такі організації, як Комуністична партія, Демократична партія, Асоціація україністів Словаччини, Наукове товариство ім. Шевченка у Словаччині, Фундація «Ватра», «Карпати». Навіть збірного гасла «Пряшівчина» або бодай «Пряшівська єпархія» у «Словнику» нема. Ні словом не згадано про русинів Югославії, які мають коріння на нашій Пряшівчині.

Натомість є цілий ряд гасел про українські організації у Чехії, з Пряшівчиною

зовсім не пов'язаних. Є велике гасло «Українська еміграція на Пряшівчині», однак у ньому немає навіть згадки про українських емігрантів на Пряшівчині. А іх було чимало. Деякі гасла штучно сконструйовані наприклад: «Джерела культури русинів – українців Словаччини», «Виникнення письменності у східних слов'ян», «Родина Гайдичів», «Чоловіче тріо з Гуменного» і т. п. Є «Драматичний колектив у с. Хмельова», але нема десятків подібних або, може, і кращих драмколективів в інших селах.

Зайвими здаються нам суто теологічні гасла о. Степана Пружинського типу «Автокефальна церква», «Ад (пекло)», «Аїографія», «Антропологія», «Апостол», «Бог», «Богодухновенність», «Богослужіння», «Гріх», «Добро», «Віра», «Вічність», «Воскресіння Христове», «Душа», «Енергія божа і нестворена», «Есхатологія» та десятки інших, виписаних із теологічних довідників і зовсім не пристосованих до теми словника. Лише до деяких з них (зокрема релігійних святих) упорядник додувчив доповнення, спрямовані на нашетнос. Мабуть ними автор хотів хоча б частково елімінувати комуністичне спрямування «Словника». Натомість немає статей про такі явища, як «комунізм», «фашизм», «націоналізм» тощо.

Ні у вступному історичному нарисі про русинів-українців Словаччини, ні в гасловій частині не згадано про Українську повстанську армію (бандерівців), загони якої в 1946-48 роках оперували на Пряшівчині. А цей рух конче потрібно було освітити із сучасних позицій, позицій самостійної незалежної України, бо минулій режим подавав його в крайнє споторненому світлі. В гаслах про діячів комуністичного руху (а ними аж рясніє «Словник») немає натяку на засудження їхньої політичної діяльності. Ці гасланини дослівно списані з «кадрових посудків» періоду комунізму.

Про найвизначнішого чехословацько-го комуністичного ідеолога Василя Біляка, який має основні «заслуги» на подавленні «Празької весни» та окупації Чехословаччини військами Варшавського до-

говору, сказано: «Після 1989 р. переслідувань» (хоч йому ні волосинка на голові не скривилася і він досі спокійно живе у своїй братиславській вілі, даючи дорогі інтерв'ю закордонним засобам масової інформації). Зате про безпосередні жертви його політики, на довгі роки вилучені з громадського життя (Єва Біс, Йосиф Шелепець, Ярослав Шуркала, Віктор Коваль, Павло Мурашко, Петро Гроцький та інші) ні словом не сказано, що вони «були переслідувані». Про останніх двох, які з «українську справу» сиділи у в'язницях (перший – три роки, другий – 18 місяців) в книжці наєвіть не згадано. Мовчанко обійтено весь процес «нормалізації» та «консолідації», який в енциклопедичному довіднику мав би мати окремі статті.

Ці недоліки можна було б легко усунути, якби упорядник дав рукопис «Словника» на рецензію. Та він цього не зробив, хоч часу було більше ніж досить, бо комп'ютерний набір книжки п'ять років лежав без руху. Недоліки зменшують, однак не обезцінюють значення публікації, яка повинна стати настольною книжкою для кожного, хто цікавиться історією, сучасним життям та культурою русинів-українців Словаччини.

–ММ–

Українська література у словацькій енциклопедії

Наприкінці 1999 р. вийшла з друку перша книга 12-томної словацької загальної енциклопедії «Encyklopædia Belliana», що охоплює літери А-Бел. Це перша енциклопедія такого характеру в Словаччині. Видано її в широкій шіфрійні оправі, на крійдяному папері з численними кольоровими та чорно-білими ілюстраціями. Так з боку змісту, як і з боку художнього оформлення книжка відповідає найсуворішим вимогам сучасного книго-друкування. Названо її ім'ям визначного словацького вченого Матея Бела (1684-1749), який двадцять років до французької «Енциклопедії» дідро видав енциклопедичний словник «Notitia Hungariae» (1735-42).

Ця цінна праця (друкована на кошти спонзорів) повністю мала б появитися протягом семи років. Буде охоплювати 150. 000 гасел.

У виданні першого тому брало участь понад 500 авторів (поіменовано перерахованих у вступі). В енциклопедії достойне місце займає теж українська культура. Хоч літера А та початок літери Б не дуже багаті на українські імена, все ж таки є іх у першому томі чимало. Українська література тут представлена 18 іменами (автор М. Мушинка). Якщо брати до уваги, що це загальна енциклопедія, це – не так вже й мало. Більше, ніж у будь-якій іншій закордонній енциклопедії.

Поряд із загальновідомими письменниками,

такими як Михайло Андрелла, Роман Андріяшник, Борис Антоненко-Давидович, Богдан Ігор Антонич, Василь Атаманюк, Іван Багмут, Іван Багряній та Микола Бажан, є тут гасти про визначних представників української еміграції: Емму Андієвську, Володимира та Дмитра Антоновичів, Александра Архіленка, Василя Авраменка та інших. Крім українців, тут представлені й представники літератур національних меншин України – свєрської (Абрам Абчук, Мойше Альтман) та російської (Ніколай Андреев, Федор Аристов). Майже в усіх вище названих письменників України підкреслено, що вони були жертвами комуністичних репресій. Дехто з них був розстріляний.

Є в першому томі енциклопедії і ряд помилок. Наприклад, при селах Словаччини наводяться лише статистичні дані з останнього перепису населення (1991), коли більшість українського (руського) населення записалася словаками. Визначного вченого Михайла Балдинського (1769-1847) – першого ректора Петербурзького університету названо словаком лише на тій основі, що українське село Вишня Ольшава, в якому він народився, нині знаходитьться на території Словаччини.

В наступних томах словацької енциклопедії українська тематика мала би бути представлена набагато ширше. Лише українських літературних гасел передбачається понад чотириста. .

–ка–

* Encyklopædia Belliana. Slovenská všeobecná encyklopédia v dvanásťich sväzkoch. Vedúca projektu Alena Pročíková. Bratislava 1999. - 696 strán.

Г. Булах про І. Мацинського та інше

Читачі «Дуклі» та інших українських і словацьких журналів та газет Словаччини знають Григорія Булаха як народного артиста України, поета, прозаїка, публіциста, перекладача із словацької мови на українську, однак, менше знають про його суспільно-громадську (Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка) та церковно-християнську діяльність (голова Свято-Успенської православної парафії м. Києва Київського патріархату). Книга «Гурт» (Київ, 1998. с. 375), про яку ми хочемо далі вести розмову, дає можливість нашим читачам глибше познайомитися з багатогранною, багатоспектральною діяльністю цієї талановитої людини і великого патріота Української держави. Досі видає книги поезій, прози, есе, як «Світанкова зоря», «Злива», «Нурт», «Українська поезія 20-х років», «Катам наперекір». М. Ситник», «Даніел Крман. Подорожній щоденник (Itinerarium 1708-1709)», «Дзвони Софії» та працює на дальших книгах.

Книга «Нурт» складається з поетичних (с. 1-206), прозових (с. 207-415), публіцистично-есейистичних (с. 415-570) творів, які створюють одне ціле і повністю розкривають творче обличчя, темпераментний характер, експресивність і імпульс-сивність автора, його широку обізнаність з історією та сучасним політичним життям України. Розкривають передусім великий біль українського народу, трагічні сторінки України від найдавніших часів, коли країці й її сини боролися за незалежність і суверенітет, за свою державність. Свою увагу автор концентрує передусім на події ХХ століття, коли інші народи світу здобули свою незалежність, а Україна надалі залишалася під «хомутом» старшого брата, а ті, які спробували підняти свій голос за незалежність, проти терору радянського режиму, опинилися в концтаборах (гулагах), звідки лише крихітка людей повернулась додому.

Одночасно з болем, тривогою, смутком поет Г. Булах гостро, заклично, відверто у своїх поезіях закликає до боротьби за рідний край, до будування Української держави та за її майбутнє. Закликає покінчити з політичними сварками і приступити до будування справедливої демократичної держави до могутньої України, бо для того має всі природні і людські передумови. Закликає пам'ятати про тих, які полягли в нерівному бою за Українську державу.

Ми згодні з Юрієм Мушкетиком, що Григорій Булах як поет найвище піднявся у поемі, своєрідній ораторії «Крути», де «рядки бринять, як тugo натягнені струни», «де серце у грудях – підстрелений сокіл» («Крути». с. 7). Не лише нам, але й багатьом українцям в Україні події в Крутах нічого не говорять, бо довгі десятирічя вони навмисно замовчувалися. Стисло нагадаємо, що власне відбулося в малому містечку Крути 1918 року: 29 січня 1918 року триста студентів Київського університету та київських гімназій добровільно пішло на фронт боротися за незалежність України, яку Четвертий Універсал Української Центральної Ради проголосив, коли не було можливо домовитися з більшовиками про федеративне впорядковання двох рівноправних держав – Росії та України. Невищолені і неозброєні добровольці належною зброєю власним тілом захищали Українську незалежну державу на залізничній станції Крути, що знаходиться на Чернігівщині. На них наступила московська армія поповнена первокласними бійцями – моряками з значною кількістю кулеметів, гармат та багнетами. Нерівний бій тривав від ранку до пізнього вечора. Шеститисячне російське військо під командуванням генерала Муравйова зазнalo теж великі втрати. Взяти студентські укріплення їм не зразу вдалося, бо студенти геройчно боролися, але оскільки підмоги вони не дістали, то російське військо їх перемогло. Майже всі студенти

полягли на полі бою. Потім патріоти іх тіла позбирали і перевезли у Київ, де їх поховали на Аскольдовій могилі. Похорони студентів викликали у киян велику ненависть до більшовиків, які розправлялися з киянами по-звірячому. Лише протягом 1918 року було розстріляно понад 5 тисяч киян. З них лише біля Маріїнського палацу майже двісті студентів. Ці події викликали появу ряду художніх творів – у молодого Павла Тичини, за кордонами України у Євгена Маланюка, Олекси Стефановича, Михайла Лавриненка та інших. Григорій Булах по – своєму підійшов до цієї події та й ще з відстані часу, передавши не лише свій біль і гнів, але й всіх патріотів України, використав такі художні засоби, які дозволили йому розкрити що болючу рану українського народу та нагадати сучасникам, що Україна завжди мала патріотів, які були здатні жертвувати життям в ім'я своєї країни. Можемо сказати, що студенти продовжили справу, яку розпочав гетьман І. Мазепа 1709 року проти Петра Великого під Полтавою.

Почесне місце в збірці займає поема «Молитва болю», яка знов нам нагадає трагічні 30-ті роки, коли над українським народом було вчинено Москвою геноцид. Найстрашніший для українського народу був 33-й рік, коли мільйони людей вмерло від голоду та тисячі людей були вивезені в Сибір, звідки повернулися лише одиниці. Цей факт теж довгі роки замовчувався. Григорій Булах трагічні події того далекого 33-го року пропустив крізь своє дитяче серце, змалював лише кілька епізодів, але найбільш характерних. Це не вигадка, це не художня фікція автора, але реальний факт, бо ж його батьки теж зазнали переслідування, і тато загинув у Сибіру. Щоб мати уяву, як жили і харчувалися в голодні 30-ті роки в Україні досить навести перші рядки поеми:

Мати паску пекла,
Десь макухи таки розжилася.
Натовкла, додала лободи до води –
І така в неї паска вдалася!
А ми тицькались личками гострими
Ій в коліна опуклі щосили,
Може, й нас, може, й нас ви пригостите?
Цілу ніч десь сичі голосили...
Мати паску пекла.

Г. Булах поему написав з завзяттям, динамічно, не перебільшуючи трагізм, але реальних фактів не зміг уникнути. Для розгортається досить динамічно, що посilioє трагізм і людський біль, нещастя та горе людей. Кульминація чудового твору настане у поемі тоді, коли поет художньо вдало, психологічно та логічно вмотивовано зобразив село, яке перед нами постає ніби «убите село, як Христос... в тридцять три...» Паралелі 33 року в Україні і 33 річний Христос, якого вороги розіп'яли на хресті, ка- жуть багато.

Поеми Г. Булаха не традиційного типу, вони не подають розгорнутої дії, але лише окремі події кількома штрихами, автор подає найхарактерніші епізоди цих років, і перед читачем постає ціла картина страшної доби, якої не знає, на жаль, широка громадськість України, Росії, тим більше нашої країни.

Цікаві ліричні вірші Г. Булаха, які були викликані передусім враженнями від рідної Полтавщини, викликані роками дитинства, коли зазнав перших ударів від батога, перші кроки соціальної несправедливості і перші порухи серця і кохання. У віршах відчуваємо велику любов і пошану до своїх односельчан, яких малює ніжно, мило і найтеплішими фарбами. До найкращих ліричних віршів можна зарахувати поезію «Батькова сорочка». Це своєрідний реквієм всім батькам, які разом з його батьком не повернулися з Сибіру. Сильний резонанс, співчуття та зокрема ненависть до тих, що послали батька у Сибір на смерть, викликають зокрема такі рядки:

Ой, дубе, мій дубе, дубе мій, дубочку,
Одягну на тебе батькову сорочку.
Ту, що вишивала моя рідна мати.
Ту, що не прийшлося батькові вдягати.

Тож прийми від мене вишиту сорочку,
Нагадай нам батька, дубе мій, дубочку.

Прозові твори Г. Булаха написані в руслі традицій В. Стефаника, Г. Косинки чи Г. Тютюнника. Його прозові твори якісь спокійні, ніби нічого не відбувається, а насправді вони наповнені глибокими почуттями, трагедіми, людським болем або щастям. В них зображені переважно сільські люди, чесні й дурисвіти, диваки, негідники, начальники, але й трудяги. В них виявилось його своєрідне бачення світу. З деякими позиціями автора можна полемізувати.

Особливий інтерес викликали у мене есе, в яких автор розповідає про своє перебування в Пряшеві («Пряшів з відстані») 1989 року у зв'язку з конференцією до 175-річчя від дня народження Т. Шевченка, що проходила у Пряшеві, про передачу картин художника Д. Бідношия і галузки верби з Мангішлаку (Казахстан), яку свого часу посадив Т. Шевченко, українській гімназії ім. Т. Шевченка та музею української культури в Свиднику, про відвідини кафедри української мови і літератури Філософського факультету УПІШ, про перебування у Свиднику в музею української культури та Галереї Д. Милого. Про викладачів та людей в названих установах розповів дуже тепло зі знаннями справи, познайомив українських читачів і з тими людьми, які тоді з політичних причин не змогли активно виступати в нашій культурі чи літературі. В есе знайдуть себе десятки-десятки людей Пряшівщини, тому варто їх перечитати.

Його розповідь про проголошення незалежності та виникнення самостійної держави – Словачької Республіки 1 січня 1993 року в есе «Vivat Slovensko» мала українцям в матерній Україні нагадати, як в Словаччині високо поважають свій прапор, герб, гімн, як культывовано, сквильовано, з натхненням сприйняли акт проголошення СР не лише політичні діячі, але й рядові люди країни, як розвивається незалежна Словаччина, а в Україні ще два роки після проголошення акту незалежності надалі майорять прапори, герби, пам'ятники радянського режиму, і до незалежної України жителі України ставляться майже індиферентно.

Найбільшу ціну має для нас спогад Григорія Булаха про Івана Мацинського «Назавжди в серці». На 10-х сторінках він розповів дуже тепло про нашого поета, його творчість і передусім про нього як людину, яка щиро полюбила Україну і весь свій талант віддала українській літературі. Для наших читачів буде інтересно познайомитися з його баченням і сприйняттям творів І. Мацинського, в чому він вбачає велич і оригінальність поета і перекладача І. Мацинського і що він внес в скарбницю української культури. Цікаві спогади і тому, що в них розкрив і такі сторінки поета Мацинського, про які навіть знавці поетового здобутку не знають все.

Есе «Братислава» «Пряшів з відстані», «Зоря словацької державності», «Назавжди в серці», «Vivat, Slovensko! та інші), які виходили в Україні, об'єктивно знайомили українського читача з життям українців-русинів у Словаччині та словаками, які активно та широ допомагали побудувати пам'ятник Т. Шевченку в Братиславі, подбрали про присвоєння імені Т. Шевченка пряшівській українській гімназії, про тих, що в Дарницькому будинку культури в Братиславі розвивають українську культуру тощо, хоч в деяких, в тому числі, і в передмові Юрія Мушкетика, знаходимо деякі неточності. Оскільки книга «Нурт» – це, очевидно, вибране творів Г. Булаха, то хотілося, щоб під есе, які виходили в різних роках, були наведені необхідні бібліографічні дані їх надрукування, щоб деякі реалії були коментовані, висвітлені, як, наприклад, П'ятігірне горло, Екстрасістола, Жуляни, Стікс, Біснота, К. Шудря, П. О. Матвієнко тощо, бо книгу будуть читати й читачі за межами України, для яких вони незрозумілі, та було додане до книги резюме хоча б одною західноєвропейською мовою. Остання просьба торкається в першу чергу всіх українських видавництв, які видають наукові і художні твори.

В цілому книга «Нурт» хороша і потрібна, зокрема в наш час, час державного творення України. Вона є своєрідним сейсмографом нашої доби, нашого покоління, яко-му випало бути борцем і будівником незалежної України.

Михайло Роман

Людина енциклопедичних знань

(Петро Сорока. Володимир Жила: життя і творчість. «Лілея». Тернопіль, 1999 - 300 с.)

Петро Сорока відомий як автор монографій про Ліду Палій, Романа Бабовала, Емму Андісвську – поетів діаспори, він – головний редактор нещодавно заснованого літературно-мистецького часопису «СОВА», що виходить в Тернополі. Його найновіша монографія «Володимир Жила: життя і творчість» присвячена визначному вченому, літературознавцеві, критику і політичному діячеві української діаспори професорові Володимиру Жилі з нагоди його 80-річчя.

Монографія в шести розділах (1. Перипетії життєвих доріг, 2. Наукова діяльність д-ра Володимира Жили, 3. Сторінками двотомника «Збаражчина», 4. Релігійна і виховна тематика у творчості вченого, 5. У вирі політичної боротьби, 6. Творчість і діяльність В. Жили у світлі літературної критики) обширно подає життя та творчість відомого українського вченого, який походить із старовинного містечка Збараж, що на Тернопільщині. Якраз рідному Збаражу, в якому він 1919 року народився і де пройшли його дитячі роки, Володимир Жила присвятив двотомник «Збаражчина» (1980, 1985 рр.), який містить у собі науково-дослідний та історично-спогадковий матеріал значної вартості. Серед митців-збаражчанів Жила згадує к. і. поета, лікаря Михайла Качалубу (помер у Швейцарії 1993 р.), вірші якого друкувалися й на сторінках «Дуклі». За словами критика Жили, поет Качалуба досяг найвищого творчого злету передусім в релігійній поезії.

Володимир Жила, вигнанець з рідного краю, із-за вимушеної еміграції опинився спочатку в Бразилії, потім в Канаді і нарешті 1963 року із сім'єю переїжджає на постійний побут в США, де працює викладачем іноземних мов і літератури в Техасі.

Професор Володимир Жила представлений в монографії як людина енциклопедичних знань, яка володіє кількома мовами. Він автор визначкої монографії «Йоган Вольфганг фон Гете в українській літературі», яка вийшла на німецькій мові і з значним внеском в німецьку і українську літературу, подає історичний огляд українських перекладів Гете, м. і. й переклад «Фауста» Дмитром Загулою.

Як зазначає Петро Сорока, важоме місце в творчому доробку Володимира Жили займають переклади. З його перекладацької діяльності привертає увагу праця відомого українського мовознавця, довгорічного професора Ягелонського університету в Кракові Івана Зілинського «Фонетичний опис української мови», яка через різні труднощі вийшла польською мовою 1932 року. Володимир Жила переклав дану обсяжну працю на англійську мову, причому переклад здійснився на основі особистого примірника, отриманого від сина Івана Зілинського – Ореста з Праги. Вчений Орест Зілинсь-

кий умер у Східній Словаччині в 1976 році, саме в той час, коли почала друкуватися робота його батька в Гарвардському університеті. Орест Зілинського покоронено на Маковиці, в місті Свиднику, де в 1993 році в Музеї українсько-руської культури проходила міжнародна наукова конференція «Орест Зілинський і карпатознавство», на якій виступав професор Володимир Жила, який розглянув його внесок в переклад на англійську мову «Фонетичного опису української мови» Івана Зілинського. Переклад праці Івана Зілинського – це справжній мовний раритет. Ось що пише автор монографії про даний переклад: «Вартість перекладу Володимира Жили важко переоцінити, не випадково цінність книги з кожним роком зростає, адже попри свою наукову спрямованість монографія має і політичний характер. Якби, скажімо, зайшло до перегляду кордонів в українсько-польських суперечках, то праця Зілинського стала б тут у великій пригоді. Зовсім не випадково як велика цінність ця книга зберігається в Міністерстві Закордонних Справ України під охороною. Адже йдеється про документ англійською мовою великої державної ваги».

Опинившись за межами рідного краю, проф. Володимир Жила, крім наукової, завжди тяжів і до політичної діяльності. Як підкреслює автор монографії – «усе, чим займався Володимир Жила, чому присвячував свій талант і невтомну працю, завжди носило виразний політичний підтекст». Протягом багаторічної політичної діяльності проф. Володимир Жила, виконуючи обов'язки керівника Ресорту Культури й Науки уряду УНР в екзилі, а відтак – Міністра закордонних справ налагодив ділові, дружні і відверті стосунки з багатьма відомими громадсько-політичними діячами світу та незалежної України.

Проф. Володимир Жила зображеній в монографії і як визначний науковець, який злагатив світову та українську лі-

тературу численними науковими працями, передусім з літературознавства і літературної критики. Бібліографія його статей на нині літературознавства налічує понад 1500 розвідок. Поза його увагою не пройшов «жоден помітний літературний твір, жодна книга, варта уваги і аналітичного прочитання». Саме літературу В. Жила вважає «сумлінням народу», правдивим свідком народного життя, яка мас і матиме завжди найповажніше завдання в розвитку кожного народу, бо, як, зауважус вченій «з літератури ми вивчаємо майже кожен народ та на підставі його документальних творів виробляємо собі осуд про ту іншу історичну добу». З літературних праць В. Жили привертають увагу передусім наукові розвідки, присвячені творчості класиків української і світової літератури, як і творчості його сучасників – прозаїків та поетів ХХ ст. (Ганна Чорінь, Лідія Палій, Роман Колісник, Докія Гуменна, Микола Понеділок, Франц Кафка, Альберт Камю, Альфонс Сартре та багатьох інших). Тут варто згадати тісні творчі контакти й ширу дружбу між видатним українсько-канадським поетом, проф. Альбертського університету Яром Славутичем, що позитивно відбилося на творчості обох митців-науковців. Саме В. Жила є упорядником двох об'ємних томів про творчість Яра Славутича (Григорій Жученко), які появилися друком 1978 і 1997 рр. Згадаймо і той факт, що в 1998 р. Яр Славутич за літературну й наукову діяльність був удостоєний високої державної нагороди України.

Монографія про життєвий і творчий шлях професора Володимира Жили, як зазначає її автор Петро Сорока, це – перша грунтова спроба узагальнити величезний творчий досвід ученого, подати систематизований та цілісний аналіз його духовної спадщини, бо історія «його життя – це історія його рідного народу».

–нв–

Слідами світової кінематографії

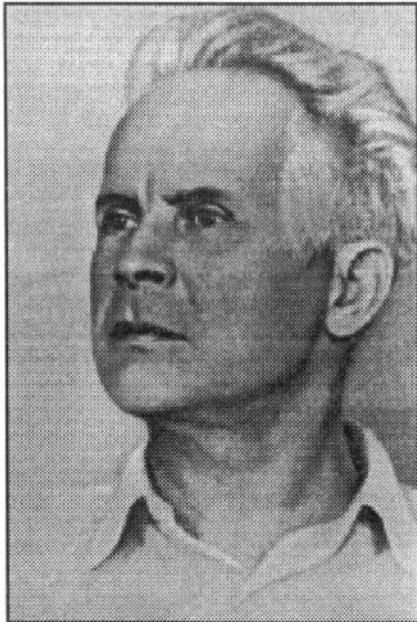
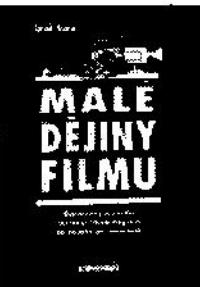
(Jarek Kupříč. *Male dějiny filmu. Cinemax. Praha 1999*)

Світова кінематографія за період свого існування зазнала багато змін, складних перетворень, формальних та мистецьких метаморфоз. Їх можна розділити на різні часові відрізки, але й на школи та впливи. Слід взяти у увагу, що значною мірою на неї впливав і впливає технічний прогрес. Здавалось би, що кіномистецтво поглине телебачення або відеофільм, але кінофільм та і залишився «престижною вступною брамою»¹ в інші види масовокомунікаційних засобів.

Автор Ярек Купріч (за походженням поляк) кіноманукою займається у Сан Франциско. Писав рецензії на американські кінофільми для польського радіо, але й професійно займається зйомками кінофільмів, хоч якогось виразнішого успіху тут не досяг. Відомий він також як карикатурист та графік.

Цікаво було простежити, як охарактеризовано розвиток тзв. радянського кіно від його початків аж до кінця 80-х років, складовою частиною якого було й українське кіно.

Про Олександра Довженка тут дуже лаконічно говориться, що кінофільм «Земля» був засуджений радянською критикою, але з повагою його сприймали закордоном. Це дуже звужений погляд на творчість О. Довженка і врешті-решт для необізначеного читача він нічого не дас, навпаки, ще більше дезінформує. Не можна ж твердити, що тодіння радянська критика категорично відкинула цей фільм, але автор цієї, так би мовити, енциклопедії ні словечком не згадав вплив цього кінотвору на світове кіномистецтво. «... італійські теоретики кіномистецтва вважають, що поштовхом до виникнення поетики неorealізму стали Довженкові відкриття, зроблені в епоху «Землі» (в час-

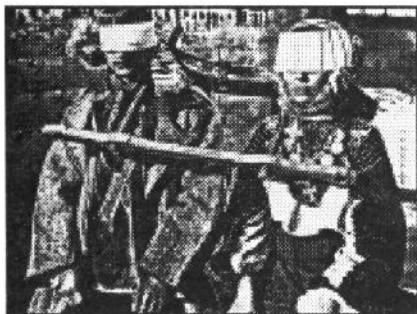

Олександр Довженко (1894-1956)

німого кіно)². Багато визнаних світових кіномитців вважали цей фільм не тільки шедевром, але приносив йому справжню естетичну насолоду. ... Чарлз Чаплін неодноразово говорив, що коли у нього смуток на душі чи коли він потрапляє в скрутне становище, то ще і ще переглядає «Землю». І фільм цей вносить лад в його душу й серце, розвіює жахи і смуток...». На іншому місці автор пише: «Коли Довженко створює незвичайний, але не дуже зрозумілий фільм «Щорс» (1939), від нього очікується, що буде вихвалюти геройчу боротьбу Червоної Армії на Україні, потрапляє у конфлікт з комуністичною партією і він амушений усамітнитися». Це також спрошений погляд на творчість Олександра Довженка. Йдеться скоріш про строгі інформації, та ще вирвані з контексту. Більше того, це спрошене розуміння трагедії О. Довженка. Ні словечка тут про його «Україну в огні», із-за якої Довженко зазнав найбільшої критики з боку сильних тодішньої радянської партійної верхівки. У з'язку з цим напростоється нове прочитання спадщини Олександра Довженка. Сумніваємось, що автор цієї малої історії кіно знат про те, що в січні 1944

За мотивами творів Василя Стефаника знято у 1968 р. фільм «Камінний хрест». Режисер – Леонід Осика.

Найбільша кількість нагород, яку отримав український фільм, належить кінострічці «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова. Вона здобула на оглядах, конкурсах і фестивалях близько 150 прizів, медалей та інших нагород.

року Сталін заборонив «Україну в огні» для друку й постановки.

У розділі «60-і роки» згадується й творчість Сергія Параджанова, але не говориться про нього як одного з творців ук-

райнського кіно, і наскільки він зв'язаний з Україною. У зв'язку з його фільмом «Тіні забутих предків»/1964) автор твердить, що йдеється про карпатську народну легенду. Але ж фільм знятто за мотивами одноіменної повісті Михайла Коцюбинського!

Останнім часом на книжному ринку з'явилися різного роду і гатунку енциклопедії як гриби після дощу і всі претендують на абсолютно вичерпні інформації... Деякі видання далекі від назви «енциклопедичне».

Іван Яцканин

¹ Roland Schur. Předmluvn. Цит. за кн. Jaroslav Kupříš. Malé dějiny filmu. Cinemax, Praha 1999.

² Коба С. П. Олександр Довженко. К.: Дніпро, 1979. – с. 192.

³ Крижанівський Б. Великі митці кіно. К.: Радянська школа, 1970, с. 52.

⁴ Підсуха О. Провісник. За кн. Олександр Довженко. Україна в огні. К.: Радянський письменник, 1990.

МИСТЕЦТВО

Тетяна Андрушенко

Національне в мистецькій спадщині Т. Г. Шевченка і сучасна образотворчість

«Говорити у колі фахівців... про те, що Тарас Григорович Шевченко – поет-гений, це те саме, як носити дрова уліс...».

Мілан Зелінка¹

«Якби дійсно існувала національна форма у вигляді «покажіть мені, де вона є, то митцеві до геніальності було б рукою подати».

Григорій Міщенко²

У Седневській передмові, дорікаючи українським митцям за відрівність від життя, упослідженість і непатріотизм, Шевченко шукав цьому причину: «Бо ми не бачили нашого народу – так, як його Бог створив»³. Саме таке бачення у мистецтві свого народу і складає, мабуть, цю непроминаючу магію впливу Шевченка на все українське і, зокрема, мистецьке життя.

Творчість Шевченка і сьогодні залишається акумулятором національного духу. Адже «Дух Нації – був Шевченком переданий не лише поколінню «живих», але й поколінню «ненароджених». Творчий доробок Шевченка є суцільним, як у кожного великого митця. Свідомість національну, етнічну, духовну він дав нам і через пластичний образ національного.

Питання національного в образотворчості Шевченка не часто було в полі зору дослідників. Це зумовлене і політичною заангажованістю його творчості, нехтуванням специфіки мистецтва як такого. Справді, «його думками хотіли б підлерити ту або іншу з сучасних світоглядних, або й сугто політичних позицій...», виявляючи одночасно «нечулість до специфічної цінності поезії...»⁴

Це зумовлене також, як не парадоксально, просто незнанням мистецької спадщини

Шевченка. Адже це не такі вже й численні виставки (остання 1984 р.), не завжді якісні репродукції, копії Г. Вербицького у музеї Т. Шевченка, чого об'єктивно вимагають правила зберігання оригінальних графічних робіт Шевченка.

Мабуть, найбільш повно і послідовно питання національного в мистецькій спадщині Шевченка висвітлено П. Білецьким, який головну причину її впливу на подальший розвиток української образотворчості вбачав у її національній основі, що помножена на геніальну обдарування митця, стала своєрідним еталоном справжньої українськості і високої вартості.

В ній ніби у фокусі були сконцентровані всі найпередовіші ідеї часу, що «переломлювалися крізь українську душу»⁵, яку часто згадують для означення властивих рис українського мистецтва. Тому беззастережно приймаємо тезу С. Смаль-Стоцького, що зрозуміння творчості Шевченка і висвітлення його особистості можливо лише за національного підходу до національного гenія.

Хоча на перший погляд може здатися ніби Шевченка ніщо не поєднує з українською художньою традицією, одержавши близкучий академічний вишкіл (рисунок, колорит, світло-тіньове моделювання форми, композиція тощо) він не наслідував козацьких портретів чи народних картин, хоч добре зінав їх.

Це, певно, і спричинило обережне ставлення і. Падалки щодо означення Шевченка як художника національного: «Лишається ще один момент – оскільки Шевченко був національним художником. Але це річ спірна, і його ми просто замовчимо».

Природно шукати відповіді у глибоконародних світоглядних орієнтаціях Шевченка,

для якого основною рисою цілої духовної постаті..., провідним почуттям в цілій його творчості, основним пафосом його життя був «антропоцентризм» – поставлення людини в центрі цілого буття, цілого світу»⁸.

Саме в його образотворчості особливо рел'єфно простуває ще своєрідне відчуття українця у своєму середовищі. «Для Шевченка природа є щось підрядне людині, є резонатор, або дзеркало людських переживань... Природа відкликається на усе, що діється в серці людини, відбиває внутрішнє життя людини в наглядних образах і символах»⁹.

Це особливе глибоке відчуття світу митцем підмітив П. Білецький: «Не тільки як майстер слова, а й як майстер графікі і живопису, Шевченко зростав на ґрунті українського фольклору. Не якісні формальні ознаки, а дещо істотніше – особливості образного мислення, ставлення до дійсності споріднюють Шевченка з безвісними геніальними, хоч і не спокушеними науковою авторами «мамаїв» та українських пісень»¹⁰.

Власне, в цих особливостях образного мислення, в звичайній для українця образній мові полягає світова значення Шевченка-художника. Паралелі з його мистецтвом шукають у творчості основоположників національних шкіл у Східній Європі (Манес у чехів, Міклош Барабаш угорців).

Розвиток мистецтва ХХ ст. з його пошуками нової універсальної «загальновсітової» форми знову примушує нас повернутися до національної, яка виявилася позачасовою і лише якій належить майбутнє.

Не випадково М. Бердяєв твердив, що навіть при зникненні класів і примусових держав «неможливо мислитися зникненням національності». А В. Соловой, виступаючи за вселюдськість, наголошував, що народи можуть існувати тільки в своїй самобутності, бо «що це буде за вселюдськість, що складається з безбарвних і бездарних національностей».

Прагнучи викремити головні парадигми для означення національної форми і введенняї в сучасний образотворчий процес, Г. Міщенко пропонує відштовхуватись від таких понять як «форма існування», композиція, іманентність.

Перша з них «форма існування» проявляється як на буттєво-сущностному рівні (побутування, звичай, мораль, естетичні запити), так і на духовно-мистецькому. Саме тут проявляється національне самовираження митця¹¹.

Всі найкращі дослідники чи біографи Шевченка постійно зауважують, що його дитячі і юнацькі враження та естетичні уподобання залишились пріоритетними в усіх різновидах його творчості. «Занадто він був з'язаний із самим національним єством своєї Батьківщини, занадто повно носив страшну у своїй реальності Україну в самім собі»¹².

Відзначаючи надто сильний характер Шевченка і надто міцну відповільність щодо чужих впливів, Д. Антонович наголошує: «Те, що залягло в його душу до 16 літ, заважило на цілому його житті. В цьому періоді треба шукати ґрунту для його мистецького шляху й орієнтації»¹³.

Так, на заголовках своїх рукописів Шевченко часто рисував літери у стилі стародрукарів такими, як вони залишились в його дитячій пам'яті ще з часів навчання у дяків. Пригадаймо його заголовки в альбомі «Три літа» (подвійними лініями), або титульну сторінку до поезій «В казематі» (подвійними лініями) чи «Буквар» (масивними залитими чорнилом літерами в стилі «куншту»). В цьому ж стилі він обводить подвійною лінією сторінку «захалянної» книжки та ін.

Саме з ранніх дитячих вражень приходить це органічні знання села, як от у рисунку «Знахар», з точкою етнографією, тонким знанням народної психології та звичаїв. Його принципова різниця від ілюстрації в книжці («Наши списанные с натуры русскими». СПб., 1841) спонукала Д.. Антоновича приступити, що Шевченко зробив для книги інший варіант, «але саму ілюстрацію виготовляв... майстер, що українського села не знат»¹⁴.

Загальновідомо, особливість мистецького реалізму на Україні проявляється через взаємозалежність, точніше «єдність» творчого «я» з довкіллям. Це усвідомлене відчуття свого природного середовища, що є «наріжним каменем в існуванні національної форми», легко простежується у пейзажних роботах Шевченка.

Вже перші його краєвиди, виконані легко, малими технічними засобами, сприймаються як інтимні шкіци для себе («На Орелі», «Шлях під Києвом»). Шевченко завжди дуже цінує усамітненість (згадаймо Мамая у найкращій його хвилини самозаглиблення сам на сам з природою): «Милое уединение! Ничто не может быть в жизни слаще, очаровательнее уединения. Особенно перед лицом уликающейся, цветущей красавицы матери

природи!» (Щоденник, 17 червня 1857 р.).

Тонке око художника безпомилково, майже невловимими засобами лінії і штриха передає різницю енергійного контура правобережного краєвиду і м'якого ніжного лівобережжя («Чигирин з Суботівського шляху» та «Воздвиженський монастир в Полтаві»).

А краєвиди Канева, Корсуня, Межиріччя, Черкас, зрештою його символічна «Тополя» є без перебільшення узагальнюючим зоровим образом України, де саме і бачиться справжність форми існування.

Його образок «В Лихвині» з хаткою над ставком є генетичним продовженням народної картинки, удавалося б, бездоганній академічній високопрофесійній композиції.

Попри реалістичну манеру, зображену архітектурні пам'ятки України, він прагне дати історичний зріз її буття, оповіваючи його романтичним серпанком генетичної пам'яті.

Завдячуючи йому ми знаємо справжній вигляд першого пам'ятника козацького бароко – Богданової церкви в Суботові, яка, попри свою мініатюрність, подана майстром як монументальний свідок слави гетьманщини.

Як писав К. Широцький: «Шевченко малював природу трохи романтичну, відшукуючи в українських могилах та степах таємничої загадки, через те вісі від них якоюсь звіріливою меланхолією, якою від наших народних пісень»¹⁹.

Такі особливості національного світогляду, як романтична сквильованість, емоційність, тяжіння до епічних узагальнень притаманне багатьом його творам.

Аналізуючи акварелі полтавського Воздвиженського монастиря Шевченка і С. Васильківського, Д. Антонович наголошує на двох мистецьких світах. Віддаючи належне принадам поетичного малюнка Васильківського, дослідник одночасно говорить про тверезе розсудливе спійняття природи, оскільки його монастир є лише деталлю, а не погічним завершенням композиції, П духовним осердям як у Шевченка. Ця «вертикаль, по якій душа наша ніби сполучає земне існування з небесним», дає відчуття над часності і безмежності та особливе розуміння краси у відповідності з пантейстичним спійняттям світу. «Без разумного понимання красоти чоловеку не увидеть всемогущего Бога в мелком листочке малейшего растения... восторг этот приобретается только глубоким пониманием красоты, бесконечности, симметрии и гармонии в природе» (Лист до Бр. За-

леського, 10, 15 лютого 1857 р.).

В панорамних пейзажах Шевченка виразно проступає особливість осянгнення українським довкілля, що йде від обрію, а не попереднього плану, як у мешканців пустелі чи причорномор'я (згадаймо його дитячі пошуки запізних стовпів за обрієм).

Це обумовлює побудову композиції, де важливі місце займає небо, яке ніби «вбирає в себе всю гаму візуальних вражень землі». Не випадково у Шевченка небу часом віддано 3/5 всієї композиції і складна гама почувань, відчутия світу безмірного і вічного передається його посередництвом («Коло Седнева», «Чумаки серед могил», «Шкуна біля форту Косарал», «Укріплення Іргиз-Кала» та ін.).

До речі, зауважимо, ці роботи наочно доводять, що на металічну специфіку спрійняття довкілля від обрію не вливає характер місцевості, яку зображає Шевченко, будь то Україна чи Казахстан.

«День был прекрасный, небо светлое, голубое, глубокое и ясное, как мысль великого поэта. Белые прозрачные тучки-красавицы, как непорочные сновиденья младенца, сменялись одна другую, пролетая небесное пространство, они набрасывали широкие темные пятна на мою ненаглядную панораму... Я глаз не мог отвести от этого импровизированного освещения. Мне казалось, что я вижу на бесконечном горизонте и Звенигородку, и Тальное, и даже самую Умань... Смотрю, золотое солнце повисло над фиолетовым горизонтом и рассыпало свои изумрудные лучи по всему необъемлемому пространству. Новая прелест! Новое очарование! Пораженный чудной гармонией, я в безмолвии опустил руки и не переводя дыхания смотрел на эту великолепную ораторию без звуков» («Прогулка с удовольствием и не без морали»).

Багаство і розмаїття природного середовища України, яке мимоволі хочеш охопити чуттям одразу і повністю та прагнеш як найдовше залишити це у собі, спричинило до таких композиційних особливостей, як відчуття статики і центричності з цільним «картиним» спрійняттям довкілля.

Ці особливості легко зауважити, скажімо, на офортих листах «Живописної України». Не випадково його «Судня рада» стала канонічним сюжетом у народному малярстві. І тут ми повинні говорити не лише про патріотизм, новаторство у виборі сюжетів, чи основоположну роль Шевченка у новітньому

гравіувальному мистецтві Східної Європи. Ми повинні бачити новаторство художника і в органічній передачі (може, навіть і «навпомацки») імаментності народного малярства, відновленні пам'яті про нього.

Адже, як писав Ю. Лотман: «Новаторство – не завжди у зображеннях нового. Новаторство – значиме ставлення до традиції, одночасне відновлення пам'яті про неї і неспівпадання з нею»¹⁶.

Розглядаючи в такому ключі Шевченкові «Селянську родину» чи «На пасіці», ми знаходимо код до розуміння їх особливої архітектоніки з пластичним відтворенням національного середовища, що якимсь дивним чином резонує з нашим еством. Це, по суті, схема (до речі, вписана згідно традиції національного малярства в еліпсоподібне коло), в якій сфокусовано рівновагу, центричність, статику і внутрішню динаміку об'ємно-просторового середовища України.

Говорячи про «Пригучу про блудного сина», чи, скажімо, «Старець на кладовищі», дослідники часто наголошують на метафоричності його пластичної мови. Символи-архетипи тут крім візуального мають ще й асоціативне навантаження. Тому зміст сприймається одночасно як часовий і понадчасовий. Як це відбувається, приміром, з картиною «Катерина», де художник, використовуючи характерні для народного мистецтва принципи побудови композиції, розкриває образ через символічні атрибути і метафоричність.

Взагалі, пошуки композиції у Шевченка згідно традицій народного малярства і раціоналізму класичної школи йшли в напрямі простоти і ясності побудови, подолання зовнішньої динаміки, зменшення кількості постатьей, але одночасно ретельним висувуванням всіх другорядних деталей, які мають добрі читатися і слугують для підкреслення і розкриття головної ідеї композиції (як у «мамаях» чи народних картинках).

Згідно з народною естетикою та вимогам класичної традиції він ніколи не вдавався до смакування антиестетичних подробиць («Умираючий гладіатор» чи «Кара шпіцрутенами»).

Реальна життєва краса за Шевченком має чудотворний вплив на глядача. Абстрактна краса його відштовхуала. Так, він виступає проти фальшу Ф. Бруні у «Мідному змії», де бачить лише «толпу безобразних и беспаленных актрис и актеров». Одночасно захоплюється чистотою і простотою В. Штернберга, який в одному ескізі може передати всю

Україну: «На маленькому лоскутке оберточной бумаги проведена горизонтальная линия, на первом плане ветряная мельница, пара волов около телеги, наваленной мешками. Все это не нарисовано, а только на-мекнуто, но какая прелесть!» («Художник»).

Шевченко вимагає бути чесним перед мистецтвом і завжди сповідувати його нейд'ємну вимогу – безкорисливість: «Он (Дайвазовский) из божественного искусства сотворил себе золотой кумир и ему молится. Грешно так оскорблять бескорыстное непорочное искусство. Бог ему судия» (Лист до С. Т. Аксакова, 25 квітня 1858 р.). А як сучасно сьогодні звучить Шевченкова аимога чесного професіоналізму, коли не має потреби хвататися за якісь «новітні модерні напрямки»: «Сю, по моему, похож на живописца, который не изучив порядочно анатомии, принялся рисовать человеческое тело, и чтобы прикрыть свое невежество, он его полуосвещает». Прагнення правдивого відтворення за Шевченком, вимагає показу всіх життєвих деталей, але занадта дріб'язковість і деталізація здрібнюють і нівелюють твір: «... А как нибудь хороша картина в целом, но если художник принебрег подробностями, то картина его останется только эскизом, на который истинный знаток и любитель посмотрит и только головой покачает. И отойдет со вздохом к портретам Зарянка восхищаться гербами, субийственною подробностью изображенными на пуговицах какого-нибудь виц-мундира» («Музикант»). Дуже слушні сучасні думки Шевченка з приводу дешевих пам'ятників з поганеньких матеріалів. Про цегляний обеліск Мінімі і Пожарському, споруджений за ескізом І. Мартоса замість пам'ятника, виготовленого для Нижнього Новгорода, але встановленого в Москві, він писав: «Колебчное, позорящее неблагодарное потомство приношение! Утешительно, что этот грошовый обелиск уже переломился» («Щоденник». 20 вересня 1857 р.). Шевченко обурюється проти бездарної архітектури, творці якої не відчувають ландшафт: «Если случиться вам быть в Киеве, обратите внимание, – что я говорю внимание? (взглядите) на Институт благородных девиц. Казармы, да еще казармы самые неуклюжие, а местность – самая восхитительная, и как бесчеловечно обезображен».

Згадаймо Шевченкове порівняння «ліній і тонів» пейзажу кіївських круч з могутніми акордами Гайдна. І чи завжди вдається нам сьогодні зберегти цю Богом дану красу, чи

вистачає хисту відчуття «єдність з довгілям», дати ту високу «вертикаль», що дарує відчуття справжності, і яка легко і природно існує в національній формі. Справжнє для митця не потребує додаткового сумнівного обрамлення. Говорячи про невдале ілюстрування хорошої лекції з геології професора Роде, Шевченко обурювався: «І к чemu эти верти-шияся ситцевые узоры, оскорбляющие науку!».

Шевченкова мистецька мораль зайвий раз застерігає, як виважено і відповідально повинен митець підходити до творчості. Активна національно-творча функція його мистецтва сьогодні як ніколи актуальна. Його глибоконаціональне мистецтво – це не лише засіб «самозбереження» нації, воно також є ідеєю силово зростання національної самосвадомості і самоповаги, загартування національного характеру і національної психології.

Не секрет, народне мистецтво до певної міри перетворилося на «мистецтво для професіоналів», тоді як масовий глядач мусить наново відкривати його вартості, ачи-тися розуміти його образні виміри. Для багатьох сучасних митців образно-пластична система народного мистецтва виступає як «об'єкт для роздумів», а не природня безпосередня система мислення. Сьогодні актуальна також тема спекуляцій на народності, підробки у народному дусі (не забуваймо, що уже в «Перебенді» Шевченко виступив проти спримітизованого етнографізму), неорганічне залучення «нової мови і естетики», трактування народного як архаїчного, що залишилось позаду від духовних світових надбань ХХ століття.

Але прозираючи до нас із тощ художньо-історичної пам'яті, воно залишається важливим джерелом національного самозбереження: «Прагнення сучасного мистецтва вийти за свої суто художні межі... зіштовхується з особливостями фольклорної культури...». Визначаючи «що не вичерпність художньо-змістових можливостей» народного мистецтва, дослідниця пропонує поглянути на нього як на сковище прадавніх першооснов культури та зауважує: «головне в тому, щоб він не перетворювався на застиглий канон офіційно осячений і недоторканий, не підлеглий перетлумаченню і критичному осмисленню».

Звісно, ми всі починалися з гончарного круга, але, повертаючись до прадавніх коренів, не розгубімо ці нашаровані українською

культурою особливості і не розканонізовуймо канони, бо на те вони і є, щоб зберігати для нас нанизані століттями перли національного.

Змінність канонів саме в незмінності їх історично-мистецького прочитання.

Тому «Катерина» Шевченка з її класичним лесируванням та тонким пастозним письмом читається і на глибинному зрізі історично-національних і моральних імперативів.

Хотілось би в сучасник творах бачити замість бездуховності – високі національні ідеали, замість відчува – надію. Все це не може шукатися поза нашою історією, традиціями народного мистецтва, але й в національному саморозвитку.. Тут ще раз варто говорити про високу професійну і людську чесність, адже «демон мистецтва не визнає фальшу».¹⁹ Як терпляче научав нас Тарас Шевченко у тій же Седнівській передмові: «Но, братя, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу! І работайте разумно во ім'я матері нашої України безсталані! Амінь!»²⁰.

¹ Мілан Зелінка. Пізнє прочитання. ж. Дукуля, Но. 5-6, 1999 р. с. 66.

² Григорій Міщенко. Що таке національна форма ж. Образотворче мистецтво, ч. 2, 1997, с. 5.

³ Цит. за кн. Тарас Шевченко про мистецтво. К., 1980, с. 60.

⁴ Е. Маланюк. Нариси з історії нашої культури. В кн. Земна мадона. Вибране. Пряшів. 1991. с. 286.

⁵ Д. Чижевський. Нарис з історії філософії на Україні. К., 1992, с. 167.

⁶ П. Білецький. Скарби нетлінні. К., 1974.

⁷ Нове мистецтво, Харків, Но. 10, с. 2-3.

⁸ Д. Чижевський. Там само, с. 167.

⁹ Д. Чижевський. Там само, с. 168.

¹⁰ П. Білецький. Там само, с. 97.

¹¹ Г. Міщенко. Так само, с. 2.

¹² Е. Маланюк. Там само, с. 276.

¹³ Д. Антонович. Шевченко як мальляр. В кн. Тарас Шевченко. Твори. Т. XII. Варшава-Львів, 1937, с. 27.

¹⁴ Д. Антонович. Там само. с. 105.

¹⁵ Цит. за кн. Тарас Шевченко. Твори. Т. XXII. Варшава-Львів, 1937, с. 154.

¹⁶ Ю. Лотман. О поетах и поэзии. С-Петербург, 1996, с. 130.

¹⁷ Г. Скляренко. Фольклор в українському мистецтві. ж. Родовід, ч. 1, 1999, с. 31.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Е. Маланюк. Книга спостережень. К., 1995, с. 20

²⁰ Цит. за кн. Тарас Шевченко про мистецтво. К., 1984, с. 60.

Закарпатські художники на наших теренах

Час змін у суспільстві приніс таку хвилю дискусій, що вона на своєму шляху забирає із собою все, перемелює, і у цьому коловороті, хаосі все ж таки просочуються думки, які поступово відшліфовуються і стають цінним дороговказом.

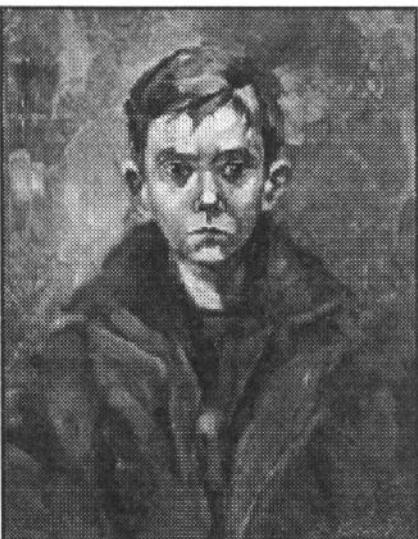
Ця хвиля не обминула й мистецтво України. Дійшло і доходить не лише до пе-реоціоністів надбань минулих років, але й до пожвавлення творчого процесу взагалі, яке проявилось у виразному зусиллі виявити свою творчу індивідуальність, але й у намаганні позбутись стереотипів.

У цьому нурті нелегко молодим митцям визначити свій власний творчий шлях, вибрати власну систему образності. Хоч у багатьох по-новому і прозвучала творчість, але й тут інколи результат підпорядкований моді, або формальним пошукам бракує справжній професіональний підхід. Але й при цих зауваженнях око глядача тішиться з різних творчих концепцій.

До таких міркувань можна зобретись, оглянувшись творчий доробок молодих закарпатських митців, твори яких широко презентуються у Пряшівській та Кошицькій областях.

Нещодавно на Бардіївщині зупинились художники Ласло Мадяр та Василь Кохан

Ласло Мадяр: «Гірське озеро»,
п/о, 60x70 см, 1995 р.

Василь Кохан: «Андрійко»,
к/о, 40x50 см, 1994 р.

з Ужгороду. Результатом їх перебування були роботи здебільша з історичного центра Бардієва та його околиці. Ласло Мадяр приймав участь у багатьох пленерах. На

Людмила Корж – Радько: «Самітність»,

початку своєї творчості багато уваги приділяв пейзажам рідного краю, пізніше доходить до зміни мистецької орієнтації. У нього з'явились сюжетні роботи, фігуральні композиції, алгоритичні образи. В роботах домінують колорит і пластика.

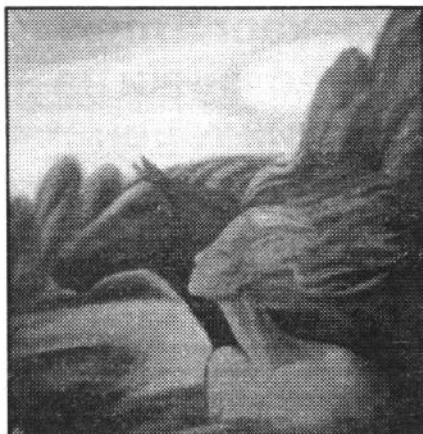
Багато закарпатських художників бере участь у виставках, які організовує Земпл-

линський музей у Требішові. Свідченням цього була й виставка «Жінка в сучасному закарпатському мистецтві». Олена Кондратюк, Наталія Сіма – Павлишин, Людмила Корж – Радько, які взяли участь у згадуваній виставці, представили свої твори у Музеї сучасного мистецтва ім. Енди Варгола у Меджилабірцях.

Виставка робіт Одарки Долгош у працівському Руському дому засвічила, що художниця хоче відчути себе спадкоємцем досвіду великої нації. В її творах ніби зосереджені запаси духовної енергії, а водночас жінка-художниця залишається жінкою, бо у неї своєрідна психологія, своєрідне бачення світу.

/р/

Одарка Долгош
Без назви, олія

Наталія Сіма-Павлишин
На зустріч вітру, олія

На першій сторінці обкладинки твір Олени Кондратюк «Великодня писанка», о/п, 70x80 см, 1994 р. На другій сторінці твір Ласла Мадяра «Пі-рюет», п/о, 90x70 см, 1994 р. На третьій сторінці обкладинки твір Василя Кохана «Угорський мотив», к/о, 50x65 см, 1995 р.

Ціна 10 Ск

Індекс 49092